

כמה מתחפריים?

ספל מערכת כללי אוכל ידים כובע פלדה כידון מקוש את'הפירה

שער ראשון

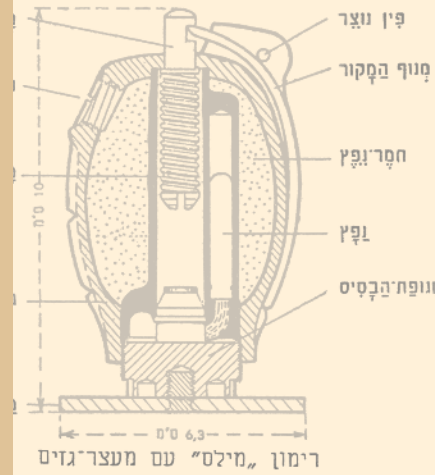
היו זמנים

ההיסטוריה של בית מערכות

דרך ארוכה עבר בית מערכות מאז שהוקם במטרה לספק מידע בנושאים צבאיים ללוחמי ארגון ה"הגנה" ועד היותו מסגרת להגות צבאית המשמשת את המפקדים בצה"ל במהלך כל מלחמות ישראל ועד היום. מפקדים כתבו במסגרתו ספרים על אודות מלחמותיהם, אחרים ביקרו את שעשו קודמיהם, מאמרים משפות זרות תורגמו כדי לתרום מידע לכוח הלוחם וחילות הדגישו את עשייתם באמצעות כתבי עת ייעודיים שפורסמו בו.

השער הראשון בספר זה סוקר את ההיסטוריה של בית מערכות ב-80 שנותיו דרך האנשים שעסקו במלאכה והסיפורים שיש להם משמעות עד היום. כל אלה מוצגים מנקודות מבט שונות - החל מן הסיפורים על השנה הראשונה ועל החלוצים שהקימו את בית ההוצאה, עבור דרך מבט נוסטלגי על האירוסים והציורים וכן מבט על התפתחות הלשון, וכלה ביומנו של קצין צעיר שהחל את דרכו במערכת והגיע לכס בית המשפט העליון.

ההיסטוריה של מערכות ממשיכה להיכתב בימים אלה, ואולם רגע לפני שצוללים לעתיד חשוב להיזכר בעבר, שלעיתים מתכתב בצורה כל כך קוהרנטית עם ההווה עד שנדמה כאילו לא חלפו כל השנים, ולהבין את השורשים שמהם צמח בית מערכות להיות מי שהוא כיום.

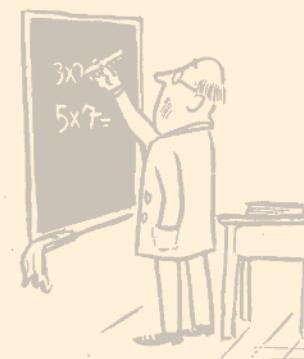
כובע פלדה המשמש ל: הגנה שחיה מתחת למים פויסה בגבהים גדולים ומסכת גז

בתוך כובע ה 1 אגנית-אלחוט 1 אגנית-שמע 1 מקרופון

קרומ-שחיה תת-מיים כרוכים סביב השוקים כשאינם בשימוש

החייל הרגלי של שנת 1965?

ב

שנת 2019 ציין בית "מערכות" את שנת השמונים להיווסדו. ניתן לאמוד את היבול העשיר של כתב העת ובית הוצאה לאור באלפי מאמרים ובמאות ספרים בתחומי ההגות וההיסטוריה הצבאית והביטחונית, בבניין הכוח וסוגיות הפיקוד, ביחסי גומלין בין צבא למדינה ועוד. הייחוד של המפעל רב האיכות והכמות הוא בהעברת הידע בתחומים אלו משפות זרות לשפה העברית תוך כדי גיבוש המונחים המתאימים בשפה העברית והטמעתם, ובפיתוח וגיבוש הניסיון שנצבר בארץ. לבית "מערכות" יש חלק חשוב ביצירת הבסיס הרעיוני והתורתי להקמת צה"ל, ביצירת תרבות צבאית בשפה העברית ובהפצת הידע החיוני לשכבות רחבות.

בית **מערכות** הוקם בתקופת המנדט הבריטי שבמהלכו הפכו היישוב היהודי והמדינה שבדרך למדינה מודרנית. לאחר המאבק המוצלח לשחרור נגד השלטון הקולוניאלי הבריטי ובתוך מלחמה נגד הערבים, קמה "לראשונה מזה אלפיים שנה" (כפי שהיה מקובל

מבט על שמונים השנים הראשונות

לציין אז) מדינה שבה היהודים היו לרוב המוחלט.¹ על-פי ההגדרה של בנדיקט אנדרסון, האומה היא קהילה מדומיינת (Imagined Community) משום שהחברים בה אינם מכירים את רוב החברים האחרים, ובכל זאת בתודעה של כל חבר באומה קיים הדימוי של שייכותם לאותה קהילה. תחושת שייכות זו היא משמעותית עד כדי כך שהיחיד אף מוכן להקריב את חייו למען האומה.²

ספרים ועיתונים ממלאים תפקיד מרכזי בכינון האומה ובמאבקה לעצמאות, כפי שעולה, לדוגמה, מהמאבק המוצלח של המושבות בצפון אמריקה נגד האימפריה הבריטית במאה ה-18. קהל הקוראים הופך לקהילה שחבריה מודעים לעצם קיומם, גם אם הם אינם מכירים זה את זה. ספרים, עיתונים וכתבי עת מפיצים את השפה הלאומית ומתווכים את הידע והאירועים המתרחשים בעולם לקוראי השפה המקומית המדוברת.³

ד"ר ישראל בן דור*

תולדות בית **מערכות** ויצירתו הענפה, שלא זכו עדיין למחקרים מעמיקים, משקפים את תולדות היישוב היהודי, את צה"ל ואת מערכת הביטחון ומדינת ישראל בתחום החשוב ביותר. מטרת מאמר זה היא להצביע על המאפיינים העיקריים של היצירה הזאת ועל תרומתה.

בחזרה לשנת 1939

1939, השנה שבה הופיע הגיליון הראשון של **מערכות**, הייתה שנת מבחן קשה במיוחד עבור היישוב היהודי. בארץ-ישראל הסתיים זה עתה הדיכוי של המרד הערבי הגדול הממושך (-1939-1936). חומרת האיום הערבי המקומי, שניכרה כבר במעשי הטבח בחברון ובצפת בשנת 1929, גברה עוד יותר, והוא כלל כבר את מדינות ערב השכנות. דווקא בעיתוי זה חלה תפנית חדה במדיניותם של הבריטים. במאי 1939 הם פרסמו את "הספר הלבן" השלישי, שבו ביטלו לחלוטין את מחויבותם למימוש הציונות באמצעות צמצום העלייה לחמש שנים וביטולה בסיומן, על הפסקת רכישת קרקעות ועל הקמת מדינה ערבית בארץ-ישראל. מעבר לכך שנות ה-30 במאה ה-20 התאפיינו במשברים בין-לאומיים, במלחמות, בעליית משטרים רודניים וברדיפת היהודים בגרמניה ובארצות נוספות. אומנם כרבע מיליון יהודים עלו לארץ בשנים 1929-1939, אולם הסכנה המאיימת על מרבית העם היהודי באירופה ובמזרח כבר הייתה ברורה לחלוטין.

שנות "המרד הערבי" (1936-1939) היו שנים מכריעות בגיבוש של ארגון "ההגנה", הזרוע הצבאית של היישוב היהודי. החרפת האיום הערבי, שיתוף הפעולה עם הצבא הבריטי ותחילת מלחמת

* ד"ר ישראל בן דור הוא היסטוריון צבאי.
** ההערות למאמר זה - בסוף הספר.

נוטרים ממשמר המשטרה בכפר סבא, 1933

העולם השנייה התוו את כיוון ההתגבשות של ההגנה מארגון מיליציוני ל"צבא בדרך". הבריטים הרחיבו מאוד את חיל הנוטרים העבריים לסוגיו, ונמנו בו כ-22,000 איש וברשותם כ-8000 רובים ונשק נוסף. הטנדר והנשק החוקי היו אמצעים רבי-ערך שאפשרו לנוטרים למלא תפקידים רבים בעבור ארגון ההגנה ובכלל זה שמירה, פיקוח על ההזרקה, העברת מחסני נשק ועוד. בנוטרות צמחו אלופים ורמטכ"לים בעתיד, דוגמת יגאל אלון ומשה דיין, ונוצרו מסגרות גדודיות שאפשרו את הקמת חלק מחטיבות צה"ל במלחמת העצמאות.⁴

הנוטרות, שהייתה כפופה באופן רשמי לבריטים, העמידה לרשות ההגנה כוח ניכר שנהנה ממימון, מחימוש, מהכשרה וממעמד חוקי. באותה עת ביצע חיל הנוטרים את המשימות שההגנה הטילה עליו. החרפת האיום הערבי הובילה את הארגון מתפיסה הגנתית לתפיסה התקפית ומהגנה בתחום היישוב ליציאה אל המרחב. בהגנה התגבשה הפעלת כוחות ניידים (דוגמת "פלגות הלילה המיוחדות" בפיקודו של צ'רלס אורד וינגייט) והתחילה הקמת כוחות סדירים, והבולט בהם היה הפלמ"ח (1941). הארגון גיבש אחריות כוללת להגנה על היישוב היהודי בארץ ישראל, והיא באה לידי ביטוי בתוכנית הארצית הראשונה (תוכנית א', תוכנית "אבנר", משנת 1937). בד בבד התחדד ההכרח לבנות את הפיקוד העליון בצורה יעילה יותר. באביב 1938 החל להתארגן המטה הארצי של ההגנה, ובחודש יולי התמנה יוחנן רטנר לרמ"א (ראש המפקדה הארצית). בספטמבר 1939 הוקם המטה הכללי של ההגנה, ומערכות היה חלק ממנו.

עיתונות המחותרת

במחצית הראשונה של המאה ה-20 שלטה בתקשורת העיתונות המודפסת, ולצידה פעלו תחנות הרדיו. העיתונות בשפה העברית נטלה חלק מרכזי בגיבוש התודעה למאבק המשותף. האמונה המשותפת במטרות היסוד של הציונות, ביחד עם עימותים חריפים מבית, אפשרו ליישוב היהודי שמנה בשנת 1939 פחות מחצי מיליון נפש, להיאבק למען הקמת מדינה עצמאית מול הרוב הערבי בארץ-ישראל והאימפריה הבריטית. בשנת 1939 הופיעו ביישוב 90 עיתונים וכתבי עת מכל הסוגים. 79 מהם יצאו לאור בשפה העברית והיתר בגרמנית ובאנגלית. שבועון יהודי אחד אף יצא לאור בערבית. עשרה עיתונים יומיים יצאו לאור ומהם אחד בשפה האנגלית.

שלושת ארגוני המחותרת (ההגנה, האצ"ל והלח"י) השקיעו מאמצים רבים בהסברה. שלושת הארגונים הוציאו עיתונים (כולל עיתונים וכרוזים שהודבקו על הקירות), עלונים וביטאונים לרוב. לכל ארגון הייתה גם תחנת שידור, ולהגנה היו כמה תחנות, וגם היחידות העבריות בצבא הבריטי פרסמו עיתונים.⁵

קורס ראשון למדריכי ארגון ה"הגנה" שנערך בפנינת השומר סמוך לשיח"אבריק, 1938

העיתון הראשון של ההגנה היה **על המשמר**, והוא החל להופיע בשנת 1924, אחת לכמה חודשים, כביטאון סניף תל-אביב. על המשמר נכתב בכתב יד והופץ בעותקים ספורים שהועברו מיד ליד עד שנת 1928. בתחילת שנות ה־30 החל להופיע בסניף תל-אביב של ההגנה ביטאון **במחנה**, שהפך לימים לשבועון של חיילי צה"ל. במחנה ביקש להשכיל את קוראיו ולהעמיק את החשיבה. כך, בשנה שקדמה לפרוץ המרד הערבי, הובאה במחנה סדרת מאמרים שעסקה בניהול קרבות רחוב. בהסתמך על ספרות מקצועית צרפתית ופולנית, אשר הותאמה לנסיבות המקומיות, תוארו שיטות להגנת העיר ולהדיפת המון משתולל ומוסת. חברי ההגנה אף הונחו, על פי הדוגמה של נפוליאון, לירות לעבר ההמון. כמו כן ניתנה העצה להושיב צלפים בבתי מעל ההמון.⁶

עיתון בעל חשיבות מיוחדת שפעל בזיקה **למערכות** (ראו להלן) היה **אשנב**, שהופיע החל מאוגוסט 1941 ועד אביב 1947. בקיץ 1941, על רקע התסכול שבו היה שרוי היישוב היהודי עקב הידיעות על השואה, חוסר הנכונות של הצבא הבריטי לאפשר ליהודים בארץ להתגייס בהיקף רחב כדי להילחם בנאצים והיחס העויין של השלטון הבריטי בארץ, התנהלו ויכוחים בין אקטיביסטים למתונים. האקטיביסטים דרשו לספר לציבור את האמת על התנכלויות הבריטים שלכדו מפעילים ועצרו אותם, ערכו חיפושי נשק ביישובים ושפרו בקפדנות על עיקרי הספר הלבן. המתונים העדיפו להימנע מעימות עם הבריטים. האקטיביסטים ובהם ברל כצנלסון, דוד בן גוריון ואליהו גולומב לחצו להוציא ביטאון שידרכן את הציבור, במיוחד את חברי ההגנה, לקראת המאבקים הצפויים. אשנב נועד לעקוף את הצנזורה הממשלתית שנוסף על איסור פרסום של ידיעות היכולות לעזור לאויב, מנעה פרסום מידע הנוגע למדיניות הציונית ולעיתים גם ידיעות שפורסמו בעיתונות הבריטית (כולל דברים שצ'רצ'יל אמר בפרלמנט). נוסף על ידיעות שהצנזורה הבריטית פסלה לפרסום, פורסמו באשנב ידיעות שהגיעו ממקורות הש"י, שירות הידיעות של ההגנה, וחומרים שמסרה המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. נאומים והצהרות של מנהיגי היישוב, דוגמת חיים ויצמן ודוד בן-גוריון, הובאו בו בהרחבה.

ברל כצנלסון, המייסד והעורך הראשון של עיתון דבר, יזם גם את הקמת **אשנב** והיה עורכו הראשון. ואולם כצנלסון לא היה יכול להתפנות לעריכה במלואה, והעבודה המעשית הוטלה על אליעזר ליבנה (ליבנשטיין). בעת שאשנב החל להופיע, היה ליבנשטיין איש המחלקה להסברה של ההגנה ומעורכי **מערכות** (ראו להלן). **אשנב** היה הנפוץ מכל פרסומי המחתרת ויוצא הדופן

תחילתו של ביטאון "במחנה", שהפך לימים לשבועון צה"ל

מימין: אשנב הופיע מאוגוסט 1941 ועד אביב 1947
משמאל: אלעזר גלילי (מימין) עם ברל כצנלסון, 1933

ביניהם, מכיוון שתפוצתו הגיעה בשיאה ל-30,000 עותקים, וככל הידוע הוא היה עיתון המחותר היחיד שהיו לו מנויים, וההכנסות שלו כיסו כמעט את כל הוצאותיו. העיתון היה הסדיר ביותר. גיליונותיו (בסך הכול 157) הופיעו תחילה מדי שבועיים ובשנותיו האחרונות מדי שבוע.⁷ המשדר הראשי של **אשנב** היה צמוד למערכת **מערכות**, כתב העת שהוצאתו הייתה חוקית, ששכנה ברחוב נחלת בנימין 57 בתל אביב. הדפסת העיתון בכמות העותקים הגדולה והפצתו הנרחבת היו כרוכות בקשיים ובסיכונים רבים.⁸

מחוץ למאבק נגד הצנזורה נאלצה עיתונות המחותר להתמודד עם משטר הצנע שהוכרז בשנת 1940, ובמסגרתו נקבעה מכסה של נייר לכל עיתון.⁹ מן הנייר שמערכות קיבלה לצרכיה, הופרש נייר לכרוזים ולעלונים מחתרתיים, כמו עלון הקיר המחתרתי **החומה** ואחרים.¹⁰ גם העיתון הבלתי גלילי של הפלמ"ח שהודבק על הקירות הודפס בכיסוי של **מערכות**.¹¹

העורכים הראשונים

אלעזר ("לסיה") גלילי¹² (אסקוז) (1903-1988) עמד בראש בית ההוצאה לאור וערך את כתב העת במשך 28 שנים (1939-1967). בשנים הראשונות (1939-1941) פעל איתו אליעזר ליבנה (ליבנשטיין). גלילי נולד בשנת 1903 בעיירה מונסטירשצינה בחבל סמולנסק ברוסיה למשפחה אמידה שהתעשרה ממסחר בעצים ונטתה להשכלה. אישיותו עוצבה בתוך העולם היהודי והציוני המשכיל של רוסיה ומזרח אירופה בעשורים הראשונים של המאה ה-20 על רקע מלחמת העולם הראשונה, המהפכה ברוסיה (1917) ובניית המשטר הסובייטי. בד בבד עם רכישת השכלה נרחבת ולמדנות מתמדת, שהייתה חלק מרכזי באישיותו, היה גלילי ממיסדי תנועת "השומר הצעיר" ואת ניסיונותיו הראשונים בהוצאת כתבי עת לאור ערך במסגרת התנועה ברוסיה בראשית שנות ה-20. בשנת 1923, ביזמת דוד בן-גוריון, רכש גלילי (כינויו בתנועה שהפך לשם משפחתו) ברוסיה 150 ספרים בנושאי צבא, והם נשלחו לארץ ושימשו את צורכי ארגון "ההגנה" שזה עתה הוקם (1920). בשנת 1925 עלה גלילי לארץ, וביחד עם אנשי התנועה הקים את הקיבוץ אפיקים בעמק הירדן. גלילי עם חבריו לתנועה פרש סופית מהשומר הצעיר בשנת 1930, והם הקימו הסתדרות נפרדת (נצ"ח - נוער חלוצי לוחם). גלילי יצא בשליחות התנועה לאירופה לצורך ארגון תנועת הנוער העלייה וההתיישבות. בשנת 1930, עם הקמת מפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל), הצטרף גלילי למפלגה.¹³ מפא"י בגלגוליה השונים החזיקה בשלטון ביישוב היהודי ובמדינת ישראל עד "המהפך" בשנת 1977. גלילי היה מקורב לראשי מפא"י ובהם דוד בן-גוריון ומשה שרת שהנהיגו את היישוב היהודי. הוא היה גם מקורב לראשי ההגנה. קרבה זו השפיעה לטובה על המעמד של בית **מערכות** במשך שנים רבות.

גלילי עצמו, שלמד באופן עצמאי היסטוריה וספרות תוך עיון במקורות בשבע שפות שונות, נטה יותר ויותר לעיסוק בתחום הצבאי ובתוכו ללימוד ההיסטוריה הצבאית של העת העתיקה.¹⁴ בקיאותו ולמדנותו היו לשם דבר (ראו מסגרת).

אליעזר ליבנה (ליבנשטיין) (1902-1975) נולד בפולין ועלה לארץ בשנת 1920. ליבנה היה שליח ההסתדרות בגרמניה ופעל להעברת רכוש יהודי גרמניה הנרדפים לארץ. מכיוון שחווה את עליית הנאציזם, התנגד ליבנה כל ימיו למשטרים טוטליטריים. דעותיו העצמאיות גרמו לא אחת ליריבות בינו לבין מנהיגי מפא"י, המפלגה שאליה השתייך. בשנים 1939-1941 ייסד וערך ביחד עם גלילי את **מערכות** ואחר כך, ביחד עם גלילי, היה לאיש הסברה מרכזי בשירות ההגנה. בשנים 1947-1941 ערך את אשנב, העיתון המחתרתי של הארגון. בין השנים 1942-1960 ערך גם את הביטאון **בטרם** (שנקרא תחילה "מלחמתנו"), שהיה הביטאון של החוגים האקטיביסטים במפא"י. בעקבות העימותים בינו לבין הממסד המפלגתי הפך בטרם לעיתון פרטי שהרבה לבקר את בן-גוריון. ליבנה היה ידוע כנואם טוב ונשא דברים בתחנת הרדיו "קול ירושלים" ששלטונות המנדט הבריטי הפעילו, וב"קול ישראל", התחנה המחתרית של ההגנה, שהחלה לפעול בשנת 1940. ליבנה היה סופר פורה ובין היתר כתב על אהרון אהרונסון ומחותר ניל.¹⁵

אלעזר (לסיה) גלילי (למעלה) ואליעזר ליבנה (למטה), מייסדי **מערכות** והעורכים הראשונים

שליחות בלונדון

גלילי יצא בשליחות הסוכנות היהודית לבריטניה ושהה בה כמעט שלוש שנים (אוקטובר 1935 עד ספטמבר 1938). לכאורה הייתה זו שליחות שנועדה לטפל בתנועות הנועה, אך מטרתה האמיתית הייתה בתחום הצבאי-ביטחוני. דוד בן-גוריון, יושב הראש של הסוכנות היהודית, ומשה שרת, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות, בעצה אחת עם אנשי מפקדת ההגנה (אליהו גולומב, שאול אביגור ודב הוז), הטילו על גלילי ללמוד את מערך הכוחות המזוינים הבריטיים ואת מערך ההגנה של האימפריה הבריטית, לשכנע מומחים צבאיים בריטים בדבר הערך של היישוב היהודי בארץ ישראל לאינטרסים הביטחוניים של בריטניה במזרח התיכון וליצור הבנה טובה יותר לצרכיו. גלילי פעל ביחד עם אליעזר ליבנה שנשלח ללונדון ביוזמת דוד בן-גוריון ומשה שרת כדי ליצור קשרים בתחום הפוליטי.¹⁶

הפעילות של גלילי וחשיבתו התלכדו עם הדרך של ליבנה. בקיץ 1936 הגיע ליבנה למסקנה שמרכז הכובד של הפעולה הציונית עובר מההתיישבות לצבא. במאמרים שפרסם בדבר ביטא את הנחות היסוד שאליהן הגיע: מלחמת עולם תפרוץ בשנים הקרובות; הסכסוך היהודי-ערבי יוכרע בסופו של דבר בכוח; יש לנצל את המלחמה העולמית כדי ליצור כוח צבאי יהודי שיהיה מוכן לקראת ההתמודדות המכרעת עם הערבים. ליבנה הביע את רצונו בפני כצנלסון ושרת לצאת לבריטניה כדי ללמוד עניינים צבאיים ופוליטיים. לדעתו היישוב היהודי יכול היה להתקומם נגד בריטניה כדי להגיע עימה להסכם על עצמאות חלקית. באפריל 1937 הגיע ליבנה לבריטניה ונפגש עם גלילי. התברר לליבנה שדעותיהם דומות, אם כי הוא העריך שגלילי מתון ממנו. באותה פגישה בלונדון החליטו השניים שעם שובם לארץ יוציאו לאור כתב עת בעברית: "מוקדש למדע צבאי ולהדרכה צבאית".¹⁷ גלילי אמר שרעיון הוצאת כתב העת עלה בדעת ליבנה לאחר שראה כי עבודתם המשותפת בלשכה לייעוץ בטחוני (ראו להלן) לא הביאה לתוצאות משמעותיות.¹⁸

בזמן ששהה בבריטניה, הקדיש גלילי את מיטב מאמציו לאיתור מידע על הצבא הבריטי, לחיפוש אחר ספרות צבאית ולקריאת כתבי עת צבאיים. בשנים 1936-1937 הוא נכח בשלוש סדרות של הרצאות על הכוחות המזוינים של בריטניה: על הצי שנשא אדמירל ריצ'מונד,¹⁹ על חיל האוויר - סדרת הרצאות שמסר תת-מרשל חיל האוויר המלכותי גוסינג²⁰ - ועל הצבא (גנרל איירונסייד).²¹ מתוך הסקירה של הגנרל איירונסייד עמד גלילי על עוצמת הצבא הבריטי בישראל ובמצרים ועל מגמותיו האפשריות. ברל כצנלסון הגיע ללונדון וביקש לדעת אם גלילי יצליח לעמוד על טיב האימונים ועל בעיות ההדרכה בצבא הבריטי. גלילי לא הצליח לחדור את חומת הסודיות בצבא הבריטי, ואפילו העזרה של בלאנש דגדיל,²² בת דודה של ארתור גיימס בלפור,²³ לא הועילה בעניין זה. כל שהצליח גלילי לעשות היה לקרוא חומר גלוי - ספרים, שנתונים, כתבי עת ועיתונים - וגם בהם נמצא מידע רב. למעשה גלילי נדהם מהאופן שבו חשפו הבריטים לעיני כול את היערכות בריטניה להגנה בכל המרחב שבין הודו, המזרח התיכון והאיים הבריטיים.

לאחר שהתפרסם דוח ועדת פיל (Peel Commission), ביולי 1937, שבו הועלתה לראשונה ההצעה להקים בארץ-ישראל שתי מדינות (יהודית וערבית), עלתה שאלת הביטחון של המדינה היהודית - כיצד תוכל להגן על עצמה וכיצד תשתלב במערכת ההגנה של האימפריה הבריטית, שכן סביר היה כי תישאר זיקה כלשהי בינה לבין האימפריה לתקופת מעבר. בוויכוח בבית הלורדים בעניין זה דיבר סר ארצ'יבלד סינקלייר,²⁴ מנהיג המפלגה הליברלית ולימים שר האווירייה במלחמת העולם השנייה, על הצרכים הביטחוניים של המדינה היהודית שתקום על פי הצעת החלוקה.²⁵ ניסיונות החדירה למרחב המזרח התיכון של מעצמות הצי (גרמניה ואיטליה) ומלחמת איטליה-אתיופיה מיקדו את תשומת הלב בהגנת האימפריה הבריטית ובנתיבים המקשרים בין חלקיה. הבריטים החלו להסס לגבי מימוש המלצות ועדת פיל. המנהיגים הציונים, שחשו בהיסוסים, ניסו לשכנע את הבריטים בשני כיוונים עיקריים: החשיבות של ארץ-ישראל והיישוב היהודי כבסיס בטוח להגנה הבריטית במרחב באמצעות הקמת מרכז לוגיסטי ומפעלי תחמושת - אם הנתיבים בים התיכון ובים סוף ייסגרו על ידי איטליה; והיכולת של היישוב לגייס מתוכו כוח צבאי משמעותי

הגנרל הסיני / דן בן אמוץ וחיים חפר

לסיה, עורך מערכות, היה ידוע תמיד כבעל זיכרון יוצא מן הכלל. תגיד לו ציטטה צבאית והוא יגיד לך מי כתב אותה, מתי ולמה. עלון הפלמ"ח היה משתמש לעיתים קרובות מאוד בציטטות גם כדי להשלים את העמוד וגם כדי לחנך את התבר'ה. יום אחד נגמרו להם כל הציטטות, ועל האמרות של גריבלדי כבר מזמן הוחלט שלא לחזור יותר מהמשפטים. צלצלו ללסיה, התברר שהוא איננו בעיר. שברו לעצמם עובדי המערכת את הראש ולבסוף המציאו ציטטה: "לא די לשבור את כוחו של האויב - יש לשבור גם את רוחו". כולם הגנו מהאמרה ואחד אפילו אמר שהיא מצוינת. הדפיסו אותה בחוברת וחתמו מתחתיה: "מה טסוֹיִיאן" (גנרל סיני מהמאה הי"א). אומרים שהחופש הממושך שלסיה לקח לעצמו באותה שנה הוקדש כולו לחיפוש הגנרל הסיני במקורות ובאנציקלופדיות.¹⁶⁴

חיים ויצמן מעיד בפני ועדת פיל במלון פאלאס, ירושלים, 1936

לעזרת בריטניה. בראשית 1938 החמיר מצב הביטחון בארץ, גברה המתיחות, וגברו הקולות שתבעו הקמת צבא יהודי בארץ.²⁶

בסוף אפריל 1938 כתבו ליבנה וגלילי מזכר תחת הכותרת "מקומה של ארץ ישראל העברית במסגרת ההגנה באימפריה במזרח התיכון". שניהם ביקשו להבטיח כי ארץ ישראל והיישוב היהודי יהיו חלק מתוכניות ההגנה של האימפריה הבריטית. במזכר הסבירו את הערך של ארץ ישראל העברית כבסיס להגנה על האימפריה הבריטית, אם איטליה תצטרף לאויבי בריטניה, הים התיכון ייחסם, וינותק הקשר בין האיים הבריטיים ובין הודו - "היהלום שבכתר". הכושר התעשייתי של ארץ ישראל העברית, עם כוח האדם הטכני שבה, הפכו אותה למתאימה ביותר לשמש כבסיס לוגיסטי לאימפריה בזמן מצוקה. חיים ויצמן שלח את התזכיר לאישים שונים, ובהם ב"ה לידל הארט, וכן לבן-גוריון, לגלומב, להוז, לכצנלסון, למאירוב ולשרת. גלילי דחק בשרת שיעשה את כל הנדרש כדי שוויצמן יוכל לצאת מהארץ ללונדון עם תוכניות פעולה בתחום הלוגיסטי ובתחום הצבאי. אולם רק חוגים צבאיים בבריטניה הגיבו על העניין. המדיניות הבריטית נתתה נגד הציונות, כפי שהתברר כאשר פורסם "הספר הלבן" השלישי במאי 1939. גלילי הגיע כבר אז למסקנה שהיישוב היהודי צריך לבנות צבא סדי, כדי שיוכל להתמודד עם הצבאות הסדירים שבנייתם החלה במדינות ערב השכנות (עיראק, מצרים וסוריה). אולם רעיונותיו נתקלו בהסתייגות ראשי ההגנה.²⁷

בתיווך של פרופ' לואיס נמייר נפגש גלילי עם לידל הארט,²⁸ הפרשן הצבאי, שנהנה אז מיוקרה רבה ושימש גם כעוזר שר המלחמה לסלי הור בלישה. לידל הארט קרא את התזכיר שכתבו ליבנה וגלילי, אמר שלמד ממנו רבות, הביע את הסכמתו לעמדות שהובעו בו, והביא בפני גלילי הצעות משלו בדבר הצורך לשלב את היישוב היהודי בהיערכות הצבא הבריטי להגנה על המזרח התיכון.²⁹ הרושם הכללי היה שלמעט לידל הארט התעלמו כל האחרים מהיכולת הצבאית של היישוב היהודי בארץ.

באוקטובר 1938 חזר גלילי לארץ משליחותו בלונדון. היה זה זמן קצר לאחר ועידת מינכן שהובילה לפירוק צ'כוסלובקיה ושבעות ספורים לפני פרסום דוח ועדת וודהד (נובמבר 1938) ששלל למעשה את תוכנית החלוקה. התחושות ביישוב היהודי היו קשות, וגברה החרדה לביטחוננו לנוכח סכנת המלחמה העולמית המתקרבת.

הלשכה לייעוץ ביטחוני

בישיבה שהתקיימה באוקטובר 1938 בביתו של דב יוסף³⁰ ובהשתתפות גלילי, אליהו גולומב,³¹ שאול מאירוב ויצחק בן צבי כנציג הוועד הלאומי, סוכם על הקמת הלשכה לייעוץ ביטחוני וטכני שבה יפעלו גלילי וליבנה. גם גרשון ריבלין היה פעיל בלשכה. עקב החששות הגוברים מפרוץ מלחמת עולם הוטל על הלשכה לאסוף נתונים ומידע על הנעשה בתחום הצבאי בעולם ולספק למפקדת ההגנה, למטכ"ל ולמחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ידיעות על החידושים

וההתפתחויות בתחום זה בכלל ובבריטניה ובמזרח התיכון בפרט. במסגרת זו הוטל על הלשכה לעסוק בכמה עניינים: להציע כיוונים ראויים לפיתוח היכולת הביטחונית; לענות לשאלות כיצד יגיבו הערבים אם תפרוץ מלחמה; איזה שיתוף פעולה אפשר לקיים בין היישוב היהודי לבין הבריטים במלחמה; לבחון הצעות שונות לפיתוח ולהיערך להתגוננות מפני התקפות אוויר וחומרי לחימה כימיים. הלשכה שכנה במשרדי מרכז "הפועל" ברחוב לילינגבלום, במקום שבו נמצאה המפקדה הארצית של ההגנה. העיתונים הבריטיים, כמו "הטיימס" ו"הדיילי טלגרף", היו מקורות המידע העיקריים. באותה עת החשש העיקרי היה מהתקפת גזים רעילים, מהפצצות מן האוויר ומהשפעתן על האוכלוסייה האזרחית. ממשלת המנדט בארץ קיבלה הוראות מלונדון והתחילה לארגן את התגוננות ההגנה האזרחית (הג"א) בארץ.³² אחד התפקידים הראשונים של הלשכה היה לייעץ למחלקה המדינית במשא ובמתן שלה עם הבריטים. ראש המפקדה הארצית של ההגנה היה יוחנן רטנר, והקשר עם הצבא הבריטי היה באמצעות דב הז.

בדרך כלל גם הזמנת עיתונות וספרות צבאית גלויות עוררה חשדות. הודות לפעילות של הלשכה נוצרה הזדמנות, וכך הצטבר חומר בנושאים צבאיים שאנשי ההגנה לא הכירו אותם. בהסתמך על חומרים אלו ועל הידיעות שאסף בשליחותו בלונדון, ערך גלילי בחודשים ינואר-מרס 1939 סדרה בת שש הרצאות לאנשי ההגנה. ההרצאות עסקו בין היתר בנושאים האלה: צבא היבשה, כוחות שריון, לוחמת מדבר, חיל-האוויר וכוחות ים. ההרצאות האלה פורסמו לאחר מכן במערכות, והעשירו את הידע הצבאי של קהל הקוראים.

"לבחינת כוחנו הצבאי"

ככל שהתקרבה המלחמה, העדיפו הבריטים להרגיע את העולם הערבי. בזמן ועידת השולחן העגול בלונדון (7 בפברואר-17 במרס 1939), שהייתה הניסיון הבריטי האחרון לתווך בין יהודים לערבים בארץ ישראל, ניסו ויצמן, שרת ובן-גוריון לשכנע את הבריטים בחשיבות היישוב היהודי ובדבר היכולת לגייס 50,000 מתנדבים בארץ-ישראל ו-50,000 מתנדבים מקרב יהודי ארה"ב וליצור במזרח התיכון כוח משמעותי שייטיע לבריטים בהגנת המרחב. במשלחת היהודית לוועידה לא היה מומחה לתחום הצבאי, ובן-גוריון ביקש מדב יוסף בירושלים שגלילי ישלח מייד הצעות נוספות. גלילי וליבנה הסבירו בתשובתם את בעיות ההגנה של האימפריה הבריטית וביקשו להדגיש בדיונים את המסקנה המשתמעת כי לבריטים אין מקור לתגבור היערכותם הצבאית מלבד היישוב היהודי. הם הציעו להקים כוח יהודי שישלב גורמים קיימים, בהם הנוטרים, עם יחידות סדירות שיש להקים. הם גם הצביעו על יכולות התעשייה של היישוב היהודי. אולם הבריטים דחו את

שיתוף הפעולה הצבאי שהציע היישוב היהודי, וכך נוצר הכורח להגדיל את כוחו הצבאי.³³ על רקע זה כתבו ליבנה וגלילי את התזכיר שנשלח בסוף מרס 1939 למרכז מפא"י תחת הכותרת: "לבחינת כוחנו הצבאי".³⁴ הכותבים הגיעו למסקנה, שהתבססה גם על לקחי המרד הערבי, שהיישוב היהודי חייב לבנות כוח צבאי, ושבניית כוח כזה תחרוץ את עתידו. הכותבים טענו שמן ההכרח להקים חיל שדה עברי שיוכל לבלום התקפה ערבית בתרחיש שבו הבריטים ייאלצו להעביר את כוחותיהם למדבר המערבי לעימות צבאי בין בריטניה לאיטליה. הערבים עלולים לנצל את ההזדמנות שתיווצר ולתקוף את היישוב היהודי. נוסף על כך, עצם הקיום של הכוח הצבאי יאפשר להנהגה הציונית לנהל מדיניות תקיפה בדומה למיעוטים אחרים, דוגמת הדרוזים והכורדים, ש"הורגלו [...] לחיות על חרבם".³⁵ בתזכיר נדונו בהרחבה מקורות כוח האדם, מצאי הנשק והצרכים. החימוש של חיל השדה צריך לתת מענה לאויב. עם האויבים שיש להיערך לקראתם, מנו גלילי וליבנה את הלגיון הערבי וחיל הספר העברי ירדני, הצבא העיראקי ויחידות סעודיות.³⁶ 'חיל השדה' אמור לכלול 12,000 איש ולהצטייד בין היתר בנשק נגד טנקים מסוגים שונים, במשאיות ובמטוסים. כושר הלחימה של הארגון בשדה הוערך אז ב-2,000 אנשים לכל היותר, והנשק הנדרש נראה אז כחלום באספמיה. הכותבים אף הציעו להקים מפקדה צבאית שתוכל לפעול ללא "חיכוכים מפלגתיים" וללא "שתדלנות כספית".

מנוסות ומאושרות
על ידי
הממשלה הבריטית
מסכות גאז

The Civilian Duty Respirators
(תוצרת Siebe Gorman & Co.)

מסכות הגאז האלו מתאימות למנוגרים ורילידיים מבני 4 שנים ומעלה. החמרים-שנקבעו על ידי המחלקה להתגוננות בפני התקפות אוויר-הם:

מסכות גאז עם מנחת 780 מ"ל
מסכות גאז עם מנחת כפולה 800 מ"ל

תיקים מיוחדים עוטרים בפני גאז כשביד תינוקות
לתינוקות הרושים תיקי-גאז מיוחדים ולילדים
למטה מבני 4 שנים מסכות מיוחדות

למעלה: מודעת פרסום למסכות גז, עיתון המשקיף, 11.9.1939
למטה: פרסומת למשחה [נגד] גז חרדל, מחנות, ינואר 1940

A.R.P. PALESTINE
משחה לגז חרדל
שמור במקום קריר

מרח היסב על חלק העור הנוגע מיד לאחר פגיעת הגז בו. נגב את המשחה לאחר דקה אחת ושטוף במים אם אפשר. השמר ממגע עם העיניים.

תעשיות חיומיות ממלכתיות (לכנס) בע"מ

"הספר הלבן" לא יתקבל בארץ-ישראל, הכותרת הראשית בעיתון המשקיף, 17.5.1939

במאבק נגד הבריטים

אחרי פרסום "הספר הלבן" במאי 1939 החל היישוב היהודי במאבק נגד הבריטים. הלשכה ומערכות בעקבותיה נטלו חלק חשוב במאבק נגד הבריטים. בהדרכת ברל כצנלסון הלשכה הכינה עיתונים בלתי לגליים וכרוזים של ההגנה שהודפסו והופצו בלילות על ידי הגדנ"ע. הלשכה גם הכינה אגרות וחוברות באנגלית שהופצו לאנשי הצבא הבריטים, ושידורים ל"קול ישראל תחנת השידור של תנועת המרי העברית". בשנים 1941-1947 הופץ העיתון המבלתי לגלי **אשנב** (ראו לעיל). למרבה המזל ולמרות הפעילות המחתרנית הנרחבת שהתנהלה במערכות, לא נתפסו אף פעם המעורבים בה. ליד **מערכות**, כביכול עיתון הנוטרים, הוקמה ספרייה מרכזית לנוטרים שבזכותה ניתן לנציג ההגנה (שהיה גם נציג הספרייה) אישור כניסה למחנות הצבא הבריטי. עם ראשית הגיוס לצבא הבריטי התרחבה הפעילות גם למגויסים מארץ-ישראל. עד הקמת "הועד למען החייל" נשאה מחלקת ההסברה גם בחלק מתפקידיו כלפיהם.³⁷

המטרה: "להיות אחד המכשירים שיקרבו את קוממיות ישראל בארצו"

כפי שתואר לעיל, כתב העת **מערכות** החל את דרכו תהליך הבשלה ממושך. גיליון וליבנה רכשו במשך השנים בלונדון ולאחר מכן בלשכה לייעוץ ביטחוני ידע נרחב והבנה בסוגיות אסטרטגיות, ביטחוניות וצבאיות. המנהיגות של היישוב היהודי הבינה שיש להיערך למלחמה בכל דרך אפשרית. דוד בן-גוריון, משה שרת וראשי ההגנה אליהו גולומב, דב הוז, רמטכ"ל ההגנה יעקב דורי ויוחנן רטנר, ראש המפקדה הארצית, דנו בהקמת כתב העת וסייעו בכך.³⁸ המטרות שנקבעו לכתב העת היו גדולות ונשגבות: מכשיר לשיפור המקצועיות של הארגון ולפיתוח המחשבה הצבאית והמדינית של חבריו; במה לעיון בבעיות צבאיות בארץ-ישראל ובעולם; אמצעי לעדכון חברי ההגנה על ההתקדמות בתחום הצבאי; כלי שבאמצעותו ניתן להפגין כלפי חוץ שביישוב היהודי צומח דור העוסק "בתכסיסי מלחמה". גרשון ריבלין (ראו להלן) ראה בכתב העת "בית ספר למטה ולפיקוד בכתב".³⁹ ייעודו שהיה "כלי להכשרה הבסיסית של מפקדים ולוחמים בהגנה ובצה"ל", קבע מלכתחילה את אופיו ככתב עת מקצועי ברמה גבוהה והבדיל אותו מעיתונים אחרים שיצאו לאור על ידי ההגנה וצה"ל.

כוח המגן, שכלל יחידות לגליות בהיקף ניכר ופריסה מחתרנית בהיקף ארצי, נזקק להכוונה מן ההכרח היה להסביב לאנשים שחיו במציאות אפורה ותחת מגבלות של פעולה במחתרת את

«אִירוֹן»
חברה א"י לתעופה בע"מ

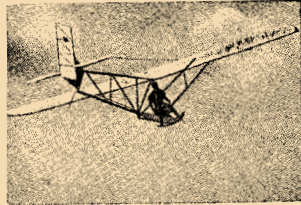
“AVIRON”
Palestine Aviation Co. Ltd.

מקימת שני בתי-ספר לתעופה
בשדה התעופה בלוד ובאפיקים.
מהזור א' של טיסי „אִירוֹן” נבחן
וקיבל את תעודותיו ביולי 1939.
לחברה שדה-תעופה פרטי באפיקים
ואירוני תחבורה ולימוד.

PILOTS TRAINED AND QUALIFIED.
First “AVIRON” trained pilots granted
Certificates in July 1939.

Two Flying-Schools at Atfikim and
Lydda Airport.

Planes for transport and training.
Own aerodrom accomodating 10 planes.

SOCIETY
OF WATCHMEN
IN PALESTINE

אגודת
השומרים
הא"ית

Undertakes Watch-work in rural areas
and outlying settlements.
Breeds and trains Watch dogs and
Police dogs.

מקבלת לאילוף כלב-שמירה
מכל הסוגים.

התשלומים רק ביום שלישי לשבוע.
המרכז מקבל רק בימים ראשון ושני.

Chief Office: 29, Lilienblum St. Tel-Aviv
Telephone 4349

המשרד: תל-אביב, רח' לילינבלום 29
טלפון 4349

“התמונה הגדולה” ולהכין אותם לקראת האתגרים הצפויים, ובכללם המשך העלייה וההתיישבות ושמירה על מעמד היישוב היהודי בארץ-ישראל. מבחינה זו שימש כתב העת גם כלי הסברה, ובפועל שימשה המערכת מחלקת ההסברה של הארגון עד הקמת צה"ל.⁴⁰ מכיוון שמערכות יצא לאור כעיתון לגלי, היו נושאים ותכנים שלא ניתן היה לכלול בו, והיה צורך להביאם לאנשי הארגון בדרך אחרת. גם מסיבה זו נקבע כי צוות המערכת יתפקד כמחלקת הסברה⁴¹ של מפקדת ההגנה. הצעד המעשי לקראת ייסוד מערכות נעשה בשיחה של דוד בן-גוריון עם ליבנה. בן-גוריון נתן המחאה של אחת הקופות, ודב הוז הצליח לגייס סכום נוסף ואף שכנע את גזבר ההסתדרות זלמן ארן להעביר חלק מן הכסף. ארן הסכים, אך דרש קודם לראות את החוברת. לאחר שהופיעה החוברת הראשונה, העביר ארן סכום משמעותי נוסף. בחוברות נכללו מודעות פרסומת, והן שימשו מקור הכנסה (נוסף על דמי המנוי) אך גם דרך להפגין כלפי הבריטים את הכושר הצבאי והתעשייתי של היישוב היהודי. לדוגמה, מודעת הפרסומת של “סולל בונה” הדגישה את בניית מחנות הצבא הבריטי ואת הקמת גדר הצפון. כעבור זמן מה הגיע מערכות לעצמאות כלכלית ואף סיפק את תקציב מחלקת ההסברה.⁴²

כתב העת הוצג לממשלת המנדט הבריטי כיוזמה פרטית-מסחרית. גרשון ריבלין נקבע למו"ל, והוא הסביר לבריטים שמכיוון שעסק בעבר בענייני דפוס (אביו הפעיל בית דפוס) ואחר כך שימש נוטר, החליט להוציא עיתון המיועד בעיקר לנוטרים. חוץ מהמו"ל היה צורך בעורך אחראי שאמור היה להיות, על פי החוק, בוגר אוניברסיטה. ד"ר שמעון גלביץ (1897-1944), רופא בקופת חולים, מונה לעורך האחראי. לאחר מותו ועד הקמת המדינה מילאה את התפקיד עורכת הדין מינה קליבנסקי (שמיר). אל העורך האחראי ואל המו"ל צורף אלכסנדר ברוידא כמזכיר המערכת, ומשעזב לאחר כמה חודשים החליפו גרשון ריבלין. קהל הקוראים הוגדר ככלל האנשים המאורגנים במסגרות הצבאיות השונות. בהתאם לכך נקבע מספר העותקים של החוברת הראשונה ל-3,500, ולאחר מכן הוגדל ל-5,000. לחברי הארגון נמכר העיתון במחיר של 20 מילים שלא כיסו את הוצאותיו. אחר כך התברר כי מספר הקוראים עלה בהרבה על מספר החוברות, והתעורר צורך בהדפסה נוספת.

השם לחוברת בימי מערכות היה הראשון משלושת השמות הזמניים שניתנו לחוברת בימי מערכות (ספטמבר 1939); אשמורות (נובמבר 1939); מחנות (ינואר 1940). הצורך בשמות השונים נבע מתקנות הצנזורה הבריטית. על פי ההוראות חלה חובה להגיש לצנזורה רק תקופונים קבועים, ולכן הוחלט שכל גיליון יישא שם שונה ולא יהיה לו מספר סידורי. לאחר שייצא לאור מחנות, התעורר חשד הבריטים, והמו"ל נדרש לבקש אישור מהצנזורה. למרבה המזל, הצנזור מטעם

בעמוד זה: מודעות פרסום שהופיעו במיני מחנות (הגיליון הראשון), ספטמבר 1939

SOLEL BONEH Ltd. סולל בונה בע"מ
Central Contracting Office מרכז קבלני של המחרחה
Jewish Labour Federation העסקים העבריים הבללית בא"י

Among Contracts carried out in the past three years: בנתה במשך שלש שנות המאורעות:

160 Km. metalled Roads 160 ק"מ כבישים

“Tegart's Wall” Barbed-wire Frontier Fence גדר הצפון לאורך תבל הסור

Tel-Aviv Harbour נמל תל-אביב

Government Hospital, Haifa בית-חולים הממשלתי בחיפה

The University Hospital, Mount Scopus, Jerusalem בית-חולים האוניברסיטאי בירושלים

Military Camps and Barracks at Jerusalem, Natania, Sarafand and 60 other places in Palestine. מחנות צבא בירושלים, נתניה, סרפנד ובספר 60 מקומות שונים בארץ.

Quarries in all districts of Palestine. מחצבות בכל חלקי הארץ

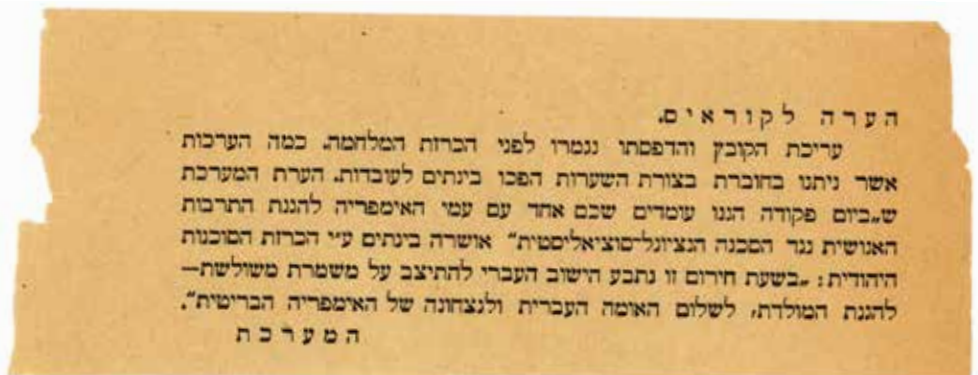
מערכות ב-ג (יולי 1940)

ממשלת המנדט הבריטי היה גבי מוסקוביץ', מפקד בחיל השדה של ההגנה, שקיבל את הטיועונים השונים שהוצגו בפניו. בתחילה טענו שהעיתון נועד להסביר לציבור את מהלכי המלחמה ואחר כך, כאשר החל הגיוס לצבא הבריטי, אף טענו שהוא משמש את החיילים מארץ-ישראל המגויסים לצבא הבריטי.⁴³ מאפריל 1940, הוסדרה יציאת החוברות כתקופון קבוע תחת השם "מערכות".⁴⁴ את השם "מערכות"⁴⁵ הציע אלעזר גלילי שהצביע על משמעותו הכפולה: קרב גדול וצבא ערוך ללחימה. המונח "מערכה" הוא: "סדרת קרבות בעלת מגמה מבצעית אחת, מנוהלת כמסכת אחת בזמן ובמרחב. למערכה ייעוד אסטרטגי מוגדר".⁴⁶

מבחינת התוכן הצד הצבאי היה העיקר, אך כדי לא לעורר את תשומת הלב של הבריטים, נכתב בתת-הכותרת של הגיליון הראשון: "מאסף לשאלות מדיניות כלכליות ואסטרטגיות - מוקדש במיוחד לשאלות המזרח התיכון". לימים צורפה לקבוצת המאמרים, שהיו בעיקר מתורגמים, הקדמה מדריכה ומכוונת שהפנתה את תשומת הלב לעניינים החשובים במיוחד לאיש הצבא.

דוד בן-גוריון בדבריו בפתח הגיליון הראשון,⁴⁷ בספטמבר 1939 (ואחר כך במלאת עשור למאסף, ראו להלן), הדגיש כי בתהליך התקומה לא ניתן היה להחזיר במהירות את כל מה שאבד במשך אלפיים שנות גולה. המפעל הציוני הצליח להעמיד "שלושה עמודי יסוד" - העבודה, השפה, והשלטון העצמי. לאלו, עקב סכנת המלחמה העולמית מבחוץ והסכנה להתחדשות המרד הערבי מבפנים, מן ההכרח להוסיף באופן מיידי את "הכוננות ההגנתית". הייעוד של המאסף, הראשון מסוגו בהיסטוריה של עם ישראל, הוא לחנך את האומה לתפקידה הביטחוני. המאסף ישאב מהישגי המדע הצבאי בעולם (במיוחד של הבריטים), יסתמך ככל האפשר (במיוחד להגנה על הארץ) על הניסיון העצמי ומעל לכול - יתבסס על הרמה המוסרית הגבוהה של העם היהודי. העורכים יעסקו במערכות ישראל בימי קדם, גם מכיוון שפני הארץ נותרו כפי שהיו בעבר וגם כדי ללמוד מהניסיון הצבאי המצוי בתנ"ך. למרות חילוקי הדעות עם הבריטים, היישוב היהודי עומד שכם אחד עם עמי האימפריה הבריטית נגד הסכנה הנאצית. המאסף נועד להרחיב את השכלתו הפוליטית-צבאית של "איש השורה" שהיא "תנאי מוקדם לפעולה מדינית אחראית" ולהסב את תשומת ליבו לבעיות מעשיות. נוסף על כל העוסקים בענייני ביטחון, המאסף מיועד לנוער היהודי בחו"ל ולכל מי שפועל בתחום המדיני. מטרתו העליונה של הביטאון: "[...] להיות אחד המכשירים שיקרבו את קוממיות ישראל בארצו".⁴⁸

החוברת הראשונה נכנסה לדפוס לפני שפרצה המלחמה (1 בספטמבר 1939), וחולקה לאחר שהחלה. לפיכך הוסיפו העורכים פתק מודפס ("הערה לקוראים") ובו הסבירו כי עריכת הקובץ והדפסתו הושלמו לפני תחילת המלחמה, וכי כמה הערכות שהובאו בקובץ הפכו בינתיים לעובדות. בגיליון הראשון בולטים כמה כיוונים. לאחר דברי הפתיחה שנידונו לעיל, תוארה המציאות הקשה באותה עת ("על המִצְפָּה"); אחר כך נכללו כמה מאמרים מתורגמים על "הים התיכון כבעיה אסטרטגית", שנכתבו על ידי בכירים מבריטניה, צרפת וארצות-הברית, עם דברי פתיחה של אלעזר גלילי; מאמר על הצבא הבריטי באותה עת; שני מאמרים בנושאי אימון והדרכה: מאמר של לידל הארט על "אימון מהיר של טירונים" ורשימה של י"ד [יעקב דורין] "שְׁלֹשׁוֹת" שהציגה חידוש ארגוני

"ביום פקודה הגנו עומדים שכם אחד עם עמי האימפריה להגנת התרבות האנושית" - הפתק שצורף לחוברת בימי מערכות, ספטמבר 1939

מילון המונחים הצבאיים-הטכניים שבאו בחוברת זו
(לפי היר"ט)

Flank	אָפּף
Flanking	אָפּף (תּחריץ אָפּף)
Aeroplane	אויפּן
Training	אויפּן
Anti-Aircraft	אַנטי־מטוס
Warship	אַני־מלחמה
Battleship	אַני־מערכה
Cruiser	אַני־מריץ
Destroyer	אַני־משחת
Supply	אַספקה
Battalion	בָּדוּד
Squadron	גוּנדה
Troops	גִּיסות
Scout	גִּישׁ
Blokade	הסגָר
Concealment	הסתָר

מילון המונחים הצבאיים-הטכניים שהתפרסם בחוברת הראשונה - תחילת הדרך ביצירת תשתית לשונית עברית לתרבות צבאית

וטקטי של אימון בשלשות במקום ברביעיות. בתחום החינוך התפרסם מאמר של ד"ר ארתור בירם, מנהל בית הספר הריאלי ומייסד החג"ם⁴⁹ (חינוך גופני מורחב, לשילוב בני הנוער בפעילות ההגנה, שהוביל אחר כך להקמת הגדנ"ע - גדודי הנוער). המאמר נשא את השם: "עקרונות החינוך האספורטיבי של הנוער בגיל 14 עד 18". באותה עת, גיל הגיוס הרשמי לארגון היה 18, והכנת בני הנוער לפעילות הארגון נועדה לאפשר מיצוי מיטבי של כוח האדם. בהיבט אחר של החינוך עוסק מאמר של ד"ר אליהו אורבך, רופא שהקים את בית החולים היהודי הראשון בחיפה והיה גם היסטוריון וחוקר מקרא: "צבא ישראל בתקופת התנ"ך". הייתה זו תחילת הדרך של **מערכות** בלימוד מורשת הגבורה של העם היהודי מן התקופה שבה ישב עם ישראל בארצו. ההיבט הכלכלי בא לידי ביטוי במאמר של דוד הורוביץ⁵⁰ שכותרתו: "בחזית הכלכלית" שאלות האספקה בארץ-ישראל לשעת חירום" ובלקט ידיעות כלכליות ממדינות שונות. השאיפה להרחיב את אופקי איש "השורה" ואת הבנתו באה לידי ביטוי ברשימות קצרות שעסקו בבעיות הביטחון באזורים שונים בעולם (פולין, הודו-סין ועוד) ובמדור העיתונות הצבאית שבו נכללו עדכונים מהעיתונות הצבאית בעולם. בסוף החוברת הובאה רשימה של מונחים צבאיים בעברית ומקביליהם באנגלית. הייתה זו תחילת הדרך ליצירת תשתית לשונית עברית לתרבות צבאית וביטחונות עצמאית.

החוברת שהופצה באופן חוקי לחלוטין ובה מעל לשמונים עמודים, הייתה חידוש גדול, מכיוון שבתנאי המחותר גם פתקים נשמרו בסודיות גמורה. עיתון המחותר נקרא בחשאי, מקום הכינוס נשמר היטב, ופתאום - הופץ כתב עת מודפס בגלוי. כתב העת, שרמתו העיונית הגבוהה בלטה מראשית דרכו, היה חידוש גם לאזרחים שמצאו עניין בכתב העת בעברית המוקדש למדע הצבאי.

משולחן המערכת

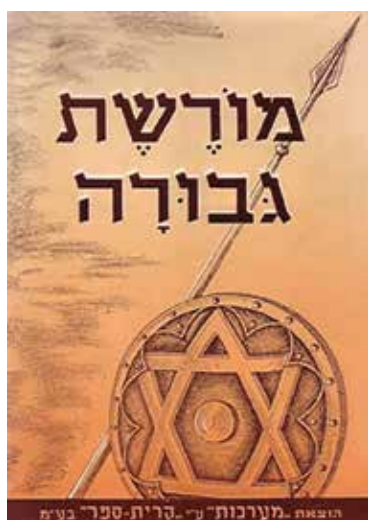
בשנת 1941 עזב ליבנה את **מערכות** עקב מחלוקת בינו לבין גלילי ופנה לעריכת העיתון **אשנב**.⁵¹ בסוף שנת 1944 גדלה המערכת עם צירוף דוד (דודיק) כרמון,⁵² בוגר הגימנסיה העברית בירושלים. לאחר פרישת אלכסנדר ברוידא נמצאו במערכת גלילי, ריבלין, מינה קליבנסקי (שמיר)⁵³ שהייתה בוגרת של בית הספר למשפט ועסקה בעריכה ובמזכירות, וכרמון. לעיתים סייע מישהו בעריכה ובתרגומים מאנגלית. את התרגומים מגרמנית ומצרפתית נאלץ גלילי ליטול על עצמו. אולם כתב העת נאלץ להתמודד מראשית דרכו עם הקושי למצוא כותבים בני סמכא. מפקדי ההגנה חששו שמאמריהם בנושאי צבא וביטחון יסבכו אותם עם השלטון המנדטורי. עצם העיסוק בענייני ביטחון וצבא בעיתון גלוי נחשב מסוכן, ולכן לעיתים פורסמו מאמרים בעילום שם. העורכים פנו לעסוק בקרבות בעבר, הן בעבר של ההתיישבות הציונית החדשה והן בעבר הרחוק.⁵⁴

חלק ניכר מהמאמרים בחוברות הראשונות נכתבו על ידי אנשי המערכת או תורגמו מספרות לועזית. לכותבים ניתנו שמות עט שונים ומשונים: יצחק שדה פרסם מאמר על לחימה פרטיזנית תחת השם "ולריאן קזנסקי"; יגאל ידין היה "י. כרמלי"; משה דיין הפך ל"מדין". לפעמים לא הייתה אפשרות אחרת אלא להרחיק את העדות ולפרסם ניסיון קרבי או תרגילים בקורסים במסווה של אירועים בצבאות זרים. מאמר שתיאר את קורס המ"מים בג'וערה ושפורסם, היה כביכול תרגום של רשימה על פעולות פרטיזנים ביוגוסלביה. דיון על מבנה היחידות הדרושות לקרבות בערים הופיע כביקורת על ספר אמריקני בנושא זה. אפילו מאמר העוסק בדרך שבה הצבא הבריטי עורך חיפושים אחר נשק ביישובים, התפרסם במערכות במסווה.

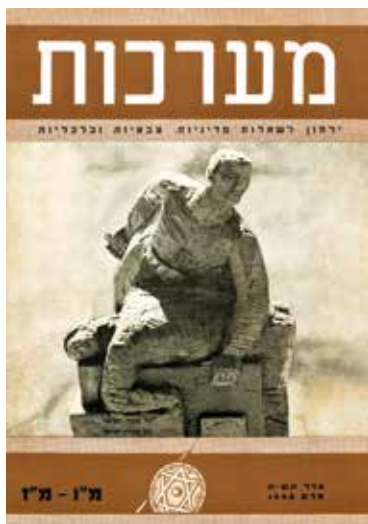
אנשים שונים פנו וביקשו לפרסם מפרי עטם, אך מפקדים שידעו לכתוב באופן הראוי להתפרסם היו מעטים. היה צורך "לחנך" שורה של כותבים, לעודדם ולכוונם גם לגבי התוכן וגם לגבי הצורה. לעיתים ננקטו דרכים שאינן שגרתיות כדי לעודד אנשים לכתובה (ראו במסגרת). המאמצים המתמידים נשאו פרי: מפקדי ההגנה סיפקו תכנים שבתחילה הצריכו עבודת עריכה רבה, אך לאחר שדבריהם פורסמו, הם המשיכו לכתוב. בסך הכול, עד מלחמת העצמאות השתתפו בכתיבה בכתב העת כ-150 מפקדים בכירים. עם העורכים הלשוניים בתקופה שלפני קום המדינה

"המאמר המובטח"

סיפר סא"ל גרשון ריבלין: "...בשנת 1939, כשמערכת 'מערכות' הייתה במחותרת במסווה של משרדי מרכז 'הפועל' ברחוב ליליינבלום בתל אביב, ביקשנו מיצחק שדה המנוח שיכתוב מאמר ל'מערכות' הוא הבטיח פעמים רבות אך לא קיים את הבטחתו. יום אחד, כשנכנס בשעות הצהריים למערכת, החלטנו לתבוע ממנו את קיום הבטחתו. 'פלת בפח' - אמרנו לו - עכשיו אתה יושב בחדר. אנהו נועלים אותך מבחוץ, נחזור כעבור שעותיים ולא נפתח לך אלא אם תספקת בינתיים לחבר את המאמר המובטח. טוב - ענה יצחק שדה, אני מסכים, אבל רק בתנאי אחד: הביאו לי שני בקבוקי 'תסס' [ג'וז]. מבוקשו נעשה - הדלת ננעלה ואת המפתח נטלו עימם אליעזר גלילי וגרשון ריבלין [...] בשבוע מאוחרות הצהריים היה כבר מוכן מאמרו של יצחק שדה: לקחים ממלחמת הגרילה של הכנופיות הערביות במאורעות תרצ"ח [1938]. מרוב שמחה על המאמר קיבל יצחק שדה גם כוסיית קוניאק..."¹⁶⁵

למעלה: סמל המגן והחנית עוצב לקראת הופעת הספר **מורשת גבורה** (הוצאת מערכות, 1944)
 למטה: גיליון מ"ו-מ"ז (מרס 1948) - הופעתו הראשונה של סמל המגן וחנית כסמליל (לוגו) של בית **מערכות**

מימין: בחוברת נ' (יוני 1948) הפך **מערכות** לכתב העת הרשמי של צה"ל. הגיליון נפתח באיגרת מאת יעקב דורי, הרמטכ"ל הראשון של צה"ל

נמנו המשוררים אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן והסופר מנחם זלמן וולפובסקי.⁵⁵ בראשית תש"ח, בשלהי שנת 1947, נפגשו אנשי בית **מערכות** בקפה "דיצה" התל-אביבי ודנו בהתאמת הוצאה למציאות חדשה של עצמאות מדינית וצבא סדיר. באותה פגישה גובשו מסגרות הוצאה ושלוחותיה: כתב העת **מערכות** שייעודו לשמש במה לחשיבה צבאית מקורית, ו**צקלון** הכולל תרגומים ממיטב הספרות הצבאית העולמית; **מערכות ים** - כתב עת לחגימה בים, שהיה חלק מ**מערכות** (ובהמשך **מערכות חימוש**, **מערכות שריון** ו**מערכות הפלס**) והוצאת הספרים של **מערכות**. באותה הזדמנות ניסח לסייה גלילי את סיסמת **מערכות**: "כחוסן החנית רוחב המגן לעם".⁵⁶ סמל המגן והחנית עוצב לקראת הופעת הספר **מורשת גבורה** (1944). את הסמל הציע גרשון ריבלין בעקבות ציור של הצייר אפרים משה ליליון,⁵⁷ ובו מתואר יהודה המכבי הנושא מגן וחנית. העיצוב הסופי של הלוגו נעשה בידי יחיאל כגן, מאנשי גדוד נהגי הפרדות, ושילוב המגן והחנית היה לסמל **מערכות**.⁵⁸ הלוגו החל להופיע על גבי החוברות רק החל מחוברת מ"ו-מ"ז שראתה אור במרס 1948 ובאותו גיליון הופיעה לראשונה מטבע הלשון: "כחוסן החנית כן רוחב המגן על העם". חוברת נ' (50) מיוני 1948 הייתה הראשונה שיצאה לאור ללא צנזורה, וכתב העת **מערכות** יצא סופית מהמחותר ומארגון ההגנה שפורק, והיה לכתב העת הרשמי של צה"ל. יעקב דורי, הרמטכ"ל הראשון של צה"ל ולפני כן של ההגנה, אמר בדברי הפתיחה לחוברת מיוני 1948 שהתרומה העיקרית של כתב העת הייתה בהקניית ידיעות בתחום המדע הצבאי (שהיו חיוניות ביותר בהיעדר מסורת צבאית ארוכת שנים) והידוק הקשר בין התאוריה הצבאית למעשה. דורי ראה את ייעוד כתב העת במגמות האלה: כלי ביטוי לצה"ל שנמצא אז בתהליכי בנייתו; צבירת הניסיון ממלחמת העצמאות, הפקת הלקחים וכתירת תולדותיה של המלחמה; הידוק הקשר בין מערכת כתב העת לבין החשיבה, התכנון והביצוע בצה"ל.⁵⁹

במערכות ההסברה

כאמור לעיל, הצטרפות החומר הצבאי שהיה לגלי גם בגלל הקשר עם הבריטים, הייתה סביבת הצמיחה של כתב העת.⁶⁰ לאחר שפורסמו שתיים-שלוש חוברות, נסעו אנשי המערכת לכנס מפקדים של ההגנה בשומרון (אזור חדרה-הכרמל) כדי לקבל משוב. באותה עת כבר הוטלה צנזורה על העיתונות. באמצעות החומר שקיבלו מחוץ לארץ הסבירו למפקדים באותה פגישה על המהלכים הצבאיים של המלחמה.⁶¹ כך עלה הרעיון להפעיל את אנשי **מערכות** לצורך הסברה בארגון ההגנה, והוקמה מסגרת שנקראה "חינוך והסברה", ובה נכללו כשלוש מאות מרצים⁶² בפריסה ארצית. המרצים העבירו לציבור את כל מה שלא ניתן היה לפרסם בעיתונים עקב הצנזורה. פעולה זו, שהחלה בשנת 1940, נמשכה עד הקמת צה"ל.

גלילי וליבנה⁶³ עמדו בראש גוף ההסברה, וריבלין, שהיה צעיר מהם, שימש עוזר. המרצים קיבלו הזדמנות בעל-פה בכינוסים אזוריים או מקציני הסברה שמונו בנפות. אנשי **מערכות** נהגו להכין ראשי פרקים להסברה בעקבות כל מאורע שהייתה לו משמעות ביטחונית או ציונית, וראשי הפרקים נשלחו אל העוסקים בהסברה. סיפר גרשון ריבלין: "תחילה עסקנו בהסברת ענייני המלחמה והנעשה במחנה הערבי. במשך הזמן הורחב המצע והנושאים בהם טיפלנו כללו בעיות המדיניות הציונית, הכרת הערבים ולימוד עברית לעולים חדשים. בלימוד השפה עסקו הנ"א (בעיקר), משמר העם ומחנות הנוטרים והיו זמנים שאלפים מבין העולים למדו את השפה העברית במסגרת שלנו".⁶⁴ פעילות הסברה מיוחדת בנושא "תוכנית מצדה" נערכה כאשר רומל התקרב לשערי מצרים במדבר המערבי בשנים 1941-1942. היה קשר בין ההסברה לשירות הידיעות של ההגנה - הש"י. לעיתים ההסברה 'הדליפה' חומרים שהש"י היה מעוניין להדליףם כדי להטעות את הבריטים.⁶⁵

רבים פנו לאנשי **מערכות** בשאלות בדבר המציאות הצבאית בארץ, במזרח התיכון ובעולם. נערכו כנסים מפקדים, והדברים הופצו בפרסומים פנימיים שונים וגם בדפי **מערכות**, כגון על המגמות האסטרטגיות של ההתיישבות בארץ או על מרד החשמלאים.

גלילי שילב בהרצאותיו מונחים חדשים מהאסטרטגיה ובכלל זה כיצד לאמוד את הכוחות העצמיים בהשוואה לכוחות האויב, מפקדים גדולים בתולדות המלחמות, הקשר שבין כלכלה ותעשייה לניהול מלחמה ומונחים שהיו אז בגדר חידוש, כדוגמת "מלחמה בקווים פנימיים" לעומת "מלחמה בקווים חיצוניים". ההרצאות, לדברי גרשון ריבלין, פתחו לפני חברי ההגנה עולם חדש. גלילי, שלמד מקרוב את היערכות אנגליה למלחמת העולם השנייה, הביא איתו את הבשורה בדבר חשיבות ההתארגנות בצבא סדיר והפיצה בהרצאותיו.

חמישים החבורות הראשונות

במשך תשע השנים הראשונות לקיומו של כתב העת **מערכות**, עד קום מדינת ישראל, יצאו לאור חמישים חבורות (מהן כמה כפולות). בספטמבר 1949, בשער הגיליון החגיגי (נ"ט), שיצא לאור לציון עשר שנים ל**מערכות**, הופיעו הקדמה של ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון, איגרת הרמטכ"ל רבי-אלוף יעקב דורי ואיגרות מאת ישראל גלילי ויצחק שדה. דוד בן-גוריון חלק שבחים לכתב העת בהתייחסו לדברים שכתב בעילום שם בפתח הגיליון הראשון (ראו לעיל). בן-גוריון כתב שכתב העת הצליח בצורה מרשימה ביותר לממש את הייעוד שהכתיב לו: "להיות אחד המכשירים שיקרבו את קוממיות ישראל בארצו". לדברי בן-גוריון אנשי **מערכות** הרחיקו ראות והבינו שהמטרה היא הקמת מדינה עצמאית, ו"הכוננות המלחמתית" שכתב העת נועד לקדם אותה מבחינת ההשכלה הצבאית, היא אמצעי למטרה הזו.

אולם התפקיד של המאסף לא הסתיים, כפי שלא הסתיים התפקיד של צה"ל צה"ל, שעליו הוטלה האחריות לביטחון ישראל ולעצמאותה, חייב יותר מאשר ההגנה במחתרת ללמוד את המדע והעשייה הצבאיים. בן-גוריון הטעים שגם מפקדים שסיימו את בתי הספר הצבאיים הגבוהים ביותר - ובאותה עת לא היו רבים כאלה בצה"ל - אינם רשאים לנוח על זרי הדפנה. המדע הצבאי מתחדש ומשתנה, ורק מי שעוקב באופן מתמיד אחר התפתחות המחקר הצבאי ובעיות המלחמה יצליח. גם לאחר שיוקמו מוסדות החינוך הצבאיים הגבוהים ויתבססו בצה"ל, יישאר הצורך להקנות לצבא את הישגי המחשבה והניסיון הצבאיים בעולם ולהתאימם לתנאים ולצרכים של ישראל.⁶⁶

בן-גוריון שב והזהיר מפני שביעות רצון, והדברים פורסמו בכתב העת. בדברים שנשא באביב 1949, בסיום קורס קציני חי"ר, הטעים בן-גוריון שמלאכת הקמת הצבא נמצאה רק בראשיתה, וכי ההכנה לעתיד מחייבת הכרה בערך האויב וביקורת עצמית נוקבת והכרה בידיעות החסרות לחיילים ולמפקדים כדי לנצח. המפקדים אחראים גם לרכוש באמצעות לימוד מתמיד את הידיעות ואת כושר הפעולה כדי שיוכלו למלא את שליחותם.⁶⁷

למעלה: **מערכות** נ"ט (ספטמבר 1949)
למטה: פרסומת לספרי הוצאת **מערכות** בגיליון נ"ט

הוצאת מערכת - צבא ההגנה לישראל

מורשת גבורה
ליקם: זרובבל גלעד / פרקי עזו ספרות ישראל / דברי סבוא: ז. שור

הספינה שנוצחה
ססע אנייה המספילים. יציאת אירופה חשי"ז / רשפה ונרבה: ב. חבס / דברי סבוא: שואל אבינור (מאירוב)

צבאות הערבים בדורנו
של רקע עמיהם ומדינותיהם / מאת אנרא

מגלת העיר העתיקה
ימן הסצור והקרב על ירושלים העתיקה / מאת ערינה

מערכות צפון
מאת אילוף משה כרמל / דברי סבוא: רביאלוף י. דורי ישראל נליכי

מעשיעציון
א. עדות הסערה. מאת א. טריינין / ב. לחמים בחיל. מאת א. אופק / דברי הקסיה: אנוף יגאל ירון

בדרך המחתרת לארץ-ישראל
מאת י. פ. סמון / עברית: ב. גלאי

מורשת תל-חי
פרשת הנגה תל-חי / הסככה: ג. ריבלין

פשיטת וינגיים
עלילות ססע הציונים בבורסה / עברית: מ. קלבנסקי

תוחחים על הסניו
רשימות תוחחן עברי / מאת א. עמיהוד

בעמדה הקדמית
מכתב טיפוסים מן המערכה

הנחה מיוחדת לאנשי צבא ומוניי. מערכות

אנשי הגדודים העבריים (גדודי חיילים יהודים שפעלו במסגרת הצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה) בתהלוכה לעידוד הגיוס לצבא הבריטי, 1939

בראשית הדרך של כתב העת הופנתה תשומת הלב להפקת לקחים ממאורעות 1936-1939 וללימוד מעימותים דומים בעולם. המאמרים עסקו בגרילה, בלימוד הכפר הערבי כבסיס האויב ובהכשרת יחידות מרחביות. המלחמה הזעירה, על צורותיה השונות, נידונה בהקשר של האפשרות של כיבוש על ידי הגרמנים, וכן בהקשר של עימות עם הבריטים ועם הלוחמים הערבים שנתפסו כבעלי יכולות מיוחדות בתחום זה. מרבית הערים היו אז ערים מעורבות, וגרו בהן בשכונות יהודים וערבים. ברור היה שאם תפרוץ מלחמה, תהיה הלחימה בערים בעיה מרכזית. לכן הובאו **במערכות** ניתוחי קרבות בערים, והניתוחים סייעו לתכנון מצבי הלחימה הצפויים. פריסת היישוב היהודי ביישובים מבודדים בתוך אוכלוסייה ערבית חייבה היערכות להגנת היישובים, והנושא הזה נידון בהרחבה. גם הלחימה על הדרכים התבלטה בחשיבותה בימי המרד הערבי, והיה ברור שהיא תהיה מוקד מרכזי במלחמה הצפויה בארץ-ישראל. המערכת השתדלה להפיק תועלת מלקחי הבריטים מימי המרד הערבי ומניסיונם המצטבר במשך עשרות שנים בגבול הודו-אפגניסטאן.

בד בבד ניתנה תשומת הלב להיערכות הצבא הבריטי לקראת מלחמת העולם השנייה ולמצב של המזרח התיכון במלחמה. משלהי 1939 פרצו אל החוברות האירועים הרי הגורל של מלחמת העולם השנייה והחידושים הצבאיים המרעישים - לוחמת שריון, לוחמת אוויר, השילוב הבין-חילי ועוצמת מלחמת הבזק.

חוברות **מערכות** ליוו את מאמצי ההגנה והגיוס בימי מלחמת העולם השנייה, הן במסגרת הצבא הבריטי והן עם הקמת הפלמ"ח בארץ. בשנות מלחמת העולם השנייה גויסו לצבא הבריטי כ-31,000 מאנשי היישוב היהודי ובהם לראשונה נשים (כשביעית מהמגויסים). המגויסים שירתו בכל החילות, רובם במסגרת יחידות ארציישראליות. בספטמבר 1944 הוקמה החטיבה היהודית הלוחמת שנלחמה נגד הגרמנים במערכה האחרונה באיטליה (אפריל-מאי 1945). בארץ-ישראל, על רקע החששות מכיבושה בידי הגרמנים, הוקם בשנת 1941 הפלמ"ח. **מערכות** שאף להבליט את היכולת הביטחונית של היישוב היהודי, הן לשם חיזוק המורל כלפי פנים והן כלפי הבריטים.⁶⁶ על בסיס המסגרות האלה הוקם צה"ל.

מקיץ-סתיו 1940 התקרבה סכנת הפלישה לארץ ישראל, ותשומת הלב ניתנה לאמצעי ההגנה שנעשה בהם שימוש במלחמה נגד כוחות ממונעים, שריון ומטוסים. לאחר שהוסרה מהארץ סכנת הפלישה של הנאצים, הרחיבה המלחמה בין גרמניה לבריית המועצות (22 ביוני 1941 ואילך)

תשומת לב מיוחדת ניתנה לסוגיית המדבר, **מערכות** נ"ח (אוגוסט 1949): חיים לסקוב הגיע לדרגת מייג'ור (מיו) במהלך שירותו בבריגדה היהודית במלחמת העולם השנייה. כיהן כרמטכ"ל החמישי של צה"ל (1958-1960).

במלחמה ובטקטיקה, החילות המקצועיים והלוגיסטיים, חידושים טכניים, פסיכולוגיה צבאית, חינוך למשמעת, הכשרה טרום צבאית, בעיות הדרכה מקצועית וסוגיות ההשכלה בצבא ושילוב נשים בצבא ובמלחמה.

תשומת לב מיוחדת הוקדשה ל"מלחמה במדבר [...] ים היבשה המקיף את ארץ ישראל". מבחינה טקטית הצטרפה לחימה במדבר הסוגיה של פעולה בעורף האויב. סוגיית המדבר הייתה כמובן משולבת בתיאור מדינות ערב השכנות. בדרך זו הונחו באמצעות המאמרים היסודות להערכת כושר הפעולה של מדינות ערב. בחוברת מיוחדת שהוקדשה לחילות הערכים נמסר מידע על צבאות ערב ונידונו לקחים מקרבות שבהם השתתפו כוחות ערביים.⁶⁹ כן הושם דגש על המיעוטים במדינות אלו. חוברת זו שימשה יסוד לספר **צבאות הערבים בזמננו** (ראו להלן). עשרות מאמרים הוקדשו לביור המצב האסטרטגי של מדינות ערב, המבנה הגאוגרפי שלהן ונופיהן, וכן לדיון בכלכלתן ובתולדות המלחמות שנערכו בהן.⁷⁰

חוברת מיוחדת הוקדשה ללחילות (לצבאות) הערבים, **מערכות** מ"ה (ינואר 1948)

נושא ההגנה העברית נידון ככל שניתן היה לעסוק בו במסגרת מגבלות הצנזורה והיקף החוברת. בשנת 1944 פורסמו מאמרים על קרבות תל חי (1920) וחולדה (1929). זו הייתה תחילת הדרך בחקר ההיסטוריה הצבאית של היישוב היהודי ומדינת ישראל. לצורך הכתיבה נפגשו גלילי וריבלין עם שאול מאירוב שהשתתף בקרב תל חי, והוא סיפר להם כי שוחח עם האנשים שנשארו את האלונקה של טרומפלדור לאחר שנפצע, והם אישרו ששמעו אותו אומר: "אין דבר, טוב למות בעד ארצנו".⁷¹ אלו היו הקרבות הראשונים שנערכו עליהם מחקרים צבאיים בעברית.⁷² נחקרו גם תולדות הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה ועוד.⁷³

אנשי **מערכות** למדו היטב עשרות כתבי עת צבאיים בשפות רבות. במדינות רבות הוקמו בהדרגה כמה כתבי עת שונים זה מזה בנושאים וביעדיהם. השאיבה ממקורות זרים הצריכה התמודדות עם האתגר של תרגום המונחים. אתגר גדול היה גם הלימוד העצמי של עבודת המערכת, גיוס הכותבים ועידודם. בדומה להגנה, גם כתב העת בחן את השאלה מי הם האויבים. בשלהי 1946, בשיחה עם אחד מראשי ארגון "ההגנה", נידונה השאלה לאן לכוון את הירחון: האם למאבק נגד המשטרה והצבא הבריטיים? האם להתנגנות מפני הערבים על הביטחון בפני הערבים בארץ ישראל? האם לקראת האפשרות של "מלחמה רבתי" מול צבאות מדינות ערב וגורמים מסייעים להם? התשובה הייתה שיש לטפח את היכולת להתמודד עם כל האפשרויות.⁷⁴ לצד המאמרים הובאו בגיליון מדורים. "במת מערכות" פורסמו איגרות קוראים.

באת מערכות

אגרות קוראים

הכוח העברי העולמי בהתהוותו נקוק להבהרת המשלות,
לגיבון העצמות, להקמת ברכים.
"באת-מערכות" נלעפה עמקא אקמא להבדלת הרהוריו
וחיפושיו של קהל הקוראים ואנשי-האגודה. אצל באתו זו
יכלת הקורא העברי, החורף אקמאול הכוח האמיתי אשיותו,
להגיב על אשגים אתהלכים, לערער על הנחות מקובלות
ולחיות יוצא להצלות אהבאלת ואתקנות.

לצד המאמרים הובאו בגיליון מדורים דוגמת "אשנב לעולם" ו"במת מערכות", שנועדה לשמש "מקום להבעת הרהוריו וחיפושיו של קהל הקוראים ואנשי-המגן"

המערכת קראה לקוראים "להגיב על מושגים מתהלכים, לערער על הנחות מקובלות ולהיות יוזמים להצעות מחדשות ומתקנות"⁷⁵. כמה מדורים הוקדשו לעדכונים מצבאות אחרים: "זוטות חיל צבא", "זוטות חיל אוויר", "בעיותונות הצבאית" (תרגומים ועיבודים של מאמרים מביטאונים זרים בהם ביטאון "הצבא האדום" מברית-המועצות וירחון המרינס האמריקני), "בעולם שלאחר המלחמה" (עדכונים מהמתרחש בצבאות זרים), "אשנב לעולם", ו"צרור ידיעות מן המזרח התיכון".

באותן שנים למערכות הייתה חשיבות בלעדית כמקור עיקרי ויחיד כמעט לפיתוח המחשבה הצבאית ולהטמעת מונחים טקטיים, אופרטיביים ואסטרטגיים שחרגו משגרת הפעילות של אנשי הארגון.⁷⁶ הבקיאות של גלילי, שנחשב לבר סמכה בתחומו, והספרייה שהייתה בבית מערכות, היו מקורות הידע העיקריים. שאול מאירוב, מראשי ההגנה, התייחס למערכות כאל בית ספר לפיקוד ולמטה של המחנתת שיספק לאנשיה את כל המידע הצבאי שלומדים באוניברסיטאות (ראו במסגרת).

מערכות ו"השאלה הערבית"

אחד המאפיינים החשובים בתפיסת העולם של גלילי היה ההכרה בחיוניות הלימוד המעמיק של הערבים ומרחב המזרח התיכון. הכשרתו האקדמית, כפי שצוין לעיל, הייתה בלימודי המזרחנות באוניברסיטת מוסקבה. מטבע הדברים "השאלה הערבית" עניינה אותו מראשית ימיו בארץ. במרס-אפריל 1936 הרצה גלילי על הנושא לפני סמינר השליחים של תנועתו שנערך בכינרת, ושדן בהרחבה בגורמים לפרוץ המאורעות. הנחות היסוד של תפיסת העולם שלו היו שהערבים נמצאים עדיין בימי הביניים ושהאלימות והכוחנות מאפיינות את מערכת היחסים בקרב הציבור הערבי, ואלו הופנו כלפי היהודים באמצעות השנאה הדתית והלאומית. הוא התנגד לאשליה העצמית של כל אלה הסוברים כי הברכה שהביאה התנועה הציונית לארץ תמנע כל עימות.⁷⁷ אולם גלילי לא זלזל בערבים וביכולותיהם, והוא נמנה עם הראשונים שהעריכו כבר ב־1938, לנוכח ההתחלות הראשונות של בניית צבאות ערביים מודרניים, כי על היישוב היהודי להיערך להתמודדות עימם. ב־14 ביוני 1938 כתב גלילי לשאול אביגור שלא די בהקמת כוח יהודי שיהיה מסוגל להתמודד עם מרד ערבי בארץ או עם פלישת כנופיות ובדואים מן המדינות השכנות. מיכון החי"ר ופיתוח הכוח האווירי בעיראק מחייבים חשיבה מחדש ובניית כוחות המסוגלים להתמודד עם "אויב מודרני בעל ציוד משוכלל". גם הצבא הסורי יגדל וישתכלל לאחר הסיום הצפוי של המנדט הבריטי. המסקנה של גלילי הייתה: "עלינו לחשוב [...] במושגי פעולה לא רק נגד אויב 'מזרחי' טיפוסי, אלא גם כנגד כזה אשר ידמה אולי לצבאות של המדינות הבלקניות בערך"⁷⁸.

מראשית הדרך אנשי מערכות, ובראשם גלילי וליבנה, הכירו בהכרח הבלתי נמנע להילחם עם הערבים על הארץ בדרך להקמת מדינה יהודית. לפיכך עסקה המערכת בהתמודדות האינטלקטואלית עם האתגר שהערבים הציבו כאויב - הן בארץ והן במרחב המזרח התיכון. אחד

האקדמיה הצבאית של ידן

גרשון ריבלין סיפר: "יום אחד שאל הרמטכ"ל השוויצרי את הרמטכ"ל יגאל ידן [כיהן בשנים 1949-1952] באיזו אקדמיה צבאית למד. האקדמיה שלי, ענה ידן, הייתה 'מערכות'. 'מערכות' סיפקה את ההיבט הרחב של הדברים. הפיקוד העליון של צה"ל רצה ללמד את הלוחם שמלחמה היא גם כלכלה, גם מדיניות, וגם כל מה שנכלל תחת הכותרת מוראל: רוח יחידה, כוח לחימה, מוסר. לפני שקמה מכללת פו"ם, אנשים היו קוראים 'מערכות', ולומדים את מה שלא יכלו לרכוש בצורה מסודרת.

צ'ארלס אורד וינגייט אמר פעם לאנשי SNS [Special Night Squads - פלגות הלילה המיוחדות], היחידה היהודית-בריטית ללוחמה בכנופיות הערביות: 'מה שמותר לחיילים הבריטיים, אתם היהודים לא צריכים לעשות, משום שיום אחד אנו נעזוב את הארץ, ואתם תצטרכו להמשיך לחיות עם הכפריים האלה'. זה היה אחד הקווים בהם ניסינו לפעול. רצינו ללמד את הלוחמים, שאיכותם לא נמדדת רק בכמות הפגזים שהם יורים, ובאיזה משקל, חשבנו שצריך לחנך לטוהר הנשק. לפגוע רק בפוגע"¹⁶⁶.

שער הספר **תעודות ודמויות מגנזי הכנופיות הערביות**, מראשוני הספרים שיצאו לאור בהוצאת **מערכות**, 1944

צבאות הערבים בדורנו, הוצאת **מערכות**, דצמבר 1947

הספרים הראשונים שיצאו לאור בהוצאת **מערכות** בשנת 1944, היה הספר הבלתי לגלי **תעודות ודמויות מגנזי הכנופיות הערביות** עם הערות של עזרא דנין, מראשוני הש"י. הספר, הראשון מרבים בתחום "דע את האויב" שפרסמה הוצאת **מערכות**, התבסס על שלל מסמכים ורישומים שנפלו בידי הצבא הבריטי במבצעיו נגד הכנופיות. המסמכים נגנבו על ידי אנשי ההגנה, ועזרא דנין תרגם אותם ועיבדם לספר. לספר זה ולפועלו של דנין בכלל הייתה חשיבות מיוחדת בהתפתחות המודיעין ביישוב היהודי, מכיוון שדנין קרא ליוזמה ול"יציאה מהגדר" וכיוון את מאמצי המודיעין לאיסוף מידע שיוביל לפעילות מונעת נגד הכנופיות הערביות, שהיו אז תופעה חדשה בפעילות של האויב. הספר הופץ בין העוסקים בנושא הערכי בהגנה ובין מפקדים ושימש ספר יסוד בארגון ללימוד הלוחם הערבי בארץ.⁷⁹

בכל הקשור לדמות האויב הערבי לפני מלחמת העצמאות התמודדה **מערכות** עם הדימוי של הבדואים כלוחמים מעולים ועם האפשרות שצבאות ערב ישתתפו במלחמה בארץ-ישראל. בקרב הבריטים וגם בקרב היישוב היהודי הוערכו הבדואים כמופת של לוחמים בעלי סיבולת גבוהה ועזי נפש. הבריטים אף סברו שהיהודים לא יוכלו לעמוד בפניהם. **במערכות** התפרסמו סקירות וניתוחים שמהם השתמע שהיהודים ייטיבו להתמודד.

גלילי היה בין הבוזזים ביישוב היהודי (נוסף על בן-גוריון) שחזו בעוד מועד שצבאות ערב יפלו לארץ ויילחמו נגד היישוב היהודי. בעיני היישוב בכלל ובעיני ההגנה בפרט האויב הערבי היה אך ורק האויב הערבי המקומי. בהגנה סברו שהמנדט הבריטי ייאלץ להתמודד עם הצבאות הערביים, ורווחה הנטייה לזלזל ביכולת של הצבאות הערביים עקב ביצועיהם הכושלים במלחמת העולם השנייה.⁸⁰

בכתב העת נטען בעקבות שהצבאות הערביים הם מודרניים ושאינן להקל בהם ראש ושיש להיערך לקראת ההתמודדות עימם. מאמרים מפורטים על צבאות אלו, חתומים על ידי "אגרא" (שם העט של אלעזר גלילי), פורסמו בגיליונות כתב העת. גלילי שאב את עיקר המידע מן העיתונות העולמית והעברית ומשירות הידיעות של ההגנה. גולת הכותרת של העיסוק בנושא זה הייתה חוברת מ"ה שפורסמה בינואר 1948 - גיליון מיוחד שהוקדש לנושא "חילות הערבים" ושלגילי כתב אותו. בחוברת נכללו סקירות על צבאות עיראק, סוריה, לבנון, עבר הירדן וערב הסעודית. בחנוכה תש"ח יצא לאור ספר שכותרתו **צבאות הערבים בדורנו**⁸¹ ובו אוגדו המאמרים.⁸² היה זה הספר הראשון בעברית שעסק בצבאות ערב ובין הספרים הראשונים של ההוצאה לאור.

בפתח הספר התמודד גלילי עם הקושי להעריך את יכולת הלחימה של הצבאות הערביים.⁸³ המידע שעמד לרשותו היה לקוי, ובדרך כלל מקורותיו היו עיתונים, ספרי יעץ ומקורות היסטוריים. גלילי הגיע למסקנה כי מדובר באופן כללי בצבאות הנמצאים בתהליכי מודרניזציה בכל התחומים. האוכלוסייה איבדה את יכולת הלחימה הטבעית שלה, אך היא עדיין לא סיגלה לעצמה את ההתמדה והיכולת הטכנית של המערב; הקצונה נמצאת בשלבי מעבר מחברה פיאודלית לחברה מודרנית; האוכלוסייה סובלת מבריאות לקויה ומהיעדר השכלה. פיתוח תעשייתי קיים רק במצרים; מנגנון תובלה חסר ובלתי מפותח; המשטרים במדינות אינם יציבים ועשויים ליפול לאחר תבוסה. גלילי העריך נכונה, למרות המידע המועט, הלקוי והאקראי שנמצא בידיו, כי: "הצבא הערבי של זמננו, לארצותינו, נמצא בשלבי המעבר [...] ממצאות המזרח הרחוק אל הדפוסים (והתביעות) שנקבעו ע"י צבאות המערב". לצד נקודות התורפה הוא ציין כיתרונות את גודל השטח והאוכלוסייה; קנאות דתית; לאומנות; יכולת לוחמת גרילה של חלק מהמיעוטים; קיום צבאות סדירים זה עשרות שנים והדרכה אירופית. בסיכומו של דבר המליץ גלילי על ראייה מאוזנת של המציאות בלי להתעלם מן המחלוקות הקיימות בעולם הערבי: "כשם שאין לראות את עוצמת המלחמה הערבית כמעשה מוקיונות בלבד, כן אין לראותה גם כמפלצת כל יכולה [...] גוף זה נראה כמגודל, ובעל עוצמה, אך אין ספק כי רגלי חמר לו: ועם זאת, אפשר מאוד כי בשלבים הראשונים תגלינה זרועותיו כוח שאינו מבוטל".⁸⁴ כך אכן היה בזמן הפלישה של הצבאות הערביים במלחמת העצמאות.

יואב גלבר מסכם במחקרו המקיף על ראשית קהילת המודיעין כי היישוב היהודי והנהגתו, למעט בודדים ובהם בן-גוריון וגלילי, לא העריכו בעוד מועד את ההתערבות הצפויה של הצבאות הערביים במלחמה בין יהודים לערבים בארץ-ישראל. בדרך כלל נטו לייחס את ההתמודדות עם צבאות ערב לאנגלים ואחר כך לאו"ם. רק כאשר התברר שהבריטים מתכוונים לעזוב, החלה התפכחות איטית. המחלקה המדינית, הש"י, פיקוד ההגנה והנהגת היישוב לא הבינו שהעימות עם הערבים יהפוך לעימות כולל שיתדרדר למלחמה נגד צבאות סדירים, ושהפינוי הבריטי יהיה מוחלט ומהיר, ושהיישוב היהודי יישאר לבדו.⁸⁵

לקחי הבית השני ומדינת ישראל

בשנים 1942-1941 הופיע מטעם **מערכות הקובץ קו[ן]ים למערכות ישראל בימי הבית השני מאת אלעזר גלילי**. בקובץ זה עובדו הרצאות שניתנו בפני סגל של מפקדים ופעילי הסברה של ארגון ההגנה. מטרת ההרצאות הייתה להסביר את הנסיבות ההיסטוריות של מאבק היהודים על עצמאותם בימי החשמונאים ובימי המרד הגדול (66-73 לספירה). בתוך כך נסקרו צבאות יוון ורומי, יחסי הכוחות, הגאוגרפיה של הארץ. מטרת הקובץ הייתה, בין היתר, לעורר את החשיבה הביקורתית כדי ללמוד לקחים מן העבר. המטרה הייתה להבחין בנקודות הדמיון בין העבר לבין המציאות באותה עת ולעמוד על העניינים הלאומיים, המדיניים והביטחוניים שבהם הלוקחים ההיסטוריים מלמדים על הצורך בנקיטת זהירות. הפרקים פורסמו בכתב העת **מערכות** ואוגדו כקונטרס שיצא לאור בדצמבר 1951. בזמן שניתנו ההרצאות, המטרה הייתה לעמוד על הסיבות להקמת מדינה יהודית ועל הגורמים שיאפשרו לה לקיים "עדה יהודית" הנתונה תחת שלטון זר והנמצאת בין שכנים עוינים. כאשר יצא הקובץ לאור, העיקר היה הגורמים המסייעים לחיזוק המדינה ולקיומה או על הגורמים המקשים על כך. ישנם קווי דמיון בין העבר החשמונאי לבין ההווה. הארץ חצויה, הגבול - "קרוב בכל מקום" והשכנים - "נראים כמלוכדים בשנאתם". קיים צורך גם בכוחות משמר מקומיים וגם בחיל שדה נייד. מבחינה גאוגרפית הים הפך לגורם חיוני הרבה יותר מאשר בעבר הרחוק משום שהוא מגשר בין המדינה לבין הגולה. המדינה נמצאת, כאז כן עתה, בגשר היבשות בין אסיה, אירופה ואפריקה. מתקופת הבית השני ניתן להעלות שתי שאלות: האחת חיצונית והאחרת פנימית. לטענתו, העצמאות הושגה במידה רבה הודות לשינויים ביחסי הכוחות באזור, ויש לשמור על ההישגים כך שיחזיקו מעמד מול כוחות עוינים העלולים לצמוח ומול משברים עולמיים. בכל הנוגע למצב הפנימי של המדינה הוא שאל כיצד ניתן לבצר "את החוסן הנפשי והרוחני לקיום מדינה מלוכד" ואת אחדות האומה ורצונה, לחזק את היכולת להגן על המדינה ולהבטיח את קיום הבית השלישי.

הפנייה לעבר הרחוק נובעת מהמצב הייחודי של העם היהודי שיצא לגלות לפני שנים רבות, ומלחמותיו על עצמאותו בעבר נערכו בנסיבות היסטוריות מרוחקות מאוד. מאז, לדעת גלילי, העם היהודי פסק לעסוק בשאלות היסוד הצבאיות והביטחוניות. מכיוון שחסרות דוגמאות קרובות יותר בזמן, מן ההכרח לפנות לעבר הרחוק. אולם המרחק בזמן מקשה על ראיית הנסיבות ההיסטוריות כפי שהיו. נוסף על כך, בימי בית שני התמודדה יהודה בפני שתי השיטות הצבאיות המנובשות ביותר של העולם הקדמון - של יוון ושל רומי. העיון מחייב לימוד האויב ולימוד מקורות הכוח היהודי.⁸⁶

שעתם הגדולה הראשונה

בית **מערכות** התחיל בחקר ההיסטוריה של מלחמת העצמאות כבר במהלכה. בכך שמורה גלילי ולאנשי **מערכות** האחרים זכות הראשונים. כבר בעיצומם של הקרבות החלו אנשי **מערכות** לחקור את המהלכים. הם ביקשו להפיק לקחים טקטיים ואופרטיביים מניסיון הקרבות כדי לשפר את ביצועי צה"ל. אנשי **מערכות** היו הראשונים שכתבו פרקים על קורות המלחמה לאחר מחקר יסודי מוסמך. בראש המאמץ עמד גלילי, שהיה ידוע כבעל זיכרון יוצא דופן וכעורך קפדן ויסודי ביותר. לצידו סייעו לו במלאכה דוד (דודיק) כרמון וגרשון ריבלין. גלילי הצליח אפילו בימי הקרבות

קוים למערכות ישראל בימי הבית השני, הוצאת מערכות, 1951

לשכנע כמה מן הקצינים הבכירים במטה הכללי לכתוב על סוגיות שונות הקשורות למלחמה. את הסיוע העיקרי קיבל גלילי מד"ר ישראל בר,⁸⁷ ששימש בזמן המלחמה אחד משני הסגנים של יגאל ידן באגף המבצעים של המטה הכללי.

בזמן המלחמה נחשב בר למומחה צבאי בכיר, ורכים ממאמריו הופיעו בכתב העת. בחורף ובאביב של 1948 פרסם בר סדרת מאמרים על סוגים שונים של צבאות שנועדו לסייע בדיונים שנערכו במסגרת בניית צה"ל. בר כתב מדי חודש, תחת השם 'י' בן ישראל, סקירה תמציתית של מהלך הקרבות שכותרתה "משלב לשלב - פרקי סיכום". גלילי, ריבלין וכרמון ערכו תחקירים בשדות הקרב מייד לאחר ההתרחשות של קרבות בולטים. אנשי **מערכות** אספו מקורות ועדויות שנגבו סמוך לאירועים. התחקירים עובדו ופורסמו בחוברות הביטאון, והם כללו תיאורים מסודרים של מהלך הקרבות. בדרך כלל נוספו עליהם גם לקחים. חלק מהמאמרים הם תיאורים אופרטיביים עם פירוט מסוים של הרמה הטקטית. כך למשל הוקדש גיליון נ' (יוני 1948) למאמר גדול על הקרבות לכיבוש העיר חיפה ולמאמרים על הקרבות בירושלים, על כיבוש צפת ועל הניסיון של הגדוד הדרוזי בצבא ההצלה לכבוש את רמת יוחנן. כל הקרבות נערכו באפריל ובראשית מאי 1948, והמאמרים עליהם פורסמו ביוני של אותה שנה.

באביב 1949 צירף גלילי אל צוותו קבוצה של קצינים בעלי השכלה בתחום הצבאי וכושר כתיבה ומחקר שניאותו להקדיש תקופה מסוימת לכתיבת ההיסטוריה. עם אלה נמנו בין היתר: אברהם טמיה, לימים אלוף, ראש אגף התכנון; מרדכי גזית, לימים מנכ"ל משרד ראש הממשלה ודיפלומט בכיר במשרד החוץ; שלמה גזית,⁸⁸ אחיו של גזית, לימים אלוף, ראש אמ"ן; גבריאל כהן, לימים פרופסור להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב; ויצחק מודעי, לימים שר האוצר. קבוצה זו קידמה את המחקר ההיסטוריוגרפי של מלחמת העצמאות ברמה הטקטית והאופרטיבית במידה משמעותית.⁸⁹ בשנת 1955 התפרסם הספר **קרבות תש"ח**,⁹⁰ ובו הופיע תיאור של פרשות קרב שנחקרו ופורסמו במערכות במשך שבע שנים. הספר מעיד על הבשלות והניסיון שהצטברו במערכות במשך שנים אלו. אף שהספר אינו מתיימר להקיף את כל המלחמה, הוא מקיף בכל זאת את כל חלקי הארץ ואת רוב החטיבות והחילות. הספר ביקש להפיק לקחים בעבור אנשי הצבא ולהגיע למסקנות הנוגעות למצב הנוכחי של צה"ל ולמבחנים העתידיים, והוא מיועד לכלל האוכלוסייה

המאמר שמתאר את הניסיון של הגדוד הדרוזי בצבא ההצלה לכבוש את רמת יוחנן התפרסם בגיליון נ' (יוני 1948). שהוקדש לקרבות שנערכו באפריל ובתחילת מאי

קרבות תש"ח, הוצאת מערכות, 1955

וגם לאנשי הצבא. התנאים השונים שבהם הוכנו "פרשות הקרב", השפיעו מאוד על המידה שבה נחקרו הקרבות, נכתבו ועובדו. ישנן פרשות קרב המסתמכות על דברי שניים-שלושה מפקדים; על דוחות וסקירות בשילוב מוגבל של עדים; על תחקיר מפורט עד רמת מפקדי מחלקות וכיתות, כגון ההשתלטות על חיפה. המחקר על מערכת עמק הירדן ועמידת סגרה היה מבוסס על ראיונות עם עדים רבים מרמות שונות, על סיכומי מפקדים שונים, על תעודות ועל השוואה בין הדוחות ויומני המלחמה של יחידות וחילות שונים - כל אלה תוך שילוב בין התייעוד לעדויות ראייה של משתתפים ועדים מקרוב. בספר נמנו היתרונות של הלחימה של היישוב היהודי: רוח ההקרבה של הלוחמים; איכות התכנון המבצעי; רמת ההשכלה; ומקוריות החשיבה. כל אלו הם מורשת ההגנה.⁹¹ העדיפות "המוסרית ורוחנית" של לוחמים ב"מלחמת שחרור" והסיוע שנתנה להם "האומה", אפשרו את הניצחון על כוחות האויב שנהנו מעדיפות בכוח אדם ובחימוש.⁹²

בספר **קרבות תש"ח** קיימים זה ליד זה שני אופני שיח עם הבחנה ברורה ביניהם. האחד הוא הסיפור המיתי, המכונן, הגדול, של התקופה. הסיפור הגדול הוא הדרך שבה ראו בני הזמן את המסגרת של ההתרחשויות, שהיו דרמטיות וניסיות בעיניהם. הניצחון על ערביי הארץ, כינון עצמאות העם היהודי בארצו והניצחון על הצבאות הערביים ביחד עם המהפכים החדים מהשפל של חודשי המלחמה הראשונים ופלישת הצבאות הערביים למבצעים הגדולים ולהסכמי שביתת הנשק בסיום המלחמה יצרו אצל בני התקופה תחושות של פליאה והערצה. הסיפור האחר הוא הבחינה המקצועית בכלים אובייקטיביים ועובדתיים ככל האפשר של העובדות בכל פרשת קרב ושל מסכת המלחמה ככללה. הסיפור הגדול נכתב במילים מליציות, והוא בא לידי ביטוי, לדוגמה, בשיבוץ קטעים מדברי דוד בן-גוריון בפתיח לספר ובתיאור מבצע "נחשון".⁹³ השיח האחר, שבו נכתבו פרשות הקרב, מתאפיין בשפה רזה, מדויקת ועניינית. למרות הזמן הקצר שחלף מן האירועים, ולמרות המעורבות האישית של החוקרים, בספר קרבות תש"ח אין יחס מתנשא על האויב, התלהמות וביטויי שנאה.

בתיאורים בולטות ההתקדמות הניכרת בהבנת האויב וביכולת לשנות את הדימויים שהיו קיימים לפני המלחמה ולהתאימם למציאות באמצעות הניסיון המצטבר בשדות הקרב. כך, לדוגמה, הוערכו נקודות התורפה העיקריות של האויב הערבי: פירוד פנימי בין החזית והעורף שהוביל להתמוטטות העורף; היעדר תיאום בין היחידות הלוחמות הבלתי סדירות בשלב הראשון ובשלב השני של המלחמה, ואחר כך בין צבאות ערב, שהולך לפירוק הקואליציה הצבאית ולבידוד כל אחד מהצבאות. נוסף לחולשה זאת, נמנו גם חוסר הרצון של החייל הערבי להקריב את חייו למען מטרה שאינו מזדהה איתה; הרמה המקצועית הנמוכה של הפיקוד הטקטי הנמוך והבינוני; כמויות בלתי מספקות של אמצעי הלחימה והתחמושת ואי-התאמה שלהן לדרך הפעולה שנקטו הצבאות; היעדר גמישות חשיבתית של הפיקוד האופרטיבי.⁹⁴

ב"פרשות הקרב" אין עיוות מכוון של דמות האויב, זלזול או שמחה לאיד. להפך - יש בהן איפוק רב והערכה עניינית. זאת למרות העוצמה האדירה של הניצחון על ערביי ארץ ישראל ומדינות ערב - בניגוד לחששות הקיומיים שקדמו למלחמה ושאפיינו את חודשיה הראשונים.⁹⁵ בספר **צבאות ערב**, שהוזכר לעיל, מורגשים הריחוק והיעדר המגע עם האויב. הידיעות המופיעות בו הן ברובן עקיפות, כאלה שנמסרו על ידי גורמים שאינם ערביים, והן תורגמו משפות זרות. לעיתים מושפעים התיאורים מסטריאוטיפים ומדימויים אוריינטליסטיים. לעומת זאת, בקרבות תש"ח הידע על האויב מסתמך על מגע קרוב ועל ניסיון, ואיכות הפרסום שונה לחלוטין.

מלחמת העצמאות הייתה אירוע מכונן בתולדות כתב העת וההוצאה לאור שליווה את היציאה של ההגנה מהמחתרת ואת הקמת צה"ל. את מלאכת הכתיבה וההפקה של המחקר הראשוני על מלחמת העצמאות עשתה החבורה המיוחדת שהתקבצה בבית **מערכות**. בית **מערכות** הוכיח יכולת לנתח את הקרבות, להפיק לקחים באיכות גבוהה ולהפיצם לכוחות בתוך זמן קצר. במשך השנים האלה היה בית **מערכות** לכור המצרף של החשיבה הצבאית והביטחונית בצה"ל.

פורצי הדרך

גלילי הקדיש מחשבה רבה לבניית צה"ל⁹⁶ חשיבתו הייתה פורצת דרך, והוא הניח את התשתית הבסיסית של המודעות והידע לתחומים מרכזיים ביכולת המבצעית של צה"ל. כך, לדוגמה, בשנת 1951 ביקש גלילי מאלחנן אורן לערוך קובץ ראשון שנושאו **גייסות מוטסים**.⁹⁷ הייתה זו גם ראשית הקמת הצנחנים בצה"ל. גלילי גם ביקש שילמדו את תורת הצליחה והנחיתה מהים. גלילי התנגד לשימוש במונח "נחיתה מן הים". בהסתמך על לשון המקרא הוא עמד על כך שאל הים יורדים - וממנו עולים. בשנות ה-50 יצאו **במערכות** ספרים רבים שעסקו בלחימה במדבר המערבי בימי מלחמת העולם השנייה. על פי גישת גלילי העיון בספרים אלו (כדוגמת **בריגדיר הרגלים** - 1956, **טוברוק** - 1966, **הטנקים עולים** - 1968, ואחרים) עשוי היה לתרום ללחימת צה"ל בשטחים שאופיים דומה. מפקדים בכירים לא מעטים הפיקו תועלת מקריאת ספרים אלו במלחמות שנוהלו בחצי האי סיני (1956, 1967 ו-1973).⁹⁸

מערכות כיוון עצמו להיות בית היוצר המפתח את הכלים שבהם תגובש החשיבה הצבאית בישראל. זאת תוך הסתמכות על הניסיון המצטבר שאליו מצטרפים הלימוד מניסיון עמים אחרים, הפקת לקחים ויישומם בשדות הקרב. בשנות ה-50 וה-60, התפיסה **במערכות** ובצה"ל הייתה שהמחשבה הצבאית היא מכפיל עוצמה חיוני לנוכח הנחיתות הבסיסית ביחסי הכוחות שבין ישראל לשכנותיה, כפי שנתפסה אז: "בהיסטוריה הצבאית [...] הוכח שאחד מן התנאים הראשונים לעמידת מעטים מול רבים הוא היתרון של המחשבה הצבאית, כלומר, יתרון דרכי ההפעלה של כלי הנשק, החילות וגופי הצבא לעומת יתרון טיב הכלים ומספר הלוחמים כשלעצמם. [...] "בתחבולות תעשה לך מלחמה". כלומר בתולדות ההתנגשויות המזוינות במשך אלפי השנים הכריעה ברוב המקרים עליונות הפיקוד בשל מחשבתו היוצרת, ולא העדיפות של הכמות החומרית".⁹⁹

על פי תפיסת עולם זו כיוון **מערכות** את דרכו לכמה כיוונים: מבצעי גרילה ומסעות מלחמה בלתי שגרתיים, דוגמת לחימה פרטיזנית (**מסעי קובפאק**, 1953 מאת פ' ורשיגורה) והפעולות של וינגייט (**פשיטת וינגייט**, 1947); יכולת הפיקוד הזוטר והלוחמים להכריע גם כשיחסי הכוחות לרעתם, דוגמת הספר של ארווין רומל (**חיל הרגלים תוקף**, 1953); העמקת המסורת הצבאית באמצעות פרסום ספרים על תולדות כוח המגן (ובכלל זה תולדות ההגנה, ההעפלה וזיכרונות

רס"ן אלחנן אורן (עורך ומתרגם), **ילקוט גייסות מוטסים**, (הוצאת **מערכות**, 1953)

לדעת גלילי, העיון בספרים העוסקים בלחימה במדבר המערבי - כמו **בריגדיר הרגלים** (הוצאת **מערכות**, 1956) ו**טוברוק** (הוצאת **מערכות**, 1966) - עשוי לתרום ללחימת צה"ל בשטחים שאופיים דומה

אישיים וסיכומים) ועל ההיסטוריה של ארץ־ישראל ועם ישראל בארצו, דוגמת תקופת המקרא וימי הבית השני;¹⁰⁰ לימוד האויב¹⁰¹ והמרחב באמצעות פרסום תיאורי קרבות מפי מפקדים ערבים, זיכרונות וספר החוזים למזרח התיכון (1956) העוסק בנאופוליטיקה ובאסטרטגיה של המרחב; הגות צבאית קלסית, כדוגמת לידל הארט (אסטרטגיה של גישה עקיפה, 1956) וסון טסו (חכמת המלחמה, 1951).

מעת לעת, כאשר מערכות ציין יום שנה להקמתו, נערכה תערוכה, ובה הוצגו הספרים, נערך ריאיון עם מפקד בית ההוצאה, ופורסמו כתבות בעיתונים. בכתבות נסקר היכול הגדל של בית מערכות, צוינו ספרים שפורסמו, ותוארה דרכו מימיו הראשונים.¹⁰²

בשנת 1962 סיכם זאב שיף את ההישגים של מערכות. התברר שמומחי צבא סובייטים נעזרו במאמרי מערכות כדי לנתח את מלחמת סיני (1956).¹⁰³ מערכות התאים את מאמציו לשינויים החלים בזירה. בעוד שבשנות ה־40 הוא הרבה לעסוק במלחמת גרילה, במבנה הכפר הערבי, בפלאח הערבי כלוחם או בצבאות ערב, הרי שבשנות החמישים, בד בבד עם החדירה הסובייטית הגוברת למזרח התיכון, כתב העת החל לעסוק בנשק הגרעיני ובהשפעותיו השונות וכן בדוקטרינת הלחימה הסובייטית שאותה אימצו בחום צבאות סוריה ומצרים. כתב העת המשיך לפרסם מאמרים העוסקים בכלכלה ובחברה במדינות ערב.

בשנת 1963 הגיע מספר הספרים שפורסמו על ידי הוצאת מערכות ל־125 ויותר. בין הספרים החשובים שהוציאה מערכות נכללו ספר תולדות ההגנה: תולדות מלחמת הקוממיות;¹⁰⁴ לאש ולמגן תולדות הנוטרות העברית בעריכת גרשון ריבלין; זיכרונות פילדמרשל מונטגומרי;

באוגוסט 1965 נערכה ב"בית אליהו", בית ההגנה, תערוכה במלאת 26 שנה לקיום בית מערכות, וארגן אותה סא"ל ריבלין. ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול כתב בדברי ברכתו בין היתר: "פרסומי 'מערכות' הצטיינו מאז ומתמיד בכושר לראות צעד אחד קדימה ובמאמץ לדון על ענייני ההווה והעבר מתוך ראיית בעיות העתיד". את התערוכה פתח עורך מערכות אל"ם אלעזר גלילי, ואחריו נשא דברים אלוף חיים בר־לב.

לאש ולמגן, הוצאת מערכות, 1962

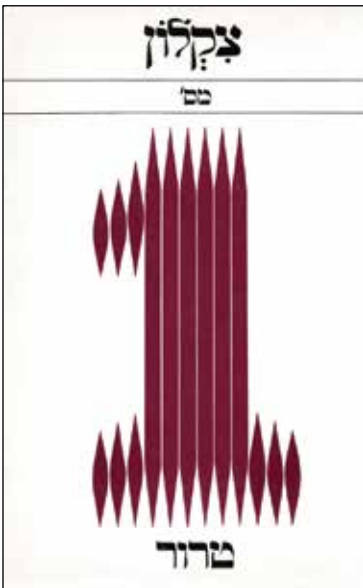
זכרונות פילדמרשל מונטגומרי, הוצאת מערכות, 1959

אנשי מערכות ביריד הספרים הראשון. מימין: גרשון ריבלין, שלישית מימין: מרים נתנאל ואחריה אלעזר גלילי וצבי סיני, אוגוסט 1965

מערכות ים מ"ב (יולי 1959)

ציקרון 1 (אוגוסט 1976)

גיליון 301-300 (נובמבר-דצמבר 1985)

באותה עת הגיע יכול ההוצאה לאור ל־230 ספרים, ל־170 גיליונות של **מערכות**, ליותר מ־130 גיליונות של "ציקרון" וליותר מ־100 חוברות מקצועיות ("מערכות ים", "מערכות שריון", "מערכות חימוש" ו"הפלט").

רבי המכר של בית ההוצאה לאור באותה שנה היו **מורשת גבורה** - 35,000 עותקים; **תולדות מלחמת הקוממיות** - 45,000 עותקים; **אלבום צה"ל** - 60,000 עותקים; **השמש לא עמד דום** - 35,000 עותקים. בין המוצגים בתערוכה נמצאו חוברות ראשונות בידע ימי שחיברו כ"ג יורדי הסירה, לפני צאתם לשליחות האחרונה, חוברות על נושאי הגנה בעטיפות ניטרליות, כמו ה"דוח כספי של חברת קידוחי מים בגליל" ו"סכנת העקיצה של הזכוב" שבתוך עטיפתם קופלו דפים של הדרכה בנשק קל. זו אמורה הייתה להיות תערוכה נודדת, שתלווה בהרצאות, ובצמוד אליה תיערכנה הרצאות על נושאים צבאיים.

בשנת 1976 חידש בית **מערכות** את כתב העת **צקלון** שהופיע בשנות ה־50 ובתחילת שנות ה־60. בשנת 1979, במלאת ארבעים שנה ל**מערכות**, הגיע היכול ל־300 ספרים ול־270 חוברות. המגמות הבסיסיות שתוארו לעיל בפרסום הספרים הורחבו והועצמו. יכול הספרים מימש את השאיפות שעמדו ביסוד הקמתה של הוצאת הספרים ובהן תיעוד, לימוד והפקת לקחים מהלחימה בארץ, מרחב המזרח התיכון וההיסטוריה וההגות הצבאיים בעולם. לצד מגמות היסוד פורסמו סיפורת צבאית; ספרות הדרכה ואף ספרות שימושית - תנ"ך, ספר הבריאות ורכב ממנוע.¹⁰⁵

סא"ל יעקב זיסקינד, מפקד **מערכות** בשנים 1977-1981, יזם מפעל שבמסגרתו קיבלו כל הקצינים ספרים בענייני צבא וביטחון. כל קצין קבע אמור היה לקבל בשלב הראשון של שירותו חמישה ספרים בתחום ההיסטוריה וההגות הצבאית. המימון נעשה באמצעות ניכוי סכום קטן מהשכר. הכוונה הייתה שברשות כל קצין תיבנה בהדרגה ספרייה מקצועית, ושהוא יצטרך להיבחן על תוכן הספרים לצורך קידומו הצבאי. בדרך זו קיווה בית **מערכות** להשלים את החסר בהשכלת הקצונה בצה"ל עקב היעדר אקדמיות צבאיות בארץ בזמנה לסנדהרסט הבריטית ולווסטפוינט האמריקנית.¹⁰⁶ לימים נמתחה ביקורת על מפעל חשוב זה, ולמרבית הצער רבים לא קראו את הספרים, אולם קצינים רבים קראו. אלוף (מיל') יאיר גולן, סגן הרמטכ"ל בשנים 2014-2017, סיפר שאביו, שתפקידו האחרון בצה"ל היה סגן קצין קשר ואלקטרוניקה ראשי בדרגת אל"ם, קיבל את הספרים. גולן, שבילדותו הביא את הספרים מהדואר, נהג לקרוא בהם בדרך לביתו.

בית **מערכות** הוציא לאור בין היתר את כתבי ג'ון פולה, נפוליאון בונפרטה, מוריס דה סאקס וגיאורגי ז'וקוב. מפקד בית **מערכות**, הדגיש את ההכרח "לדלות [...] מִים הספרות הצבאית של אומות העולם וכי: ההכרה, כי זולת 'מערכות' לא ימצא גואל לספרות הצבאית בישראל, נותנת לעושים במלאכה את תחושת השליחות".¹⁰⁷

בנובמבר-דצמבר 1985 יצא לאור הגיליון ה־300 של **מערכות**, ומספר הספרים שיצאו לאור הגיע ל־350. בשנת 2019 הגיע מספר הגיליונות ל־484 ומספר הספרים ניתן לאומדן ב־500.

גרשון ריבלין (1914-1994)

גרשון ריבלין עלה לארץ ב־1921. המשפחה התיישבה ברמת גן. בגיל 17 התנדב להגנה ועבר קורס מפקדים. בשנת 1939 צורף למגננון הקבע של הארגון. גרשון ריבלין שירת ב**מערכות** במשך 34 שנים. בתחילה שימש מרכז העריכה ומביא העיתון לדפוס, בהמשך היה סגן העורך הראשי, ובשנים 1967-1973 היה מפקד הוצאת **מערכות** והעורך הראשי שלה. בשנת 1968 העניק לו הרמטכ"ל חיים בר־לב¹⁰⁸ דרגת אל"ם, ובשנת 1973 הוא פרש מצה"ל.

ריבלין נמנה עם לשכת הייעוץ הביטחונית של הסוכנות היהודית שקדמה ל**מערכות** ושנועדה להכין את היישוב היהודי למלחמת העולם השנייה (ראו לעיל). בעבודתו בלשכה נחשף ריבלין לחומרים שהצטברו ועמד גם על הצורך להפיץ את המידע ללוחמי המחותרת. ריבלין היה שותף לגלילי ולליבנה בייסוד כתב העת, שכונה אז "הירחון", ובעריכתו. בשנת 1939, כאשר התקבלה ההחלטה על הקמת הוצאת **מערכות**, מונה ריבלין למו"ל. ריבלין, שרכש ניסיון בדפוס

פרשת "אלטלנה" וספר תולדות ההגנה

לפרשת "אלטלנה"¹⁶⁹ בן-גוריון קרא את הפרק הנוגע לאלטלנה, אישר אותו לפרסום ואף התקשר וביקש למסור לריבלין שהתרשם ממנו לטובה. הוא רק ביקש לוודא שהפרטים מדויקים.¹⁷⁰

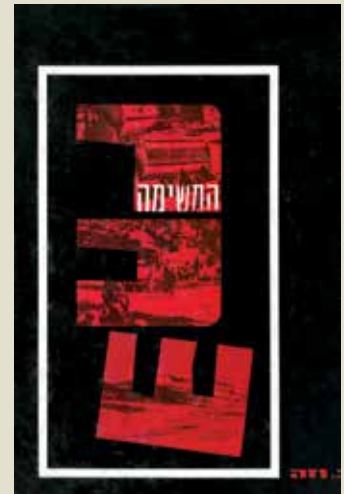
בתחילת 1966 יצא הספר לאור, ופרסומו הלהיט עוד יותר את הוויכוח הציבורי בפרשה.¹⁷¹ בין היתר נטען בספר שרוב הנשק שהיה על "אלטלנה" נפרק בכפר ויתקין ונמסר לצה"ל, בניגוד לדברי האצ"ל, וכי פגיעת התותח באונייה הייתה מקרית והירי נועד להרתעה בלבד. אנשי האצ"ל חלקו לגמרי על התיאור.¹⁷²

ב-22 במרס 1966 הגיש ח"כ אורי אבנרי שאילתה בעניין הספר לשר הביטחון, ובה ביקש לדעת האם הגרסה בספר היא הגרסה הרשמית של משרד הביטחון, והאם בדעת שר הביטחון למנות לחקירת פרשת "אלטלנה" ועדת חקירה ציבורית שתגבה עדויות מכל הגורמים המעורבים.¹⁷³ בפברואר 1967 השיב אשכול לשאילתה באומרו שלא ידוע לו על קיום גרסה רשמית של משרד הביטחון, וכי אין בכוונתו למנות ועדת חקירה ציבורית לחקירת פרשה זו. אשכול אף דחה את הצעת אבנרי, לאור ריבוי הגרסאות והסתירות ביניהן, להטיל על היסטוריון שיחקור את הפרשה ויפרסם גרסה מוסמכת.¹⁷⁴

בשנת 1965 כתב סא"ל (מיל) פנחס וזה, מפקד יחידת הרכש של ה"הגנה" לפני קום המדינה ובמלחמת העצמאות, את ספרו המשימה - רכש. הספר הכיל פרק נרחב ובו גרסת ה"הגנה" לפרשת "אלטלנה", פרי העט של מי שטיפל בנושא מטעם הארגון.

באותן שנים העימות בין שני הגושים (מפא"י וחרות) התנהל בין היתר בנוגע לדרך שבה תיכתב ההיסטוריה של המאבק להקמת המדינה ומלחמת העצמאות. הספר נמסר לאישור שר הביטחון וראש הממשלה לוי אשכול, שביקש מישראל גלילי, מי שהיה ראש המפקדה הארצית של ה"הגנה" וניהל את המשא והמתן עם מנחם בגין על גורל האונייה, שיאשר את פרסום הספר. גלילי ושאל אביגור אישרו את הפרסום.

עקב רגישות העניין החליטה הממשלה לדחות את פרסום הספר עד לאחר הבחירות ב-2 בנובמבר 1965.¹⁶⁷ לפי העיתון החרות בספטמבר 1965, באסיפה באשדוד, הביע דוד בן-גוריון את נכונותו להקמת ועדת חקירה לכל פעולותיו ואפילו בפרשת "אלטלנה". כמו כן הצהיר שיתכן שטעה בפעולותיו בעניין זה.¹⁶⁸ בתגובה להכרזה קרא מנחם בגין לבן-גוריון שידיע עד ליום הבחירות, אם בכוונתו להקים ועדת חקירה

המשימה רכש, הוצאת מערכות, 1966

גרשון ריבלין הצעיר בפתח "דפוס ריבלין" שהקים אביו, זלמן ריבלין

בעמוד ממול: הנשיא יצחק בן צבי (כיהן בשנים 1952-1963), שנמנה עם עורכי ספר **תולדות ההגנה**, מקבל עותק ראשון של חלק מהספר.

ראשון מימין: אליעזר גלילי, שני: יהודה סלוצקי, משמאל לנשיא: פרופ' בן ציון דינור, עורכו הראשי של הספר. צריף הנשיא, ירושלים

בבית הדפוס של אביו ושהסתמך על ניסיונו כנוטר, הסביר לבריטים שהעיתון מיועד בעיקר לחיל הנוטרים. לנוכח הצלחת שני הגיליונות הראשונים ומכיוון שעל העיתונות הופעלה צנזורה, הוחלט להטיל על מערכת **מערכות** לשמש גם מחלקת ההסברה של ההגנה. אנשיה, ובהם ריבלין, המשיכו בפעילות זו עד מלחמת העצמאות (ראו לעיל). תחת הכיסוי של **מערכות**, יצאו לאור "אשנב" (ראו לעיל), עלוני הקיר של ההגנה ועלון הפלמ"ח והוכנו תכנים לשידורי תחנת הרדיו המחתרתית.¹⁰⁹ בשנים 1944-1948, עד ייסוד צה"ל, שימש ריבלין חבר מועצת פועלי רמת גן ונבעתיים מטעם מפא"י.

לאחר שפרש מצה"ל, ירד ריבלין עם רעייתו לשדה בוקר והפך למנהל הראשון של המכון למורשת בן-גוריון ולמרצה בכיר באוניברסיטת בן-גוריון. ריבלין ערך את **יומן המלחמה** של דוד בן-גוריון ביחד עם ד"ר אלחנן אורן והוציא לאור את זיכרונותיו. ריבלין היה גם מזכיר המערכת של **ספר תולדות ההגנה**. אחר כך הופקד ביחד עם פרופ' יהודה סלוצקי, מחבר הספר, על הקמת ארכיון "ספר תולדות ההגנה" שהיה הבסיס לארכיון "ההגנה", והיה גם בין המייסדים של ארכיון צה"ל.

לאחר שש שנים בנגב חזר ריבלין לרמת גן והיה העורך של **עלי זית וחרב**, כתב העת של חקר כוח המגן. גולת הכותרת בפרסומיו הרבים הוא הספר שכתב עם עליזה רעייתו - **זר לא יבין**. בספר נכללו כ-9,500 כינויי סתר של אנשי ארגוני המחתרת ההגנה, האצ"ל והלח"י ופירושיהם. לצד הכינויים והשמות הובא גם פירוט מעשיהם. הספר נועד לחוקרים, אך מחבריו ראו בו הצדעה לחברים - בחלקם אלמונים - ולמורשת המחתרות. פרי עטו של ריבלין מסתכם בכתיבה ובעריכה של כ-400 ספרים העוסקים בחשיבה צבאית ובהיסטוריה של היישוב היהודי ומדינת ישראל. ריבלין פרסם גם שלושה קובצי שירה.

במשך כל חייו, עד פטירתו בגיל 80 בשנת 1994, היה ריבלין מעין אנציקלופדיה מהלכת לתולדות ההגנה.¹¹⁰

ספר **תולדות ההגנה**, הספרייה הציונית, מערכות ועם עובד, 1954-1972

מזווית אחת בכל הקשור ליריבים חיצוניים (ערבים ובריטים) ופנימיים (אצ"ל ולח"י) פגמה באיכותו. במשך שנים רבות ספר זה היה היחיד שתיאר את כל התקופה מראשית 'העלייה הראשונה' ועד הכרות המדינה והקמת צה"ל, ולכן היה לו ערך רב.

הוצאת חמשת הכרכים הראשונים של **ספר תולדות ההגנה** באמצעות **מערכות** עוררה תרעומת רבה. תנועת "החרות" תבעה בשנות ה-60 להורות שמשרד הביטחון לא יוציא לאור את הספר, אך נענתה בשלילה. בגין העלה את הנושא בכנסת בשנים 1963-1964, וטען שבאמצעות הוצאת **ספר תולדות ההגנה** נותנת הוצאה ממלכתית את ידה לפרסום, שלדבריו יש בו השמצות נגד ארגוני המחתרת שלחמו בבריטים.

ב-1968, כאשר היה שר בממשלת הליכוד הלאומי, העלה בגין את העניין שוב, וביקש מראש הממשלה לפעול להפסקת הוצאת הספר. אשכול נענה לפנייה. גם משה דיין, שר הביטחון, הסכים לצעד. לאחר ההחלטה התלבטו עורכי הספר כיצד ישלימו את הוצאת שלושת הכרכים האחרונים העוסקים בנושא "ממאבק למלחמה", ובהם תיאור תולדות ההגנה בתשע השנים האחרונות לקיומה. ב-1970 הסכימה הוצאת הספרים "עם עובד" לקבל על עצמה את השלמת המפעל.¹⁷⁹

אנשי האצ"ל טענו כי הספר מכיל שיבושים גסים, ולחצו על צמרת "החרות" כי יינתן להם לפרסם את גרסתם על הפרשה במסגרת הוצאת "מערכות".¹⁷⁵ סיעת גח"ל בכנסת דרשה להקים ועדת חקירה בהרכב שלושה שופטים מבית המשפט העליון, שתחקור את הפרשה עקב הסילופים שלדעתה נכללו בספר. גח"ל אף דרשה למנוע את פרסום הספר, שכבר הופץ.¹⁷⁶ ח"כ שמעון פרס הצהיר שהסיעה תתמוך בבירור משפטי של פרשת אלטלנה, כפי שתבעה גח"ל.¹⁷⁷

גם **ספר תולדות ההגנה**, המפעל ההיסטוריוגרפי הגדול בן שלושת החלקים ותשעת הכרכים שזים בן ציון (דינבורג) דינור, ושיצא לאור מטעם הספרייה הציונית בשותפות עם הוצאת "מערכות", היה נתון במאבק בין מפא"י לחרות. הכרך הראשון הופיע ב-1954, והכרך האחרון ב-1972.

הספר, שכתבתו הופקדה בעיקר בידי ההיסטוריון יהודה סלוצקי, נועד לפרוס את היריעה הרחבה של ההתיישבות, ההגנה והמאבק על ארץ ישראל מראשית ההתיישבות בסוף המאה ה-19 ועד מלחמת העצמאות. עם עורכי הספר נמנו גרשון ריבלין, שאול אביגור, יצחק בן צבי וישראל גלילי. סלוצקי, שהסתמך על חומר היסטורי רב, "יצר נרטיב ברוח הציונות הסוציאליסטית".¹⁷⁸ נטייתו להציג את פני הדברים

מזיכרונות מפקדים, עורכים ואנשי מערכות¹¹¹

סא"ל דני אשר, עורך כתב העת **מערכות בשנים 1978-1979**. בתקופה שלאחר מלחמת יום הכיפורים היה אשר חניך בפו"ם ביחד עם רס"ן יעקב זיסקינד מתח"ש (תורת חיל השריון) שכתב את הסיכומים הראשונים של האוגדות והחטיבות על מלחמת יום הכיפורים. סא"ל זיסקינד, שהתמנה לאחר שסיים את לימודיו בפו"ם למפקד **מערכות**, היה "מקושר" עקב תפקידו הקודם, ובזמנו כל מי שהוכיח יכולת ועניין בהיסטוריה ובכתיבה, "נשאב" ל**מערכות**. בפועל לא היו רבים שקראו, ומספר הכותבים אף היה מצומצם יותר.

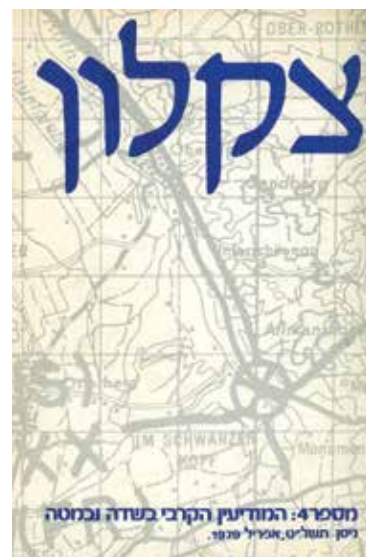
כשנה לאחר שסיים את פו"ם, בזמן שאשר היה עוזר הקמ"ן של הגיס הצפוני, ביקש ממנו זיסקינד לכתוב מאמר ל**מערכות**. אשר כתב מאמר על המעורבות והלחימה של סוריה בלבנון כפרק תורתי של לחימה בהר. זיסקינד קרא, התלהב וביקש ממנו לקבל את תפקיד העורך. באותה עת אשר כבר היה קמ"ן אוגדה. זיסקינד פנה לראש מה"ד והחל משא ומתן עם חמ"ן. תא"ל דב (דוביק) תמרי, שהיה אז הקמנ"ר, אמר לו שבמעבר ל**מערכות** הוא יסיים את הקריירה שלו בחיל. אשר עמד על דעתו וביקש לקבל את תפקיד העורך. הוא הבטיח לתמרי שיישאר קמ"ן אוגדה במינוי משני, ושאף ישמח לקחת חלק בפעילות חילונית ובמקביל גם יפעל לקידום פרסומים בנושאי המודיעין. תא"ל חיים בנימיני, שנכנס לתפקיד קמנ"ר באוגוסט 1977, התייחס אל התפקיד החדש של אשר כאל נכס, ואף ביקש להטיל עליו משימות ובהן הוצאת גיליון **צקלון** על המודיעין.¹¹² בעקבות אשר הגיעו ל**מערכות** אנשי מודיעין נוספים ובהם יוסי פורת, מחליפו בתפקיד (ראו להלן).

מחוץ למודיעין הגיעו רבים ל**מערכות** מהמחלקה להיסטוריה של צה"ל, ובהם סא"ל מיכאל הירשפלד, שהיה עורך הספרים של **מערכות** (במלחמת יום הכיפורים היה ראש צוות פיקוד הדרום במחלקת היסטוריה), וסגן רחל רוזנסקי (ראו להלן).

במסגרת תפקידו היה אשר אחראי גם לביטאונים נוספים של צה"ל ובהם "מערכות חימוש", "מערכות הפלס", ו"ביטאון חיל הקשר והאלקטרוניקה". הגיליונות הובאו אליו לאישור לפני הדפסה והפצה.

בבית **מערכות** יצאו באותה עת שני כתבי עת: **מערכות וצקלון**. עורך **צקלון** היה עמוס רגב,¹¹³ שהיה במילואים גם מפקד סוללת מרגמות 160 מ"מ. הכוונה הייתה לשלב בבית **מערכות** אנשים שהם ספרא וסייפא. גיליונות **צקלון** עסקו בתורת הלחימה ובהגות הצבאית של צה"ל וכן בבנייתוחי קרבות מניסיונם של צבאות. בין היתר עסקו גיליונות **צקלון** בלחימה בשטח הררי, בנושא הגרעין וכן במודיעין (בשיתוף עם חיל המודיעין).

החוברת הראשונה שערך אשר ריכזה תעודות ומסמכים חשובים ממלחמת העצמאות וביארה אותם¹¹⁴ במלאת שלושים שנים למלחמה. הרעיון היה של זיסקינד, והמערכת המלווה כללה את ראש מחלקת היסטוריה בעבר אל"ם אברהם ("לנץ") אילון ואת ההיסטוריון הצבאי אל"ם (מיל') פרופ' יהודה ואלך, שהיה מהידידים האישיים של זיסקינד ומהמסייעים הקבועים בעצה ובכתיבה למערכת **מערכות**. בצוות הפרויקט, שבילה שעות רבות בארכיון צה"ל, היו סגן רחל רוזנסקי, עמוס רגב וסא"ל דני אשר. התיעוד של מלחמת העצמאות לא היה פתוח לציבור באותה עת, ובפרסום המסמכים הקדימה **מערכות** את המחקרים ההיסטוריים החדשניים (והפרובוקטיביים) שהחלו להתפרסם על המלחמה כעשור לאחר מכן. אשר ניסה לאזן קצת את ההיסטוריוגרפיה המקובלת באותה עת, מוטיב לטובת ההגנה והפלמ"ח, ופרסם לצד המסמכים כרוזים ותיאורי מבצעים של האצ"ל והלח"י. לקראת סיום תפקידו השקיע סא"ל דני אשר מאמץ רב בחוברת לציון 40 שנים שיצאה לבסוף תחת שרביט מחליפו סא"ל יוסי פורת (ראו להלן). הרעיון המוביל היה שכל קצין חיל ראשי יכתוב על ההתפתחויות הצפויות בתחומו בעתיד, והנושא של החוברת היה "ביטחון ישראל בשנות ה-80". אשר סבר שיש חשיבות רבה גם למערכים המסייעים, כגון לוגיסטיקה. אולם למרות פניות חוזרות ונשנות לא הייתה היענות מצד הקצינים, והמאמרים לא נכתבו. בית בריר, כתב אשר בעצמו כמה מאמרים, תוך הסתמכות על החידושים הצפויים בעולם, והעביר אותם לאישורם של

צקלון 4, אפריל 1979

ביטאונים נוספים של צה"ל שיצאו בתקופתו של סא"ל אשר: **מערכות חימוש** (גיליון ראשון, ינואר 1961) ו**מערכות שריון** (גיליון ראשון, יום העצמאות תשכ"א, אפריל 1961)

40 שנה למערכות, מערכות 270-271 (אוקטובר 1979)

קציני החיל הראשיים. הוא קיבל הערות והשלמות שאפשרו לסיים את הכנת המאמרים. בראשית החוברת¹⁵ הובא מאמר על תולדות **מערכות**, ואחר כך הובאו עיונים בהתפתחויות העיתידיות בתחומי האסטרטגיה, מדיניות הביטחון, **מערכות** הנשק ועוד. את המאמר הראשון ("בעיות הביטחון של ישראל בשנות ה-80") כתב רא"ל (מיל') יצחק רבין. בחוברת מופיעים מאמרים של ארבעה ראשי אמ"ן לשעבר (אהרון יריב, חיים הרצוג, יהושפט הרכבי ושלמה גזית) ומאמרים על נושאים מקצועיים שונים.

אשר פעל לקידום המחקר של מלחמת יום הכיפורים. סייעו לו בכך עורכי המשנה סרן שמואל אבנרי, שטרח ועמל והקפיד על כל קוצו של יוד, ורחל רוזנסקי, שחקרה בין השאר את הלחימה במוצב המזח¹⁶ במחלקת היסטוריה ואחר כך פרסמה את מחקרה כמאמר **במערכות**. סא"ל דוד ענבר, יוצא אמ"ן ואיש מחלקת היסטוריה, הובא בחודש האחרון לשירותו הצבאי ל**מערכות**, ובבית ההוצאה לאור הוא כתב על חלקו של צבא ירדן במלחמת יום הכיפורים. מאמצים רבים הושקעו בחיפוש אחר מאמרים. אשר פנה לקצינים שונים, ונענה בטענות ש"אין זמן". אולם הוא סייע לכותבים בדרכים שונות, כדי שיכתבו, וכך נכתבו מאמרים מקוריים. בזמן שהיה עורך, שימש אשר קמ"ן אוגדה במינוי משני. רס"ן בני מיכלסון, שהיה עוזרו במודיעין האוגדה, סיפר שהיה סמ"פ ומ"פ טנקים בגדוד 39 שנלחם באזור בוטנה בגזרה הדרומית של רמת הגולן, וכתב בעידודו את תיאור הקרב נגד צבא ירדן ברמת הגולן מנקודת הראות של צה"ל. לאחר מכן כתב מיכלסון גם על הסיוע של יחידות קובניות לצבא סוריה במלחמת יום הכיפורים¹⁷ ובהדרגה נמשך לתחום ההיסטוריה הצבאית עד שמונה לראש מחלקת היסטוריה (1987-1993). במהלך התרגילים החטיבתיים והאוגדתיים שבהם נטל חלק כמתרגל וכמתורגל, נפגש אשר עם עמיתים קציני השדה ויזם כתיבה של מאמרים רבים. עבודות של חניכים בפו"ם עובדו גם הן למאמרים. רס"ן דורון אלמוג (אברוצקי) כתב עבודה שהפכה למאמר מצוין אודות הקרב בוואדי מבעוק¹⁸ בסיני. אשר הוסיף למאמר קטע על המודיעין והתצפיות ובכך העמיד מצבה כתובה לחברו רס"ן עמיחי בוכוול¹⁹ קמ"ן חטיבת השריון 401, שנהרג ב-20 באוקטובר 1973 בלחימה בגדה המערבית של תעלת סואץ. כאשר הגיע לידי אשר הספר בערבית של סעד אל-דין שאזלי, הרמטכ"ל המצרי במלחמת יום הכיפורים, יזם את תרגומו לעברית, והוא יצא לאור בשנת 1987. מאז הספר משמש מקור חשוב לתולדות המלחמה.

באותן שנים, לפני עידן המחשב, היה עליו לבלות שעות בבית הדפוס כדי לערוך את התיקונים האחרונים. מערכת יחסים משופרת עם סדרי הדפוס (בלט ואחר כך "סדר צלם") הגרפיקאים, המעמדים ומפעילי המכונות אפשרו הוצאת הגיליונות בעיתם.

כאשר החל בתפקידו, סוכם עם ראש מה"ד אלוף אברהם רותם (1975-1978) שאשר יושאל מאמ"ן לתקופה של שנתיים, אולם לאחר שנה דרש חמ"ן שיחזור לתפקידים בחיל. לבסוף נקבעה פשרה עם ראש מה"ד אלוף אמיר דרורי (1978-1981), ואשר סיים את תפקידו לאחר שנה וחצי וחזר לחיל המודיעין.

סא"ל יוסי פורת, עורך מערכות בשנים 1979-1982, החל את תפקידו כאשר ראש מה"ד היה אלוף אמיר דרורי, ובית **מערכות** היה חלק ממה"ד שכללה עוצבות במסגרת בה"דים. בשנת 1979, כאשר החל פורת במילוי התפקיד, חגג בית **מערכות**, שהיה היחידה הוותיקה ביותר בצה"ל, את יובל ה-40, והוא ערך את הגיליון החגיגי (270-271) (ראו לעיל). פורת הגיע לכתב העת בתקופה שבה ריחפה עננה מעל חיל המודיעין, מעל צה"ל כולו ומעל חיל המודיעין בפרט. באותה עת אורגן מחדש חיל המודיעין, והוקמו גופי מחקר בפיקודים, כדי שיערכו במקביל כמה הערכות שונות, ויתפתח ביניהן יכוח פורה. ברוח זו הוקדשו בכתב העת מאמצים רבים ללקחי מלחמת יום הכיפורים ובכלל זה דברים מ"הצד השני של הגבעה" - פרסומים ממקורות ערביים גלויים, ממצרים וממדינות אחרות, שתורגמו ב"חצב" - יחידת המודיעין העוסקת באיסוף ממקורות מידע גלויים - אוסינט. גם בדרך זו המשיך כתב העת בנתיב שקבע גלילי, שבעיניו העיסוק באויב היה אחת המשימות החשובות. אחד האתגרים שפורת ראה לנגד עיניו היה עידוד הקצינים לכתוב

בכתב העת ולמעט ככל הניתן בחומרים מתורגמים. בין היתר ניסה פורת לשכנע את רא"ל מרדכי ("מוטה") גור ואת אלוף משה בר כוכבא¹²⁰ (בריל) לכתוב מאמרים. פורת שאף לעקוב אחר האירועים השוטפים ולתת להם פרשנות. בשנת 1979 התמוטט משטר השאה באיראן, ומשטר האייתולות תפס את מקומו. המצב היה מעורפל, ובמערכות נעשה בין היתר ניסיון לעמוד על התגובות הצבאיות של ארצות הברית. פורת ביקש מאל"ם אליעזר ("ציטה") כהן, טייס מסוקים, לכתוב על פשיטת הנפל המוסקת של הצבא האמריקני לשחרור בני הערובה בשגרירות בטהראן (24 באפריל 1980). כהן שחזר את האופן שבו התנהלה הפשיטה בהסתמך על חומר גלוי ועל ניסיונו המבצעי העשיר בטיסות מוסקות. הוא הצליח בשחזור עד כדי שהרמטכ"ל רפאל איתן פסל את פרסום הכתבה. הכתבה נידונה בשיחות בין ראש מה"ד אלוף אמיר דרורי לבין הרמטכ"ל ולבסוף פורסמה בגרסה מצונזרת.

המגמות החדשניות בשדה הקרב באותן שנים היו שילוב מסוקים לתקיפה ולנ"ט וכן שימוש בחמ"ם (חימוש מונחה מדויק) במסגרת שדה הקרב העתידי. אנשי מערכות ביקשו להכין את התשתית החשיבתית הנדרשת לקידום השינויים באמצעות פרסום מאמרים פורצי דרך ולצורך זה נעשה שימוש בחומרים מתורגמים ממקורות שונים. בדרך זו ניתן היה לעקוף את מגבלות ביטחון השדה ולאפשר לקצינים בצה"ל להכיר את השינויים הצפויים באמצעות קריאת חומרים גלויים. ד"ר עזריאל לורבר, מומחה לנשק מונחה, סייע רבות בתחום זה.

לא ניתנו הנחיות לגבי הנושאים שבהם כתב העת צריך לעסוק. הרעיונות לכתובה התעוררו מתוך הקשר השוטף עם האנשים בצבא, והשאיפה הייתה לשמוע את דברי האנשים ללא קשר לדרגותיהם - "בחשיבה אפשר להתעלות מעל לכל הדרגות ולהגיע למסקנות חובקות עולם, וחשוב לזהות את המידע המשמעותי ולהביא אותו לידיעת הקצינים".

פורת הכין לעצמו רשימה של נושאים שנראו לו מעניינים. כמה כותבים בתחומים שונים כתבו למערכות. נחמיה דגן, טייס מסוקים ואחר כך קצין חינוך ראשי, סייע בנושאי חיל האוויר. המערכת איתרה כותבים על חיל התותחנים והשריון. מעת לעת קיימה המערכת מפגשים עם העוסקים בנושאים אלו. אנשי המערכת, ובהם רחל רוזנסקי ושמוליק אבנרי, הפגינו חשיבה ביקורתית לגבי התוכן וקידמו את כתב העת. סגן עזר גת (לימים פרופסור למדע המדינה) סייע רבות ברעיונות חדשניים. זמן קצר לאחר שהחלה מלחמת לבנון התפרסמו מאמרים עליה. במיוחד זכורים לפורת המאמרים של סא"ל (ואחר כך אל"ם) בני מיכלסון על מלחמת לבנון שנכתבו במהלך המלחמה.¹²¹ לפעמים, לא במידה מספקת, יצאו אנשי מערכות לשטח לתרגילים וסיוורים.

אל"ם אורי דרומי, עורך כתב העת בשנים 1982-1983 ואחר כך מפקד בית מערכות בשנים 1984-1990. דרומי הגיע למערכות מרקע שונה מזה של העורכים והמפקדים האחרים. בשנת 1966 סיים את קורס הטיס במגמת נווטים ומאז ועד שנת 2004¹²² המשיך דרומי לטוס כנווט. לאחר מלחמת יום הכיפורים היה דרומי בין היתר ראש ענף חינוך ועורך "בטאון חיל האוויר". דרומי גילה תמיד עניין בתחומי הכתיבה, ולאחר עריכת בטאון חיל האוויר הוא ראה בעריכת מערכות הגשמה של חלום. במשך השנים קרא רבים מהספרים שהתפרסמו במערכות ואת גיליונות כתב העת, והוא שאף ללכת בעקבות העורכים הראשונים גלילי וריבלין.

דרומי הגיע למערכות בשנת 1982, זמן קצר לאחר פרוץ מלחמת לבנון. הגיליון הראשון שערך ביחד עם רס"ן רחל רוזנסקי, רס"ן שמואל אבנרי וסרן יואב תדמו, בזמן שאל"ם הלל בן-מאיר היה המפקד והעורך הראשי, היה הסיכום הראשון של המלחמה (גיליון 284, ספטמבר 1982). עיצוב השער היה חדשני: תצלום אווירי צבעוני של פירות ממעוף מטוס של חיל האוויר. המאמרים בחוברת נכתבו על ידי כותבים מומחים בתחומיהם, ונודעה להם חשיבות ראשונית רבה בהיסטוריוגרפיה של המלחמה. המאמר של סא"ל בני מיכלסון, לימים ראש מחלקת היסטוריה, סקר באופן מפורט את השטח, האויב, מהלכי צה"ל והאויב (בשילוב מפות) והצביע על הלקחים;¹²³ ארבעה מאמרים התייחסו לפעילות של האויב - סוריה, אש"ף, העולם הערבי וצבא לבנון;¹²⁴ שני מאמרים הוקדשו למעצמות ארצות הברית וברית המועצות;¹²⁵ המאמר האחרון - על "דרך הים" -

יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, מערכות, 1986. זכה בפרס יצחק שדה לספרות צבאית

קושר את המציאות בת ימינו להיסטוריה העתיקה של ארץ-ישראל.¹²⁶

ב־20 בפברואר 1983 נערך יום עיון משותף לבית **מערכות** ולמוסד ון ליר. יום העיון הוקדש ליחסי הגומלין בין צה"ל לבין החברה הישראלית. גיליון מיוחד של **מערכות** הוקדש ליום העיון והתבסס עליו. יום העיון נערך בשעת משבר לחברה הישראלית, והמחלוקת בשאלת המטרות ארוכות הטווח של המלחמה בלבנון שיסעה את החברה בישראל. ההתנגדות בחלקים נרחבים של החברה הישראלית להמשך המעורבות של צה"ל בלבנון נאתה במיוחד לאחר רצח בשיר ג'ומייל והטבח שערכו הנוצרים במחנות הפליטים הפלסטינים בצברא ושתילה. ביום העיון נידונו סוגיות יסוד, בהן השפעתו של צה"ל על הדמוקרטיה בישראל, והועלו שאלות שונות, בהן האם צה"ל גורם למיליטריזציה של החברה הישראלית, והשפעתו על הדמוקרטיה הישראלית. עם המשתתפים ביום העיון נמנו הנשיא יצחק נבון והרמטכ"ל רפאל ("רפול") איתן.¹²⁷

בשנת 1984 התמנה דרומי למפקד על בית **מערכות** וחידש את הופעת כתב העת "הרהורים וערעורים" (ראו להלן). הספר הראשון שיצא לאור בתקופת כהונתו היה, הספר של ב"ה לידל הארט, שקשריו עם מערכת הביטחון של ישראל התחילו עם גיליון בשנות ה־30: **מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה?** (1985). דרומי יזם שלוש סדרות ספרים והמשיך את סדרת כתבי המופת הצבאיים שהחלה לראות אור בשנות ה־50:

מרכז כובד - סדרה שאפשרה לקצינים בסדיר ובמילואים לפרסם עבודות שכתבו בהיקף הגדול ממאמר רגיל ולאפשר נגישות למידע לכל המעוניין. בפרסום הסדרה חוזקה היוקרה של כתיבה על נושאים צבאיים וביטחוניים. הסדרה נתנה אפשרות לקצינים לגבש את רעיונותיהם ולפרסמם.¹²⁸
מרקם - סדרה של קובצי מאמרים על נושא מרכזי. את הסדרות האלה ערכו אבי קובר וצבי עופר, שהשלימו זה את זה. קובר התמקד בצד ההגותי, ועופר התמקד בהיסטוריה צבאית. הספר הראשון היה **מחיר העוצמה** (1984) ואחריו **איכות וכמות** (1985) ו**ומודיעין וביטחון לאומי** (1987). סביב כל נושא נערך גם כנס.

מלחמת העולם השנייה - בשיתוף פעולה עם אל"ם (מיל") יחזקאל (חזי) שלח¹²⁹ שכתב ופרסם ספרים בהיסטוריה צבאית.¹³⁰

סדרת כתבי מופת צבאיים - בין הספרים שהתפרסמו: ג'ון פרדריק צירלס פולה, **לוחמת שריון** (1984); אלפרד פֶּיֶר מֶהֶן, **השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה, 1660-1783** (1985).

דרומי ייחס חשיבות רבה להמשך הדרך של גיליון שהתחיל את לימוד המרחב והאויב הערבי בשנות ה־30, ושפרסם את הספרים הראשונים של הוצאה לאור בתחום זה כבר בשנות ה־40.¹³¹

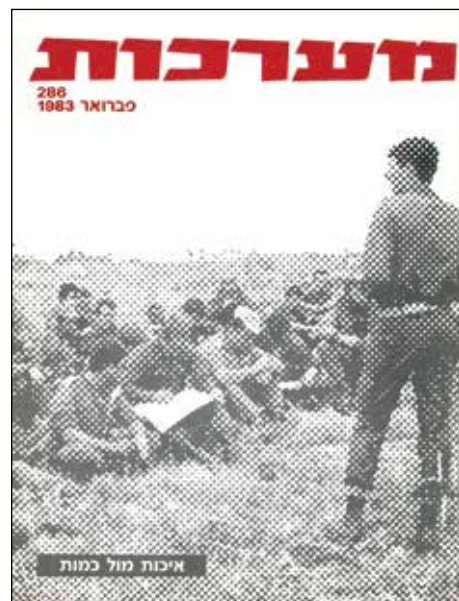
מערכות 284 (ספטמבר 1982) - עיצוב חדשני של העטיפה. צילום השער: ביירות, ממעוף המטוס. יחידת הצילום של חיל האוויר

מימין לשמאל:

מערכות 286 (פברואר 1983)

הרהורים וערעורים 9 (נובמבר 1988)

מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה?, הוצאת מערכות, 1985

סדרות חדשות: מרקם ומרכז כובד

לפיכך פעל לפרסום שנים עשר ספרים (זיכרונות, מסמכים והיסטוריה צבאית) שהציגו את מלחמת יום הכיפורים ומלחמת לבנון הראשונה מנקודת הראות של הערבים, וכתבו אותם מפקדים בכירים והיסטוריונים.¹³² בשנת 1989, באירוע לרגל 50 שנים למערכות, אמר דרומי שתור הזהב של בית הוצאה היה בשנות ה־50 וה־60 - כאשר למערכות הגיעו כתיבי יד רבים. בשנים שבהן פעל במערכות, הרגיש דרומי חסר בקשר עם קצינים מתוך הצבא.¹³³

באותן שנים שכן בית מערכות באחד מן הבתים של המושבה הגרמנית בעבר, סמוך לקריה בתל אביב. רבים באו לבקר והתעניינו בעשייה. דרומי הפציר במפקדי דור תש"ח לחקור את המלחמה ולכתוב את גרסתם. אלוף שלמה שמיר (1915-2009) עמד בהבטחתו וכתב ספר מרשים שבו ניסה להוכיח את טענתו שקרבות לטרון במלחמת העצמאות היו הניצחון החשוב ביותר במלחמה ("...בכל מחיר" - לירושלים, 1994); אליהו בן חור (לצאת את הגדר, 1985) כתב אוטוביוגרפיה מרתקת על המהפך הביטחוני שחל ביישוב היהודי בשנות ה־30; יצחק לוי (לויצה) כתב את ספרו **תשעה קבין** (ראו לעיל). דרומי הפציר גם במפקדים צעירים לכתוב על הקרבות שבהם נלחמו. מפקד חטיבת הצנחנים הסדירה במלחמת לבנון אל"ם (לימים אלוף) יורם יאיר (ייה) כתב את הספר **איתי מלבנון** (1990), ובו הוא תיאר את לחימת החטיבה מהנחיתה מן הים ועד כיבוש בירות. על מידת השפעה של הספר הזה ניתן ללמוד מהעובדה שהספר חולק בסיום מסלול צנחנים במרס 2007 - שנים רבות לאחר פרסומו.

עורכת כתב העת **מערכות** בתקופת דרומי הייתה רחל רוזנסקי, שערכה אותו בשנים 1992-1983. לאחר מכן הייתה מפקדת **מערכות** בשנים 1993-1997. ברוב הגיליונות פורסם מאמר מוביל או סדרת מאמרים בנושא מסוים. כתב העת זכה להערכה רבה, והדבר בא לידי ביטוי בכותבים שפרסמו בו מאמרים, בהם תא"ל עוזד טירה (קצין התותחנים הראשי בשנים 1983-1986) ואלוף אהוד ברק שבשנים 1983-1991 כיהן בתפקידים ראש אמ"ן, מפקד פיקוד המרכז וסגן הרמטכ"ל. כתב העת נהנה לרוב מחופש פעולה. מקרה יוצא דופן היה פסילת מאמר על ידי הרמטכ"ל דן שומרון של אלוף משה בר כוכבא שמתח ביקורת על הדרך שבה פעל צה"ל באינתיפאדה הראשונה (1987-1993). במאמר טען בר כוכבא שצה"ל יכול היה לנצח. הביקורת הנוקבת שמתח בר כוכבא על הדרך שבה התמודדו שומרון וסגנו ברק עם האינתיפאדה הראשונה, הובילה לפרישתו מצה"ל בשנת 1990. בשנת 1986, בזמן שהיה העורך הראשי, פורסם במערכות מאמר של אורי מילשטיין¹³⁴ על תוכנית ד' במלחמת העצמאות. המאמר טען שהתוכנית הידועה הייתה רק רעיון כללי, שלא

השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה, 1783-1660, סדרת כתבי מופת, הוצאת מערכות, 1985

אתי מלבנון, הוצאת מערכות, 1990

הועבר באופן יסודי אל דרגי השדה. זאת בניגוד לתפיסה המקובלת המייחסת ליישום התוכנית את המהפך החיובי לטובת היישוב היהודי מראשית אפריל 1948 ואילך. דרומי סבר שטוב לאתגר את התפיסות הקיימות, וכי רק בדרך זו ניתן להתקרב אל האמת. אולם הוא זמן לבירור שבו נכחו שומרי החומות של ההגנה, שדרשו למנות **למערכות** ועדת היגוי שתבטיח שלא יפורסמו עוד "דברי כפירה שכאלה". דרומי, כמובן, סירב.¹³⁵

דרומי האמין שיש קשר ברור וחד בין העוצמה האינטלקטואלית של הקצינים ובין העוצמה האסטרטגית של המדינות. בית **מערכות** היה תמיד חלק מהקבוצה שנטלה על עצמה לפתח את הרמה האינטלקטואלית של הקצינים בצבא. הוא סבר שיש לנהוג בצה"ל כפי שנוהגים בצבא האמריקני, שבו חייבים הקצינים לקרוא את הכתבים של גדולי ההוגים וההיסטוריונים הצבאיים, בהם לידל הארט, פולה, קיגן וקלאוזביץ.

סא"ל ישי קורדובה שירת במערכות בשנים 1983-1992. ראשי מה"ד באותה תקופה היו אלוף יוסי פלד ואלוף דורון רובין. כשבע שנים טיפל קורדובה בהוצאת הספרים לאור ובמשך כשנתיים וחצי (1992-1990) היה מפקד **מערכות**. במשך תקופה זו יצאו לאור כ-100 ספרים. שני הספרים הזכורים לו ביותר שהוצאו לאור בזמנו הם הספר של אליסטר הורן, **מלחמה פראית לשלום** (1989), המתאר את מלחמת האזרחים באלג'יריה בשנים 1954-1962; והספר של יצחק לוי (לויצה), **תשעה קבין** (1986), על הקרבות בדרך לירושלים ובמרחבה במלחמת העצמאות. הרמטכ"ל דן שומרון אימץ את הספר **מלחמה פראית לשלום** כספר שממנו יוכלו ללמוד על הבעיה הפלסטינית על רקע האינתיפאדה הראשונה (1987-1993). אולם לא זו הייתה כוונת **מערכות**. הספר נועד להיות ראשון בסדרה של ספרים שנקראה "מלחמות במאה ה-20". את הספר **תשעה קבין** כתב יצחק לוי (לויצה) שהיה ראש שירות הידיעות של ההגנה בירושלים במלחמת העצמאות. הכותב התבסס על תיעוד מקיף ונרחב ביותר, והוא חשף מידע ראשוני רב בסוגיות קשות רבות, בהן הטבח בדיר יאסין. שני הספרים הם יוצאי דופן באיכותם.

סא"ל (מיל') ד"ר רחל רוזנסקי שירתה במערכות כעשרים שנה. רוזנסקי החלה את דרכה כעורכת משנה, ושימשה בתפקיד הזה בשנים 1977-1983. בשנים 1983-1992 היא ערכה את שלושת כתבי העת - **מערכות**, **צקלון והרהורים** ו**ערוורים**. בשנים 1993-1997 הייתה מפקדת בית **מערכות**. בשנים האחרונות סקרה רוזנסקי את גיליונות **מערכות** בפינה מיוחדת בגלי צה"ל. זמן קצר לפני שנכנסה לתפקידה כמפקדת **מערכות**, הצהיר אהוד ברק הרמטכ"ל על קיצוצים נרחבים בצבא. בשנת 1991 אף ניסה ברק לסגור את גלי צה"ל כאשר הכריז ש"כל מה שלא יורה או עוזר לירות - יקוצץ". סמוך מאוד למינויה לתפקיד מפקדת **מערכות** הוקמה ועדה מטעם הרמטכ"ל שבדקה את האפשרות לסגור את כל הביטאונים הצבאיים למעט **במחנה ומערכות**.

הנסיבות הללו עוררו את רוזנסקי לשקול את ההצדקה לקיומו של **מערכות**, את מקומו בצה"ל ואת תרומתו הייחודית. היא שוחחה אז עם אלוף (מיל') שלמה שמיר והוא אמר: "איך אפשר לסגור את **מערכות**? לצבא יש מסורת". אבל דווקא דבריו עוררו אותה לחשוב שכדי לשמור על מסורת של עשייה יש צורך בגמישות ובהתאמה למציאות המשתנה ולצרכים המשתנים. ואומנם, אף שסגירת **מערכות** לא עלתה כלל על הפרק, היה מקום לשקול מחדש את תפקידי היחידה. שוק הספרים הישראלי בראשית שנות ה-90 היה עשיר מאוד בספרות צבאית, בעיקר בספרים שעסקו בהיבטים רחבים של חקר המזרח התיכון ובסוגיות מדיניות רלוונטיות לביטחון ישראל. המחשבה שהנחתה את רוזנסקי הייתה שיש למקד את **מערכות** בספרות צבאית מקצועית ייחודית שמצד אחד נדרשת לקציני הצבא לצורך השכלתם הצבאית, ושמצד אחר אנשי **מערכות** יכולים להוציא אותה לאור ברמה מקצועית גבוהה. לכן אף שכביכול בתקופתה צומצמו תחומי העיסוק של בית **מערכות** לנושאים צבאיים מובהקים בלבד, הייתה זו מבחינתה הרחבה של הבסיס המקצועי הספציפי של **מערכות** ומיקוד התרומה של בית **מערכות** לקציני הצבא ולא דווקא לקהל הרחב המתעניין בביטחון.

בתחום הספרים בא הדבר לידי ביטוי בהתמקדות בספרים שעסקו בנושאים צבאיים מובהקים.

מערכות 332 (אוקטובר 1993) מוקדש למלחמת יום הכיפורים

הספרים נבחרו בהתייעצות עם קצינים בכירים מחוץ למערכות. בה בעת הוחלט שהוצאת מערכות תימנע מהוצאה לאור של ספרים שעסקו בנושאים המרחיבים אומנם את אופקיו של איש הצבא, אבל הם אינם ספציפיים לו. מסיבה זו נאלצה רוזנסקי לדחות ספרים טובים ומעניינים שעסקו בתרבות של מדינות ערב או בנושאים דומים. הספרים הללו ראו בסופו של דבר אור בהוצאות אחרות, ולקוראי מערכות אף היה בהם עניין, אבל המדיניות הייתה להתמקד בספרות צבאית מובהקת בלבד.

עם פירוק מה"ד בשנת 1991 ולאחר שאלוף דורון רובין, ראש מה"ד האחרון, סיים את תפקידו ופרש מצה"ל, הועבר בית מערכות תחת פיקוד המכללות. החיבור החדש חידד את הקשר בינו לבין תהליכי הענקת ההשכלה לקציני צה"ל. היבט אחר ומרכזי מבחינת רוזנסקי היה כתב העת שסבל לדעתה מתחרות פנימית של סדרות ספרים חדשות שיזמו קודמיה, ומהעברת מרכז הכובד מהוצאה לאור של פרסום תקופתי לסדרות ולספרים נושאים שהופיעו בתכיפות משתנה. רוזנסקי סברה שכדי לחזק את מעמדו של כתב העת מערכות יש להחזיר לו את משקלו המקורי, להציב אותו במוקד העשייה של מערכות ולהחזיר אותו למתכונת של שישה גיליונות בשנה. רוזנסקי הייתה צמודה יותר לעבודה השוטפת במערכות מאשר דרומי, ולדעתה המאזן של היתרונות והחסרונות אינו חד־משמעי. תפיסתה העקרונית הייתה שונה מזו של דרומי בכל הקשור לחלוקת המשאבים בין הסדרות ובין כתב העת. כאמור לעיל, דרומי ראה דווקא בסדרות את ספינת הדגל של בית מערכות. השאלה האם להתמקד בספרים הנמכרים בחנויות או בכתב עת המופץ לקציני הצבא היא עקרונית, והיא העדיפה את כתב העת. זכור לרוזנסקי שכתב העת מערכות עודד דיון על הפעלת מסוקי קרב ודיון על הלחימה המערכתית - בהובלת שמעון נווה, שהקים בשנת 1995, ביחד עם תא"ל (במיל') דב תמרי, את המלת"ם (המרכז לחקר תורת המערכה).¹³⁶ כמו כן פורסמו במהלך השנים גיליונות שדנו במלחמת יום הכיפורים¹³⁷ והעלו לדיון היבטים שונים הקשורים למלחמה.

רס"ן אבי קובר היה עורך ספרים בהוצאה ועסק בעיקר בעריכת הסדרות "מרכז כובד" ו"מרקם" בשנים 1983-1992 - השנים שבהן פיקדו על מערכות אל"ם אורי דרומי וסא"ל ישי קורדובה. קובר הגיע למערכות¹³⁸ מהיחידה לביטחון לאומי (יל"ל), שאותה פירק משה ארנס כאשר התמנה לשר הביטחון - לאחר ששר הביטחון אריאל שרון הודח מתפקידו¹³⁹ בפברואר 1983. קובר פגש באותה עת את אל"ם הלל בן־מאיר, שהיה מפקד מערכות (בשנים 1981-1983) והיה איתו בקשר בעת שהיה חניך במב"ל. בן־מאיר הציע לקובר להצטרף למערכות. בשנים בהן היה עורך בהוצאה פורסמו ספרי המופת הצבאיים שקובר סבר שהם הבסיס לידע הצבאי - ההיסטורי והתאורטי - של הקצינים. לדעתו, חשיבותם רבה לאין ערוך מזו של ספרי הזיכרונות שהמערכת פרסמה מעת לעת. בתקופת כהונתו של אהוד ברק כרמטכ"ל הוא ביטל את כל הביטאונים זולת מערכות ובמחנה וקיצץ תקנים בבית ההוצאה. כך גם בוטל צקלון. הסדרות "מרכז כובד" ו"מרקם", שקובר ערך אותן יחד עם צבי עופר, נועדו לעודד קצינים לחקור ולפתח חשיבה מקורית ולפרסם אותה. אחרי שקובר סיים את תפקידו במערכות, פסקה הופעת הסדרות. בתקופה שבה שירת קובר במערכות, הייתה ההוצאה לאור בית פתוח לקצינים רבים. קובר מצר על כך שבצה"ל לא נוצרה אווירה אינטלקטואלית המחייבת קריאת ספרות מקצועית, כפי שמקובל בצבאות אחרים במערב. באותן שנים ההוצאה לא הצליחה להתמודד עם חוסר הזמן והיעדר הרצון של המפקדים ללמוד ועם חוסר ההערכה של המפקדים ללמידה של הקצינים הכפופים להם.

בית מערכות נישא תמיד על כתפי קבוצה קטנה שאנשיה קראו ספרות מקצועית וכתבו, אך חבריה לא היו בדרך כלל חלק משדרת הפיקוד המרכזית של צה"ל. בזמן שלימד בפו"ם ובמב"ל שאף קובר לעודד את החניכים לכתוב עבודות בנושאים רלוונטיים ליחידות המשגרות, אך ההצלחה הייתה מעטה. בשנים שבהן שירת קובר במערכות הייתה זיקה בין בית מערכות למחלקת ההדרכה של צה"ל. בין השאר בית מערכות סייע להכנת מקראות להשתלמויות של מפקדי אוגדות. בשנת 1989, כאשר הוקם פו"ם "ברק", מסלול חדש להכשרת מפקדים בדרגות רס"ן וסא"ל תחת הפיקוד של אל"ם חנן שוורץ, ביקש ראש מה"ד אלוף דורון רובין מקובר להדריך

בקורס. בשנת 1992 הועברה יחידת **מערכות** ממה"ד לפיקוד יחידת המכללות הצבאיות, ובד בבד נערכו קיצוצים נרחבים, כאמור לעיל. קובר עורר את קצפו של אלוף יוסי בן חנן, שהתמנה ב־1990 למפקד המכללות, כאשר אמר לו שבמקום להשלים עם קיצוצים **במערכות**, מוטב היה לסגור את המכללה שבה כמעט שאין לומדים לימודים צבאיים. צוות **מערכות** בשנים שבהן שירת קובר ביחידה, כלל את דרומי, ישי קורדובה, רפי יקר, רחל רוזנסקי ואחרים. הצוות זכור לקובר כצוות טוב, בעל ידע רב וגישה אינטלקטואלית.

סא"ל (מיל') חגי גולן התחיל את תפקידו כמפקד **מערכות** בשנת 1997 ושימש בתפקיד הזה עד שפרש מצה"ל בשנת 2017 (ראו בפירוט ברשימה נפרדת). שנה לאחר כניסת גולן לתפקיד החל לערוך את כתב העת סא"ל (מיל') אפי מלצר, שהתמיד בתפקידו כעורך, במשך עשרים שנה (1998-2018). הייתה זו תקופה ארוכה של יציבות **במערכות**, והיא מזכירה במשכה את התקופות הארוכות שבהן פעלו **במערכות** העורכים הראשונים (גלילי וריבלין). גולן ומלצר קבעו יחד שלושה עקרונות לכתב העת:

- יש להתמקד בחומר מקורי, וככלל יש להימנע מחומר מתורגם ולעשות את כל המאמצים כדי לעודד כותבים מתוך הצבא.
- כתב העת חייב להתמודד עם ריבוי הפנים שבתוך הצבא בדרך יצירתית ולשקף לכל אנשי הצבא, גם אלו שאינם לוחמים, את ההתפתחויות בהווה הצבאית, ובכך לחזק את זהותם הצבאית. בה בעת כתב העת חייב לעדכן את המפקד בנוגע להתפתחויות בתחומים המקצועיים, ובהם מידע, מחשוב, פסיכולוגיה וייעוץ ארגוני.
- יש לעודד ריבוי גישות ודעות באמצעות קידום השיח בין כל הגורמים בצבא. המערכת אינה שיפוטית לגבי דעות ועמדות שונות. אם הדברים שנכתבו, מתועדים ומבוססים במידה סבירה ויש בהם עניין לצבא, הם יודפסו. המערכת לא הגדירה נושאים או כיוונים כדי לא להגביל את ריבוי הגישות. הסייג היחיד הוא ביטחון המידע. עיקרון זה מקובל גם על דעת מפקדי המכללות הצבאיות.¹⁴⁰

סא"ל (מיל') אפי מלצר התייחס בריאיון שנערך עימו בשנת 2009 לפער הקיים בין תפקידי בית **מערכות** בראשית הדרך לבין המציאות בשנים המאוחרות יותר. בתחילת דרכו עסק בית **מערכות** בתחומים רבים נוסף על תפקידיו כמערכת של כתב עת צבאי ובית הוצאה לאור של ספרות צבאית. עם התפקידים האלה ניתן למנות הסברה, חינוך, תכנון, תיעוד ומחקר היסטורי של צה"ל והדרכה. המעמד המיוחד של גלילי ורקעו הקנו **למערכות** חיבור ישיר למוקדי הכוח הפוליטיים ולדרגים הבכירים ביותר. מהקמת המדינה ואילך, במקביל ליציאה מן המחותר ולבניית הצבא ומוסדות השלטון, הוקמו מסגרות שנועדו לבצע את המשימות ש**מערכות** מילא נוסף על ייעודו, ותפקידי כתב העת הצטמצמו לייעודו המקורי - כתב עת צבאי מקצועי. הזיקה של הצבא לעניינים פוליטיים הלכה ופחתה בהשוואה לימי ההגנה ולעשור הראשון של המדינה, וצה"ל הפך להיות צבא מקצועי וממוסד יותר. חלו גם שינויים מהפכניים בתקשורת ההמונים במדינה, והיא חדלה להיות ריכוזית. גם הגישה לענייני צבא וביטחון עברה תמורות מכריעות. מהתבוננות על תולדותיו של **מערכות** נדמה לעיתים שהעשורים הראשונים היו הטובים ביותר, אולם יש לבחון תחושות אלו מול המציאות ההיסטורית. דווקא בעשורים המאוחרים יותר מתמקד **מערכות** במשימותיו החשובות ביותר.

בראשית דרכו כעורך התקשה מלצר למצוא מאמרים מקוריים, אך לאחר שנתיים-שלוש נוצר מלאי מרבית המאמרים נכתבו על ידי אנשי צבא. בתחומי, כתב העת גם מחדש, אך הוא אינו עוסק בחדשות. כתב העת מתורגם לשפות זרות, מכיוון שהמותג של צה"ל כצבא לוחם, בעל ותק ומוניטין, מושך תשומת לב בעולם כולו. בחלק מהמאמרים יש נימה ברורה של ביקורת, ללא משוא פנים לפערי הדרגות בין הכותבים. כך, לדוגמה, התפרסם בגיליון 400 (מאי 2005) מאמר של אלוף אודי אדם, ראש אט"ל, על "צה"ל במאה ה־21 - מעבר מלוגיסטיקה סקטוראלית לטכנולוגיסקה הרב־זרועית". בגיליון 402 (אוגוסט 2005) התפרסמו במדור "דעה אישית" דברי רנ"ג דבורה שמואלי

מערכות 400 (מאי 2005)

הבר תחת הכותרת "צבא ללא נשמה". שמואלי הבר טענה כי מימוש המודל שמציע אלוף אדם, ולפיו צה"ל יהיה במאה ה-21 צבא של לוחמים בלבד, יוביל לאובדן האופי של צה"ל כצבא העם, לפגיעה בתחושת השייכות הלאומית ולפגיעה בהתנדבות ובערכים נוספים ובהם "הזכות לשרת את המולדת". אכן **מערכות** משמש במה פתוחה לשיח ביקורתי והקריטריון העיקרי הוא המָסָר - האם יש למאמר מָסָר משמעותי, הראוי להישמע?

מחוץ לשיח הביקורתי שאיפה היא למצוא בתוך הזרימה השוטפת של המאמרים את הרעיונות המקוריים ופורצי הדרך. מאמר מקורי מסוג זה הוא המאמר של ד"ר שרי גולדשטיין-פרבר, מרצה לפסיכולוגיה באוניברסיטת תל-אביב, "לוחמה פסיכולוגית בעידן ההרתעה השני".¹⁴¹ גולדשטיין-פרבר טוענת שבתקופת המלחמה הקרה ניתן היה בקלות יחסית להשיג הרתעה הדדית בין שתי מדינות רציונליות, דוגמת ארצות-הברית וברית-המועצות, אולם היום נאלצות מדינות המערב להתמודד עם ההכרח להרתיע מדינות אסלאמיות פונדמנטליסטיות הפועלות להצטייד בנשק גרעיני. המאמר בוחן את קשיי המציאות הנוכחית ומציע טרמינולוגיה חדשה וזרכים להתמודדות במסגרת הלוחמה הפסיכולוגית. דוגמה נוספת היא המאמר של ח"כ ד"ר יובל שטייניץ "הים כעומק האסטרטגי של ישראל".¹⁴² בזמן שהיה יושב ראש ועדת החוץ והביטחון של הכנסת הציע שטייניץ, עקב האיום הגובר על המרחב היבשתי הנמצא בשליטת ישראל וצמצומו הצפוי בעתיד (אם תהיה התקדמות בתהליכים המדיניים), לפתח את חיל-הים כזרוע אסטרטגית ולהעביר אליה חלק מהמשימות המוטלות היום על חיל האוויר.

שיפורים רבים הוכנסו בעיצוב ובמבנה של כתב העת - תמונות, שימוש רב יותר בצבע, גוון אחיד לכל גיליון, כותרות משנה, תוכן עניינים "מדגָר", המכיל את הרעיונות המרכזיים של המאמרים, "טִיָּרִים"¹⁴³ המפרסמים את הספרים החדשים שיצאו לאור.

בעידן התפוצצות המידע נמצא כתב העת **מערכות** בתחרות עם כתבי עת אחרים. היותו כתב עת מקצועי, המפרסם מאמרים עם ציון מקורות וסימוכין, מעניק לו גם חשיבות אקדמית.

הרהורים וערעורים (1975-1988)

ביוני 1975 יצאה מבית **מערכות** החוברת הראשונה של כתב העת **במת מערכות להרהורים וערעורים**. מפקד **מערכות** היה אז אל"ם יצחק זיו, ועורך כתב העת **מערכות** היה סא"ל אליצור פלד. ראשיתו של הרהורים וערעורים הוא בזעזוע שספג צה"ל במלחמת יום הכיפורים. כתב עת זה התפרסם כחוברת בסיווג שמור שיצאה לאור בדרך כלל אחת לשנה בשנות ה-70 וה-80, ובעת כהונתם של כמה מפקדים החוברת נועדה לשמש במה לדיון ולגיבוש עמדות של מפקדים בצורה שתשחרר אותם ממגבלות ביטחון מידע. בראש החוברת הראשונה הובאה איגרת אלוף מנחם מרון ראש מה"ד, והמאמר הראשון היה מפרי העט של אל"ם יעקב חסדאי: "שורשי מלחמת יום הכיפורים: סדקים ביסודות". החוברות הבאות (2-4) יצאו לאור בשנים 1976, 1977 ו-1979. לאחר מכן הייתה הפסקה ממושכת בהופעת כתב העת, והוא חודש במאי 1984 בתקופת כהונתו של סא"ל אורי דרומי. נראה שמלחמת לבנון, על קשייה ובעייתיה, עוררה מחדש את הצורך בדיון ביקורתי פנימי בצה"ל. בשער החוברת הובאה הקדמת ראש מה"ד אלוף יוסי פלד. במאמר הראשון מאת אורי דרומי, "עד מתי נמציא מחדש את הגלגל", הצר המחבר על כך שצה"ל לא ניצל את מאגרי הידע והניסיון שנרכשו במהלך ההיסטוריה הצבאית ושאותם העמיד לרשותו בית **מערכות** בכתב העת ובספרים שהוציא לאור, כדי להתכונן מבחינה אינטלקטואלית לחימה בלבנון ההררית. כך, לדוגמה, מלקחי מלחמת העולם השנייה באיטליה ניתן היה ללמוד שכוחות משוריינים וממוכנים לא יוכלו להגיע להישגים משמעותיים בשטח הררי עקב אובדן כושר התמרון. מלקחי כיבוש ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה ניתן היה ללמוד שדווקא חיל רגלים מסוגל לסייע לכוחות ממוכנים בהתקדמות בשטח הררי. מעבר לכך דווקא במערכה הבריטית לכיבוש לבנון בשנת 1941 ניתן למצוא קווי דמיון רבים למלחמת לבנון. במאי 1981, כשנה לפני המלחמה, יצאה לאור חוברת **צקלון** שהוקדשה כולה ללוחמה בשטח הררי.

מימין לשמאל:
צקלון 8 (מאי 1981)
הרהורים וערעורים 1 (יוני 1975)
הרהורים וערעורים 7 (ינואר 1978)

דרומי מסכם את מאמרו בדברים שהם חיוניים גם היום:

למפקד, שחצה את גבול הצפון עם כוחותיו, ביוני 1982, ועמו עולם המושגים של קרבות תנועה משוריינים, בשטח מישורי ואולי אף מדברי, נכונות הפתעות ולקחים. לעומתו, המפקד בעל תרבות הקריאה וההשכלה הצבאית הנאותה לא נזקק למלחמת שלום הגליל כדי להפיק לקחים חדשים. הכול כבר נמצא בחוברות ובספרים. השאלה היא האם הללו יהיו מונחים על המדפים כאבן שאין לה הפכין, או שישמשו השראה

למצביאות מן המדרגה הראשונה.¹⁴⁴

החוברת השביעית, שיצאה לאור בשנת 1987, נפתחה במאמרו של אלוף אהוד ברק "צה"ל - אתמול, היום ומחר".¹⁴⁵ ברק התמקד בעוצמה הגוברת של הצבא הסורי ובדחיסות הגבוהה של העוצבות והמערכים בחזית רמת הגולן. מצב עניינים זה מציב סימן שאלה על היכולת של צה"ל לנצל את יתרונו העיקרי בלחימה שהוא התמרון. קצב החידושים המתמיד, העלות הגבוהה של מערכות לחימה עיקריות (טנק ומטוס) ומיצוי כוח האדם האיכותי מובילים את צה"ל, אם תימשך ההתפתחות באותן מגמות, למבוי סתום. לעומת זאת הערבים יכולים להמשיך ולהתעצם כי יכולתם רחוקה עדיין ממיצוי המבוי הסתום אינו רק בהתעצמות אלא גם ביכולת של צה"ל לקבוע את אופי המלחמה ולהשפיע על תוצאותיה. תפיסת המלחמה הנכונה לצה"ל היא להימנע משחיקה הכרוכה באבדות ולהגיע לניצחון באמצעות פגיעה באויב במכה מרוכזת שתוציא את האויב משיווי משקלו.

השינוי הטכנולוגי שהתרחש באותן שנים היה היכולת לפגוע בטנקים, במטוסים ובכל מטרה אחרת באמצעות חימוש מדויק בכל תנאי הראות ובעלות סבירה. לאלו נוספים היכולת שנוצרה, לגבש את תמונת המצב של האויב לפרטיה, לעבד את הנתונים באופן מהיר (גם בשדה הקרב) ולהעבירם אל גורמי האש. הדיוק המוביל לקצב גבוה יותר של השמדת מטרות מפחית את כמות התחמושת הדרושה לפגיעה במטרות.

ברק סוקר במאמרו דוגמאות רבות מן ההיסטוריה ומגיע למסקנה כי היו הנהגות צבאיות שהבינו בצורה נכונה את ההתפתחויות בתחום הצבאי, והיו אחרות ששגו. מכאן גוזר ברק מסקנות לגבי בניין הצבא העתידי, שיהיה קטן, מתוחכם ובנוי על השילוב המיוחד של היכולת הטכנולוגית והניסיון המבצעי הנצבר שיש בישראל. למעשה במאמר זה פיתח ברק את הלקחים ממלחמת לבנון שהצביעו על היעדר היכולת למצות את העוצמה של כוחות יבשתיים גדולים בתנאי שטח קשים, ופיתח תפיסה חלופית מהפכנית (שדה הקרב העתידי) שהשפיעה רבות על בניין צה"ל, על התארגנותו ועל הצטיידותו. באותה עת היה ברק סגן הרמטכ"ל, ובשנת 1991 מונה לרמטכ"ל.

הופעת החוברת הופסקה בשנת 1988, לאחר החוברת התשיעית.

מבט ביקורתי על מאמרי מערכות (1948-2000)

פרופ' אבי קובר¹⁴⁶ בחן במחקר מקיף את המיקוד האינטלקטואלי והמודרני בחשיבה הצבאית הישראלית כפי שהשתקף במאמרי מערכות בשנים 1948-2000.¹⁴⁷ הרקע למחקר הוא הביקורת שמתחו קצינים בכירים בצה"ל, פרשנים צבאיים ואנשי אקדמיה על נטיית צה"ל להזניח את ההיבטים האינטלקטואליים של המקצוע הצבאי. השאלות העיקריות שנבדקו הן: האם מאמרי מערכות משקפים מיקוד אינטלקטואלי, כלומר, חשיבה מבוססת מבחינות תאורטיות והיסטוריות? בהתחשב בעובדה שבתקופה המודרנית המלחמה אינה מתנהלת בשדה הקרב ממש, האם מאמרי מערכות משקפים מיקוד מודרני? במילים אחרות, האם הם מטפלים במלחמה בצורה כוללת, בכל הרמות ובכל הממדים? כתב העת מערכות נבחר משלוש סיבות: במאמרים המתפרסמים בו ניתן לראות את מערכות כמראה המשקפת את התכונות האינטלקטואליות ותחומי העניין המקצועיים של הקצונה הישראלית; המאמרים פתוחים לציבור, שלא כמו מרבית החומר על החשיבה הצבאית בישראל (שתפוצתו מוגבלת לממסד הביטחוני); בשונה מכל מקור אחר, כיסה כתב העת מערכות באופן רצוף את החשיבה הצבאית בישראל מקום המדינה (ואף לפנייה) ועד היום. מסיבות אלו המאמרים במערכות מאפשרים לזהות מגמות, הדגשים ושינויים בחשיבה הצבאית בישראל במשך למעלה מחמישים שנה.

במסגרת המחקר נערך ניתוח תוכן איכותני (Qualitative content analysis) של כל המאמרים שהתפרסמו במערכות באותן שנים - 3,057 מאמרים. התקופה חולקה לתקופות משנה: 1973-1948 ו-1973-2000. בתקופה הראשונה המלחמות "הגדולות" היו בולטות יותר, ואילו בתקופה השנייה חלו שינויים ניכרים במציאות הישראלית האסטרטגית, והמלחמות "הקטנות" (עימותים בעצימות נמוכה) הפכו לרווחות יותר. כל תקופה חולקה לתת-תקופות.

הפרמטרים העיקריים שנבדקו הם אלה:

המחברים - בשירות סדיר, אנשי מילואים, אזרחים, ארץ מוצא.

המיקוד האינטלקטואלי - תאוריה צבאית (תאוריה, דוקטרינה, תכנון) והיסטוריה צבאית.

המיקוד המודרני - סוגי הסכסוך, רמות המלחמה, ממדים של אסטרטגיה.

בנוגע למחברים עלה במחקר כי קצת יותר מ-24 אחוזים מהמאמרים במערכות הופיעו בעילום שם. במרבית המקרים התופעה נובעת ממגבלות ביטחון מידע. כשליש מהכותבים הם בעיקר קצינים בקבע (אליהם צריך לצרף כנראה את רוב אלו שאינם מזהים); אנשי מילואים כ-12 אחוזים; אזרחים כ-14.5 אחוזים. עד מלחמת יום הכיפורים מרבית הכותבים היו בשירות סדיר. לאחר המלחמה עלה במידה ניכרת שיעור אנשי המילואים והאזרחים הכותבים. במבט על פני התקופה אנשי המילואים והאזרחים שחיברו בשנים 1948-1956 8.5 אחוזים בלבד מכלל המאמרים, הפכו לקבוצה המובילה בשנים 1994-2000, מאחר שהם חיברו 43 אחוזים מהמאמרים. נראה שכלל שדרגת הקצינים גבוהה יותר ונותר נטייתם לכתוב. קצינים בשירות סדיר בדרגות רס"ן, סא"ל ואל"ם, כתבו כמחצית מכלל המאמרים שמחבריהם ידועים. תופעה זו מעידה על פתיחות של הצבא (בניגוד לטענות על דיכוי ביקורת וקונפורמיות), על השכלה גבוהה וניסיון הגורמים לתחושות ביטחון וסמכותיות.

המחברים הישראלים הם 59 אחוזים מכלל המחברים, ואילו שיעור הכותבים שאינם ישראלים הוא 16.5 אחוזים בלבד. בחלקם של הישראלים הכותבים קיימת מגמת עלייה ברורה עם השנים - מ-31.5 אחוזים בשנים 1948-1956 ל-70 אחוזים בשנים 1994-2000.

בעניין המיקוד האינטלקטואלי בולט במחקר מספרם המועט של הכותבים על תאוריה צבאית - 2.5 אחוזים בלבד מכלל המאמרים. העיסוק בתאוריה רווח יותר בשנים המעצבות של החשיבה הצבאית הישראלית (1948-1956). לדעת קובר הסיבה לכך היא הדומיננטיות של דור המפקדים ממוצא אירופי שניחנו בכישורים אינטלקטואליים, ואשר נחשפו לחשיבה צבאית אירופית בעת שירותם בצבאות האלה (למשל, בצבא הבריטי) או בשל סקרנות אישית. בשנים מאוחרות יותר תפס את מקומו דור "הצברים" המוכוון משימה, ופני הדברים השתנו. 12 אחוזים מהמאמרים

עוסקים בשאלות דוקטרינריות ו־16 עוסקים בתכנון. תור הזהב של העיסוק בנושאים אלו היה בשני העשורים הראשונים לקום המדינה.

מידת העיסוק במרכיבי היסוד של דוקטרינת הביטחון של ישראל מועט מאוד. רק 5 אחוזים מהמאמרים עוסקים בהם בסך הכול: הרתעה - פחות מאחוז; התרעה מוקדמת - אחוז (מתוך 3 אחוזים מהמאמרים העוסקים במודיעין); הכרעה - פחות משלושה אחוזים. כישלון המודיעין ב־1973 לא הוביל מייד לעלייה במספר המאמרים שהוקדשו לסוגיות בתחום המודיעין, ועלייה ניכרת, כמעט פי שניים, הייתה רק בשנים 1982-2000. העיסוק המועט בהכרעה על מרכיביה, למשל, במכה מקדימה, מתמיה בשל הרלוונטיות הרבה של הסוגיה הזאת למציאות הביטחונית של ישראל. בשונה ממידת העניין הנמוכה בתאוריה, שבאה לידי ביטוי בכתיבת המאמרים, ניתן לציין את ההיקף הנרחב של העיסוק בהיסטוריה הצבאית (15.5 אחוזים מכלל המאמרים). אם מניחים שמידת העיסוק בהיסטוריה צבאית מעידה על המיקוד האינטלקטואלי של הצבא (יותר מאשר תאוריה), הרי שצה"ל הוא צבא אינטלקטואלי למדי. המאמרים העוסקים בהיסטוריה צבאית שפורסמו **במערכות** מתמקדים בין היתר במלחמות ישראל-ערב, במערכות, בקרבות, במבצעים ובמנהיגות צבאית. הממצאים הפחות מעודדים הם שמשנת 1973 חלה ירידה חדה

במספר המאמרים העוסקים בהיסטוריה צבאית, ובתוך מאמרים אלו פחת משקל המאמרים העוסקים בקרבות ספציפיים או במבצעים.

רק כשלושה אחוזים מן המאמרים עוסקים ביכולות שאינן קונוונציונליות. מרביתם פורסמו בשנים 1948-1967, ואף אחד מהמאמרים אינו מתייחס ישירות ליכולות של ישראל בתחום זה. מצב זה משקף את מדיניות העמימות הרשמית. רק 3 אחוזים מהמאמרים **במערכות** מוקדשים למלחמות "קטנות", ופער זה מדאיג מכיוון שסכסוכים מסוג זה היו הרוב המכריע של העימותים הן בזמן המלחמה הקרה והן אחריה. למלחמות מסוג זה הייתה השפעה רבה על יציבות העולם והאזור, וישראל נאלצה במשך שנים רבות להילחם במלחמות מסוג זה לצד המלחמות "הגדולות". בשנות ה־50 גרמה ההתמודדות עם ההסתננות וה"פדאיון" לעיסוק רב בנושא, אך בין אמצע שנות ה־50 לשלהי שנות

ה־80 נראה שצה"ל התמקד בעיקר במלחמות קונוונציונליות. רק בתקופות מאוחרות יותר, במיוחד בשנים 1994-2000, גילו הכותבים שוב את המלחמות "הקטנות".

המחקר של קובר על **מערכות** מצביע על הדומיננטיות של המאמרים הקשורים לתקטיקה, על הגילוי המאוחר של מרכזיות הרמה המערכתית (האופרטיבית) ועל היעדר העיסוק ביחסים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי. בשנים 1948-1967 עסקו רוב המאמרים בחתך זה ברמה הטקטית. רק בשנות ה־80 וה־90 הוכרה החשיבות של הרמה האופרטיבית, ובשנות ה־90 הגיע העיסוק ברמה האופרטיבית למקום השני - אחרי הטקטיקה. אף שמלחמה צריכה לשרת מטרות מדיניות, והוגים מודרניים רבים עסקו ביחסים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי, רק מאמרים מעטים (14 בלבד, פחות מ־0.5 אחוז) הוקדשו לנושא זה.

ממדים אסטרטגיים - מתוך 17 אחוזים מהמאמרים שעסקו באסטרטגיה, למעלה ממחציתם (9.5 אחוזים) עסקו בממד הטכנולוגי ואחריו לפי הסדר: לוגיסטי, מבצעי וחברתי.

מניתוח המאמרים שפורסמו **במערכות** בשנים שנבדקו, מצטייר צבא שמבחינתו היישום קודם ללימוד. הממצאים מבטלים את הטענה שצה"ל הוא צבא בור או מתנגד לאינטלקטואליות, אך על צה"ל להשלים פערים ניכרים בהבנה מעמיקה של היבטים מרכזיים במלחמה המודרנית.

מן המחקר עולה כי החשיבה הצבאית הישראלית, כפי שבאה לידי ביטוי במאמרי **מערכות**, סובלת מהיעדר טיפול ראוי בנושאים האלה: תאוריה צבאית, עימותים בעצימות נמוכה והלחימה ברמות שמעל לתקטית. ככלל טוען המחבר כי החשיבה הצבאית בישראל היא במצב עגום, ויש להסיר את המכשולים בפני התפתחותה.

מתוך מערכות 140, דצמבר 1961

חוסר שביעות הרצון מן ההישגים במלחמות ובעימותים שהתקיימו מאז מלחמת לבנון מעיד שהביקורת משקפת פערים בחשיבה ובידע הצבאי בצה"ל. עם זאת קשה לדעת באיזו מידה הממצאים אכן משקפים את מצב החשיבה הצבאית בישראל כיום. המחקר התבסס על כתב העת בלבד, והספרים שפורסמו **במערכות**, שמספרם כיום נאמד בחמש מאות, לא נחקרו. מעבר לכך כחלק ממהפכת המידע והביזור של העיסוק בתחומים אלו קמו מכוני מחקר וכתבי עת, וספרים בנושאים אלו יוצאים לאור על ידי גורמים רבים נוספים.

מספרים יחידים למאות

בראשית דרכה פרסמה הוצאת הספרים חוברות שנועדו לנושאים ייחודיים, ואחת מהן עסקה במרד גטו ורשה (זרובבל גלעד¹⁴⁸ עורך, **גבורת ורשה**, 1943). ההדגש בהוצאת הספרים הראשונים, משנת 1944 ואילך, הושם בעיקר על הנחלת מורשת הגבורה היהודית לדורותיה לנוער. הכוונה הייתה להמחיש שהיהודים היו לוחמים עזי נפש בכל הדורות, ושהמאבק של הנוער היהודי בארץ ישראל הוא חוליה נוספת בשלשלת שכבר הוכיחה את יכולתה בעבר. הספרים הראשונים שפורסמו הם: תעודות ודמויות **מגזי הכנופיות הערביות** (1944) ראו בפירוט לעיל; **פשיטת וינגייט**, ובו פורטו מבצעיו של "הייד" בארץ ישראל; **מורשת גבורה**, ובו נכללו פרקי גבורה בספרות העברית מתקופת התנ"ך ועד המאה ה-20 (הספר הזה הופץ ביותר מ-35,000 עותקים עד שנת 1965), ו**מורשת תל חי**¹⁴⁹ הספר **מגן וקשת**, אף הוא בין הראשונים, עסק במאורעות שונים בתולדות עם ישראל. הספר היה ערוך לפי חודשי השנה ושימש להקראה במסדרי בוקר. בסוף שנת 1947 יצא לאור הספר **צבאות ערב בדורנו** (ראו לעיל), ובשנת 1951 יצא לאור **קווים למערכות ישראל בימי הבית השני**, שניהם פרי עטו של גלילי.¹⁵⁰

מן הקטלוג המסכם את פרי ההוצאה לאור בשנים 1948-2000 ניתן להסיק כי הוצאת **מערכות** פרסמה ספרים בעיקר בנושאים האלה: היסטוריה צבאית כללית (במיוחד על מלחמת העולם השנייה) - 113; הביטחון בתקופה שקדמה להקמת המדינה - 40; מלחמות ישראל: מלחמת העצמאות - 67, מלחמת סיני - 12, מלחמת ששת הימים - 16, מלחמת יום הכיפורים - 16, מלחמת שלום הגליל - 10; המזרח התיכון, מדינות ערב והסכסוך הישראלי-ערבי; לוחמה מכל הסוגים; אסטרטגיה; טקטיקה; מדיניות; מדע וטכנולוגיה; מודיעין; מנהיגות ופיקוד; תורת הלחימה ועוד.¹⁵¹

מגמות בעשור השמיני

בשנת 2011 עלה לאינטרנט האתר של בית **מערכות**, ובו נמצאים כל גיליונות כתב העת משנת 1939 ואילך. נוסף על כך, פורסמו באתר הגיליונות החדשים עם הופעתם. עם הגדלת הנגישות התרחב מעגל הקוראים, ומפקדים רבים ממערך המילואים הצטרפו אליו. ההרחבה הובילה להגדלת תרומת המפקדים במילואים לכתיבה בכתב העת. בעידן שבו השיתוף בידע הוא אחת הדרכים הפוריות לגיבוש פתרונות יצירתיים, התברר למרבה השמחה שפרסום מאמר הוביל לא אחת למפגשי למידה עם המחבר ואף לפתרונות מבצעיים.¹⁵²

מענה לביקורת של אבי קובר ואחרים על היעדר הגישה האינטלקטואלית בצה"ל ניתן לראות במאמרו של אל"ם ("מיל") דודי קמחי "המהפכה האינטלקטואלית בצה"ל", שפורסם **במערכות** בשנת 2015.¹⁵³ הכותב עוסק בטענות שהועלו מראשית הדרך של צה"ל בדבר הגישה האנטי-אינטלקטואלית של הקצונה הישראלית. על פי טענות אלה, הקצינים מעדיפים להסתמך על ניסיונם ולפעול בצורה מעשית ולהשקיע פחות בתהליכי תכנון וחשיבה ממושכים ובלמידה מניסיונם של צבאות אחרים ומן ההיסטוריה הצבאית. כמה ועדות חקירה (אגרנט, וינוגרד ועוד) הצביעו על חולשתו של המטכ"ל בתכנון מערכות ומלחמות ומתחו ביקורת על העדר חשיבה אינטלקטואלית בצה"ל. גם חוקרים רבים (ובהם אבי קובר שהוזכר לעיל) "הצליפו בצה"ל" על הימנעות מלימוד שיטתי של ההיסטוריה הצבאית, על היעדר סקרנות אינטלקטואלית ועל רתיעה מתאוריה ומפילוסופיה.

משנת 2000 ואילך, כך טוען קמחי, צה"ל עבר הכשרות ותהליכי למידה אינטנסיביים. השפע של

גבורת ורשה, הוצאת מערכות, 1942

פשיטת וינגייט, הוצאת מערכות ע"י "קרית ספר", 1947

התהליכים והקורסים מעיד על היווצרות אינטלקטואליזם ועל התמסדותו. האינטלקטואליזם בא לידי ביטוי בשני טיפוסים של מפקדים שהתפתחו בשני העשורים האחרונים: "הטקטיקן" ו"המערכתן". הטקטיקן בקיאה בהיסטוריה הצבאית של ישראל ובאמנות התמרון היבשתי, והוא מפקד המציב במרכז זהותו המקצועית את התורה הרשמית ואת הניסיון ההיסטורי. הטקטיקן כבר אינו נשען רק על הניסיון הקרבי המקומי אלא גם מחזיק בדעות משלו על המקורות התאורטיים של אמנות המלחמה. דעות אלו הן פרי ההשתכללות של מערכת ההכשרה. המערכתן מתעמק באומנות המערכה והאסטרטגיה, והוא אינטלקטואל הקורא תיגר על התורות הממוסדות, בקיאה בשינויים במאפייני המלחמה ומנסה להתמודד איתם בדרכו. ישנם קצינים רבים הנעים בין שתי הזהויות האלה.

בעשור שקדם לשנת 2015 שימש כתב העת **מערכות** זירה מרכזית להתגושות בין הטקטיקנים למערכתנים בנושאים, כמו מהות המלחמות החדשות, היחסים בין תמרון לאש ותפקיד הטכנולוגיה וכן לדיון בשאלה אם ראוי לחתור במלחמות האלה להכרעה או להעדיף מלחמת התשה. המערכתנים, בני הדור הראשון למהפכה שחולל המל"ם, מחזיקים כיום בתפקידי מפתח בצה"ל. הגישה לתו"ל של בני הדור השני, אלופים ותא"לים צעירים שהכירו את אנשי המל"ם לאחר מלחמת לבנון השנייה (2006) ואת אנשי מרכז דדו בקורסים, מאוזנת יותר והם ביקורתיים יותר ביחס לתאוריית המערכה ולתכניה. ביקורת קשה נמתחה על השפה העמומה, הפוסט-מודרניסטית, של אנשי הדור הראשון, במיוחד לנוכח העובדה שנעשה בה שימוש בעת ניסוח פקודות המבצע במלחמת לבנון השנייה. אנשי הדור השני נפרדו מהשפה המנוכרת ונשארו דבקים בעיקר - תיאוריית המערכה ומתודולוגיות פיתוח הידע והלמידה שלולות אליה.

נוסף על המהפכה האינטלקטואלית בצה"ל, התחוללו על דפי **מערכות** בשנים האחרונות שני תהליכים מרכזיים: פרסום התוכנית הרב שנתית - תר"ש גדעון - ופרסום התוצרים של המעבדה התפיסתית בצה"ל שפיתחה תפיסה מטכ"לית בנושא התמרון הרב-זרועי - תפיסת "יובלים".

במאי 2017 החל פרסומם בשלושה גיליונות עוקבים. הראשונה הייתה התוכנית הרב-שנתית, שנועדה לשנים 2016-2020 ושאושרה על ידי הממשלה.¹⁵⁴ התוכנית גובשה לאחר כמה שנים שבהן התנהל צה"ל ללא תר"ש. מטרת התוכנית הייתה לשפר את מוכנות הצבא, לעצבו לקראת אתגרי העתיד ולייצב את תהליכי בניין הכוח ארוכי הטווח. בגיליון הראשון הוצגו הרעיון המסדר של התוכנית, האתגרים והגורמים המעצבים שהובילו לגיבושה. הגיליון השני התמקד בבניין הכוח, והשלישי - בהיבטי כוח האדם שהם מרכיב מרכזי בתר"ש. בתר"ש "גדעון" שונו לראשונה שני מודלים מרכזיים בתחום כוח האדם: שירות החובה התקצר והחלה הטמעת מודל שירות קבע חדש. הצבא התאים את עצמו לתהליכים החברתיים ולמאפייני הדור שהתגייס לצה"ל תוך שמירה על ייעודו וערכיו.¹⁵⁵

מפקדים וקציני מטה, שלקחו חלק בתכנון התר"ש והיו אמורים לממש אותו, כתבו את המאמרים. גישתם היא לעיתים תומכת ולעיתים ביקורתית. מטרת המאמרים הייתה לאפשר למידה והטמעה פוריות של התהליך המרכזי הזה.¹⁵⁶ פרסום התר"ש נפתח במאמר של הרמטכ"ל רב-אלוף גדי איזנקוט. במקביל לעיצוב התוכנית הרב שנתית גובש מסמך "אסטרטגיית צה"ל" שעיקרו היה קביעת עקרונות הפעלת הכוח ובנייתו. באוגוסט 2015 פורסמה לראשונה גרסה לא מסווגת של המסמך לציבור הרחב, והוא גם שימש בסיס לגיבוש התר"ש.

באוגוסט 2018 החל פרסום התוצרים שנועדו לפיתוח תפיסת "יובלים" בארבעה גיליונות עוקבים.¹⁵⁷ לקראת סוף שנת ה'90 של המאה ה'20 ובראשית המאה ה'21 נוצרה תחושה שהתמרון אינו מספק את התוצאות הרצויות. מרכז הכובד בתפיסת הפעלת הכוח עבר לאש מבוססת מודיעין. מסמך "אסטרטגיית צה"ל" שפורסם, זיהה את ההתהוות של האתגרים החדשים בזירת המלחמה והחזיר את גישת ההכרעה ללב תפיסת המלחמה הישראלית. המסמך התווה את הכיוונים לפיתוח יכולת תמרון יבשתי רב-זרועי והטיל את האחריות לכך על המפקדה הכללית. המטרה הייתה לפתח תפיסה מטכ"לית שתשמש בסיס לפיתוח תמרון יבשתי רב-זרועי שמטרתו להכריע את האויב בשטחו. המעבדה התפיסתית ביצעה מחקר רחב היקף על התמרון היבשתי הרב-זרועי - הן בהיבטים היסטוריים והן בהיבטים תורתיים - תוך מבט אל העתיד. הפרסום נועד להרחיב את השיח על הנושאים המרכזיים.¹⁵⁸

תר"ש "גדעון": במערכות 471 (מאי 2017) הוצגו הרעיון המסדר, האתגרים והגורמים המעצבים
למטה: שער המאמר

80 וממשיכים

בשנות ה־70 של המאה ה־20 החלה דעיכה איטית של רוב העיתונים הצבאיים, וחלק מהם נסגרו. בשנת 1973 פסקה הופעת "מערכות ים" ו"מערכות שריון". אך היו עיתונים וכתבי עת שהמשיכו להופיע, בין היתר **מערכות**, "סקירה חודשית", "במחנה נח"ל", "מחנה גדנ"ע", "קשר ואלקטרוניקה" ו"מערכות חימוש". עליהם נוספו בשנות ה־80 עיתונים חדשים, למשל, "ביטאון חיל הרפואה" ו"חמנית". העיתונים הצבאיים בשנות ה־50 וה־60 מילאו צורך והיו גורם משמעותי בעולם העיתונות הכללית, אולם מאז שנות ה־80 השתנו פני העיתונות בארץ. לנוכח שפע של תקופונים בצבע התקשו העיתונים הצבאיים לשמור על מעמדם. הם נתפסו יותר ויותר כעיתונים מטעם. בתחילת שנות ה־90 היו בישראל, בהתאם לממצאי ועדה שהקים שר הביטחון יצחק רבין, 33 ביטאונים צבאיים, לא כולל "במחנה", שעלות הוצאתם הגיעה למיליוני שקלים. במשך השנים נמתחה לא אחת ביקורת על הבזבז הכרוך בהוצאת הביטאונים האלה.¹⁵⁹ ואולם **מערכות** נתפסו תמיד ככתב עת שנחיצותו וחשיבותו ברורות מאליהן, ולכן נמנה עם שלושת כתבי העת (ביחד עם "במחנה" ו"ביטאון חיל האוויר") שנותרו לאחר סגירת מרבית הביטאונים הצבאיים בשנת 1991, כפי שצוין לעיל. בית **מערכות** היה חלק ממחלקת ההדרכה של צה"ל (מה"ד), ומשנת 1999 המחלקה הפכה לחטיבת התורה וההדרכה תחת אגף המבצעים. **במחנה**, שהחל בהופיע בשנת 1934 כעיתון מחתרתי והפך לעיתון חיילי צה"ל,¹⁶⁰ הפך מינואר 2017 למגזין דיגיטלי באתר צה"ל ובדצמבר 2019 נסגר ואוחד עם האתר. **מערכות**, שנוסד בשנת 1939 ומתפרסם מאז ברציפות, הוא גם כתב העת היחיד ששרד מתקופת המחתרת.

במשך השנים התמסד צה"ל והתנתק לחלוטין מהקשר למערכת הפוליטית שאפיין את תקופת המחתרת. המפקדים בשנים האחרונות לא נהנו מקשרים פוליטיים כפי שהיו לגילי וריבלין עם ראשי ההגנה ומפא"י. נוסף על כך, בהדרגה הובילה ההתמחות להעברת תחומים שבהם עסק **מערכות** בעבר, לגופים מקצועיים בתחומי החינוך, ההדרכה, התכנון, הכשרת מפקדים, המחקר ההיסטורי ועוד. לפיכך התמקד **מערכות** בייעודיו ככתב עת צבאי מקצועי וכבית הוצאה לאור. היקף כוח האדם הצטמצם מאוד - בשל קיצוצים והתייעלות וגם בגלל מיקור חוץ. עקב הצמצומים אין ל**מערכות** יכולות עצמאיות של מחקר וכתובה, כפי שהיו בעבר, והוא תלוי בעיקר במאמרים הנשלחים אליו. נוצרה הבחנה, שלא הייתה בימי גילי וריבלין, בין מפקד **מערכות** לבין עורך כתב העת.

כתב העת **מערכות** שימש במה פתוחה להבעת ספקות ולביקורת במידה שעשויה להפגיע כאשר מביאים בחשבון שמדובר בביטאון השייך למערכת צבאית. כך ההיסטוריה הצבאית של צה"ל, כולל מלחמת יום הכיפורים, נידונה ללא משוא פנים ובבהירות רבה. הניסיון להתמודד מבחינה אינטלקטואלית עם האויב התמיד, התרחב והעמיק בקווי היסוד שהתוו הראשונים. אין ב**מערכות** הסתה נגד הערבים, סטריאוטיפים ודעות קדומות. לימוד הצבאות הערביים נמשך בדרך שהתווה גילי: לא די במספרים ובעוצמות אלא יש לחקור לעומק את ההיסטוריה, החברה, הכלכלה, הדת, הלאומיות והיבטים אחרים של העולם הערבי והמוסלמי שישאל חיה בתוכו. בכל השנים שחלפו מאז פרסום הספר **קרבות תש"ח**, התפיסה היא שיש להתייחס ליכולת של האויב ולא לזלזל בה: אין להלך אימים על הקוראים אך גם אסור להתעלם מהאויב.

רבים מן הכותבים היו לימים למפקדי עוצבות גדולות, למפקדי פיקודים, למפקדי חילות ולראשי אגפים במטכ"ל. כמה מהם היו לרמטכ"לים. בעבור רבים ששירתו ב**מערכות**, היחידה הייתה אבן דרך מרכזית בעיצובם ובצמיחתם.

נראה כי מן העשור הראשון של **מערכות** ועד היום נשמרו הקווים הבסיסיים שאותם התוו הראשונים, במיוחד גילי וריבלין. ההתמודדות עם האתגרים הצבאיים והביטחוניים השוטפים והבסיסיים באמצעות לימוד מעמיק של התאוריה וההיסטוריה ותוך כדי מתן ביטוי לריבוי קולות ודעות של אנשי צבא, מעשה ואקדמיה, מאפיינים את **מערכות** גם כיום. השמירה על רמה אקדמית

מפקדי "מערכות"

מפקדים

אלעזר גלילי ואליעזר ליבנה: 1941-1939

אל"ם אלעזר גלילי: 1967-1941

אל"ם גרשון ריבלין: 1973-1967

סא"ל משה ברימר: 1974

אל"ם יצחק זיו: 1975-1974

אל"ם יצחק גולן: 1977-1975

אל"ם יעקב זיסקינד: 1981-1977

אל"ם הלל בן מאיר: 1984-1981

אל"ם אורי דרומי: 1990-1984

סא"ל ישי קורדובה: 1993-1990

סא"ל רחל רוז'נסקי: 1997-1993

סא"ל חגי גולן: 2016-1997

סא"ל (מיל') אפי מלצר: 2018-2017

ד"ר אמיר גילת: 2019-

עורכי "מערכות"

עורכים

אלעזר גלילי ואליעזר ליבנה: 1941-1939

אל"ם אלעזר גלילי: 1967-1941

אל"ם גרשון ריבלין: 1973-1967

סא"ל אליצור פלד: 1976-1974

סא"ל יעקב זיסקינד: 1978-1976

סא"ל דני אשר: 1979-1978

סא"ל יוסי פורת: 1982-1979

סא"ל אורי דרומי: 1983-1982

סא"ל רחל רוז'נסקי: 1992-1983

אביתר בן צדף: 1994-1992

רס"ן דני אפרתי: 1997-1995

סא"ל (מיל') אפי מלצר: 2018-1998

עדי לרנר: 2018-

נאותה, הפתיחות לרעיונות חדשים, הלמידה מכל אדם שהידע מצוי ברשותו, ועידוד צמיחת חשיבה צבאית וביטחונית מקורית והתבססותה היו הייעודים אז, והם קיימים עד היום. במידת הצורך מתורגם חומר צבאי של צבאות זרים, אך ניתנת עדיפות לכותבים ישראלים.¹⁶¹ משנת 2000 מנהל בית **מערכות** את תחרות הכתיבה בצה"ל (פרס הרמטכ"ל לכתביה צבאית מקורית), ובראש צוות השופטים עומד מפקד המכללות.

בשנת 2019 נכנס לתפקיד מפקד בית **מערכות** ד"ר אמיר גילת.¹⁶² גילת, עיתונאי, דובר ויועץ תקשורת, רכש ניסיון בעיתונות המודפסת, ברדיו ובטלוויזיה וכיהן בתפקיד יו"ר רשות השידור (בשנים 2010-2014). בראייתו, בית ההוצאה לאור **מערכות** משלב צבא, אקדמיה ותקשורת. למעשה כתב העת מנגיש מידע אקדמי באמצעות התקשורת המודפסת. הליבה היא העיסוק בצבא ובביטחון לאומי, היכרות עם מרחב המזרח התיכון, ספרות צבאית מתורגמת, חדשנות וטכנולוגיה בהיבטים הרלוונטיים. שאיפתו היא לשמר את המותג בן שמונים השנים ולהתאים את תוצריו לאפשרויות של המאה ה-21. גילת מבקש להגביר את הנגישות של המידע באמצעות כתיבה מותאמת לקצונה הזוטרה הנמצאת בשטח, כדי שתושפע ותשפיע. בכתב העת ישולבו גם ראינות וכתבות. גם העריכה וההגשה יותאמו למקובל היום - תוך שמירה על הרמה האקדמית. לדעת גילת בית **מערכות** צריך להיכנס בתנופה לעידן הדיגיטלי, נוסף על האתר הקיים כיום ומעבר לו. לצד כתב העת שימשיך לצאת לאור, יתפרסמו תכנים דיגיטליים, כולל פודקאסטים וסרטונים, באתר זמין לכול. דרכי העברת המידע יגונו.

גילת גם מתכוון לחזק את המעמד של **מערכות** כבית הוצאה לאור. במסגרת זו ייצאו לאור ספרים רבים נוספים, אך במקביל יהפוך בית **מערכות** גם להוצאת ספרים דיגיטלית.

במאמר זה הודגמו הישגי **מערכות** בשתי סוגיות (מתוך רבות) שבהן "פרץ דרכים": "השאלה הערבית" ומחקר מלחמת העצמאות. בטיפול ב"שאלה הערבית" באו לידי ביטוי הראייה ארוכת הטווח בהתייחסות לצבאות הערביים כאויב אפשרי לפני שפרצה מלחמת העצמאות, וביכולת לתקן את הדימויים שיוחסו לערבים בהסתמך על הניסיון שנצבר. במחקר של מלחמת העצמאות הניח **מערכות** תשתית תיעודית ומחקרית חשובה ביותר במהלך המלחמה ובתחילת שנות ה-50. אחר כך הושלם המאמץ באמצעות פרסום יכול של ספרים ומאמרים.

תרומתו של בית **מערכות** - ככתב עת וכבית הוצאה לאור - להתפתחות צה"ל, מערכת הביטחון ומדינת ישראל היא משמעותית ביותר. ייתכן שההישג הגדול ביותר הוא היותו המוקד שסביבו נוצרה "קהילה של כותבים וקוראים", שגדלה עם השנים עד כדי כך, שההישענות על תרגומים מכתבי עת של צבאות זרים בראשית הדרך הצטמצמה מאוד ומרבית המאמרים כיום נכתבים על ידי כותבים ישראלים.

פני החברה והצבא השתנו מאוד מאז שדוד בן-גוריון החמיא לאנשי **מערכות** בספטמבר 1949, באומרו "נתקיימה המשאלה הגדולה של עורכי 'מערכות' - ומאספם היה לאחד המכשירים אשר קרבו קוממיות ישראל בארצו".¹⁶³ כיום, במלאת 80 שנה לכתב העת, ראוי להתבונן על הפרקים הראשונים בתולדותיו ולהחזיר עטרה ליושנה. הדברים אמורים בעיקר בנוגע ליכולת המחקר העצמית של **מערכות** שפירותיו התפרסמו בכתב העת באותן שנים. היבט אחר שיש לחזקו בכל דרך הוא יכולת העיון, החשיבה, הכתיבה והמחקר בקרב הקצונה. כישורים אלו סייעו רבות לבניית צה"ל ומפקדיו ולעיצובו, והיו בין הגורמים שהובילו לניצחונות במלחמות ישראל.

ב

שנת 2019 ציינה **מערכות** גבורות, יחידה שראשיתה חשאית בימי ה"הגנה" של ערב מלחמת העולם השנייה (1939). מפקדיה היו מי שנעשו לימים אל"ם אלעזר (לסיה) גלילי ועימו אל"ם גרשון ריבלין, על שניהם השלום.

מערכות הוקמה כביטאון תורתית והדרכתי לאנשי ההגנה. בקום המדינה הייתה ליחידה צבאית, ובראשה המשיכו לעמוד לסיה גלילי וגרשון ריבלין עד פרישתם. בין אנשיה בתקופת המנדט היו הסופרים אברהם שלונסקי ומ"ז (מנחם זלמן) ולפובסקי. בין הקצינים ששירתו בה היו לימים מפקדים בכירים בצה"ל, כמו אלוף אברהם טמיר ואלוף שלמה גזית, תא"ל אברהם איילון (לנטש) ותא"ל דודיק כרמון. בין הכותבים היה (לימים) הרמטכ"ל ה-10, רא"ל מוטה גור.

זכיתי לשרת **במערכות** בשנים 1966-1970, לאחר סיום לימודי לתואר ראשון באוניברסיטה העברית בירושלים. מילאתי תפקיד קצין עריכה ועוזר לעורכים הן בתחום המאמרים והמחקרים העומדים מאחוריהם, והן בתרגום של ספרות צבא ומזרחנות ובעריכתה. **מערכות** באותם ימים הייתה מחלקה במסגרת מחלקת ההדרכה של המטכ"ל, ובמרבית התקופה היא הייתה כפופה לראש מה"ד, אלוף אריאל שרון. עם שרון, כמובן, לא היה לי באותם ימים קשר אישי, והכרתי מקרוב רק כחלוף שנים מתפקידים אחרים, אך הנחייתו שכל קציני מה"ד יעברו אימוני לילה גרמה לנו, בסתיו 1966, לסייר בלילה על קו שביתת הנשק עם ירדן באזור מגדל צדק, מקום שבו שירת אבי בתש"ח וניסה עם חברים להקים מחצבה לאחר מלחמת הקוממיות.

לסיה גלילי, מפקד **מערכות**, לה מלאו 27 שנים כשהגעתי ב־1966, היה באותם ימים בשנות ה־60 לחייו, חריג בצה"ל בגילו המתקדם, לצד קצין ההנדסה (המיתולוגי לימים) תא"ל דוד לסקוב, וקצין הנטיעות של הגדנ"ע, רס"ן נח ולפובסקי הקשיש. לסיה היה ממיסדי קיבוץ אפיקים בעמק הירדן, יליד רוסיה, והדבר ניכר היטב במבטאו, בעל אופקים רחבים מאין כמותם בהיסטוריה הצבאית. הוא התמחה במיוחד באויבים הצבאיים של החשמונאים, הכוחות היווניים־סוריים, ולימים כתב ספר רחב יריעה על כך.

התיאור של לסיה בספר של אסף ענברי **השיבה הביתה**, העוסק בקיבוץ אפיקים, לא עשה עימו די צדק לטעמי. אני זוכר שתי תכונות בולטות של לסיה: האחת, האידיאליזם היפה שהביא מן הקיבוץ, השוויוניות הקיבוצניקית - למשל ביחסו לנהגו גואל, בחור מטבריה. כמו עיני ראיתי את לסיה, קצין בדרגת אל"ם, מביא לו מגש מזון, לטוראי, בקפיטריה של הספרייה הלאומית. שנית, הידענות. לסיה היה בקיא מאין כמותו בהיסטוריה הצבאית, ומסופקני אם קמו עוד רבים כאלה. לימים נודע בכך, בהקשר אחר, גם אל"ם אהרן אלפרין, שופט צבאי. יום אחד שגייתי שגיאה חמורה. ב־16:45, בטרם פנה יום תקני מטכ"לי, שאלתי את לסיה בקשר למאמר שעבדתי עליו, על ההבדל בצי בין פריגטה לקורבטה. ישבנו עד 20:00 תוך שהוא מרצה לי בהרחבה נפלאה על תולדות אוניות הקרב. חיילת שעיימה קבעתי ללכת לקולנוע, הוחילה עד בוש ליד משרד קצין העיה. לסיה היה איש טוב לב שראה במלאכתו שליחות, ולא הניח אבן לא הפוכה. התבדחו - אולי היה זה אף בילקוט הכזבים של חיים חפר ודן בן אמוץ - שמישהו הכניס בכוונה למאמר כלשהו הערת שוליים שבה המציא שם של גנרל סיני מן המאה ה־12, אשר אמר כביכול פתגם שלא היה ולא נברא; לסיה לקח חופשה לברר מיהו ומהו. אני זוכר גם את רעייתו הפיקחית וחריפת השכל קלרה. לסיה עסק בהעמקה במאמרים ובמחקרים חשובים שעניינוהו. הממונה ביומיום על היחידה היה גרשון ריבלין, טיפוס אנושי שונה לחלוטין.

"מערכות" בגבורותיה ובחלוף יובל

פרופ' אליקים רובינשטיין¹

¹ אליקים רובינשטיין, שופט בדימוס; כיהן כמשנה לנשיאת בית המשפט העליון, כמזכיר הממשלה וכיועץ המשפטי לממשלה.

משמאל לימין: לסיה גלילי, אורה בתו, קלרה אשתו, נחום, גרשון ריבלין; קיבוץ אפיקים, 1950 (צילום: זולטן קלוגר)

גרשון היה ותיק ההגנה מנעוריו ובקי גדול בתולדותיה, חניך הארץ שעלה כילד, בעל סגנון עברי משופר וקשרים טובים במטכ"ל, במיוחד עם חיים ישראלי המיתולוגי, איש לשכת שר הביטחון, ידיד נפשי בעתיד במשרד הביטחון ובמשך עשרות שנים. גרשון היה מעורב בדעת עם הבריות ולימדני תורת העריכה "למען ירוץ קורא בו", כפי שהיה אומר תדיר בעקבות הפסוק בחבקוק (ב: 2) יד ימינו הייתה מרים דרורי, אזרחית בעלת מקצוע טובה שהייתה גם אחראית לחיילות (היא עצמה שירתה פעם כחיילת במערכות). לימים, אחר פרישתו, ניסה גרשון להיבחר לראשות עיריית רמת גן, אך גורלו לא שפר - הבחירות התקיימו מייד לאחר מלחמת יום הכיפורים, ומניות הקצונה לא היו בשיאן. אחר כך ניהל את מכון מורשת בן גוריון בשדה בוקר, וכתב בין היתר על שמות הקוד של ההגנה, יחד עם עליזה רעייתו.

עורך הביטאון **מערכות** היה סא"ל צבי סיני, שנחשב כוכב ב"הגנה", אך נפצע פציעת ראש קשה בליווי השיירה להר הצופים בתש"ח וכמעט נחשב במתים, ואף שהחלים לא הגיע למקומות בכירים בצה"ל. פעם בעת נסיעה בצפון שאלתי על חבריו בקורס מפקדי המחלקות בג'וערה בראשית שנות ה־40 שהגיעו לדרגת אלוף, והיו רבים אחרים מחבריו שנפלו בתש"ח. צבי אמר: "אכן אלה נפלו ואלה הגיעו רחוק". "אני", כך אמר, "באמצע".

קצין אחר - רס"ן שקודם אחר כך לדרגת סא"ל - היה ליאופולד מרחב, עולה מפולין בעליית 1957 הקרויה "עליית גומולקה" על שם מנהיג פולין דאז. ליאופולד נשא בארץ הולדתו דרגת אל"ם, הוא היה בוגר האקדמיה הצבאית הרוסית החשובה פרונזה, ועסק בעיקר בנושאי מזרח אירופה. הוא חש שלא העריכוהו דיו "כי לא התגלחתי עם עוזי נרקיס בפלמ"ח", אבל תרומתו היתה חשובה. בהמשך הצטרף סא"ל משה ברימר, יקה, קיבוצניק לשעבר, שהיה מביע דעתו תדיר על ענייני הזמן במכתבים למערכת שכתב ולא שלח, כיוון שהיה קצין במדים. עוד הצטרף סא"ל מרדכי שריג שלמד עימי משפטים, לשעבר מזכיר הפיקוד העליון, שסיפר כי כרבים אחרים נאלץ לעברת את שמו בהוראת בן גוריון, שסירב לחתום על מינוי של "קצין פולני" (שמו היה שרצקי). בשנות שירותנו יחדיו דומני שלא סיפר לי על עברו באצ"ל, אולי כי חש שהמערכת לא תראהו

בעין יפה. שרגא גפני, איש הלח"י שכתב ספרים בשם העט אבנר כרמלי, ערך את **צקלון**, ביטאון מקצועי נוסף. מן הדור הצעיר יותר היו שמואל בולוצקי, לימים פרופסור באוניברסיטת אמהרסט בארצות הברית, ויחיעם פדן איש ספרות הילדים. והיו כמובן חיילות, בוגרות תיכון בנות גילי, שהיו לי חברה נעימה.

יחידת **מערכות** ישבה בשרונה בקריה, בבניין טמפלרי שנותר מרכוש הגרמנים יושבי הארץ, אשר הבריטים הגלום לאוסטרליה במלחמת העולם השנייה. החדר שהוקצה לי בראשונה היה חדר האמבטיה של הגרמנים משכבר, ורגל כיסאי הייתה נכנסת לנקב המים. תפס התריס הירוק בחלון היה בדמות ראש חייל קיסרי גרמני חובש קסדה מחודדת. הואיל שהשתייכנו למה"ד, היו מדי פעם השתלמויות קצינים ששרון עמד, כאמור בצדק, על קיומן, והיה בהן אתגר לאיש ספר כמוני.

האידיאולוגיה של **מערכות** באותם ימים הייתה כתיבת חומרים מקצועיים הקשורים לצה"ל פנימה, שיטות לחימה ונשק, וזכורים לי מאמרי מוטה גור על מנהיגות מחד גיסא; והקניית השכלה כללית לקצינים באשר למזרח התיכון ובאשר לנעשה בצבאות העולם, הן במערב הן בגוש הסובייטי מאידך גיסא. תרגמנו ותמצתנו חומרים לא מעטים; הייתי קורא פרסומים רבים של צבא ארצות הברית, ולעתים חשבתי שהיכרותי עם מבנהו משתווה להיכרותי עם מבנה צה"ל.

למערכות היו פרסומי משנה מקצועיים - **מערכות ים**, **מערכות קשר**, **מערכות חימוש** ועוד - שעורכיהם היו קציני החילות הללו. היינו קשורים עימם כיחידה מקצועית לשירותי כתיבה ועריכה ולסיוע בחומרים, ונזדמן לי לא מעט לשתף פעולה בכך. **מערכות** פרסמה גם ספרים רבים באותה אידיאולוגיה, של מבט לסביבתנו במזרח ומבט לעולם הרחב.

כשלעצמי עסקתי בשני הראשים - הייתי מסייע לבחור מאמרים מקצועיים, לתרגמם ולתמצת אותם, וסייעתי לכותבים ישראלים בנוגע לצורת הכתיבה והביטוי; תרגמתי ספרים, כמו **סוריה** - **המאבק אל הצמרת** של פטריק סיל ו**המזרח התיכון והמערב** של ברנרד לואיס, וגם אחרים. חלק ניכר מן השירות, בעיקר בתקופה האחרונה, הוצמדתי לאלוף (מיל') ד"ר ולימים פרופסור יהושפט הרכבי שהחל באותה תקופה, כיועץ לשר הביטחון, לעסוק בנושא הפת"ח ומלחמות הגרילה נגד ישראל. תחילה תרגמתי את ספרו על הפת"ח שיצא בבריטניה. אחר כך עבדנו יחד, הוא כעורך ואנוכי כעורך משנה, על הקובץ **על הגרילה** שהביא מתורות הוגי גרילה שונים במזרח הרחוק ובאמריקה הלטינית. המטרה היתה להנחיל לציבור הקוראים, בעיקר לקציני צה"ל, את הידע בדבר האידיאולוגיה המזינה את האויב - פת"ח שהחל אז להרים ראש בהשראת סין, וייטנאם וקובה. בחרתי ותרגמתי לא מעט מכתבי מאו דזה דונג, צ'ה גווארה ואחרים.

באותה תקופה תרגמתי גם את הספר של הגנרל הווייטנאמי וו גנויאן גיאפ **מלחמת העם, צבא**

העם, על הקרב המנצח נגד הצרפתים בדיין ביין פו ב'1954. כתום עשרות שנים מסר דוד מתני, עמיתי מימי שירותי בשגרירות בוויינגטון שיצא לכהן כשגריר ראשון בווייטנאם, עותק מן הספר בעברית לגנרל גיאפ הזקן, גיבור לאומי ששמח לשמוע כי בישראל התעניינו בהגותו. כעבור עוד שנים נסע לשם נשיא המדינה ראובן ריבלין, וביקשו ממני מלשכתי לחתום בהקדשה על עותק לנשיא ווייטנאם.

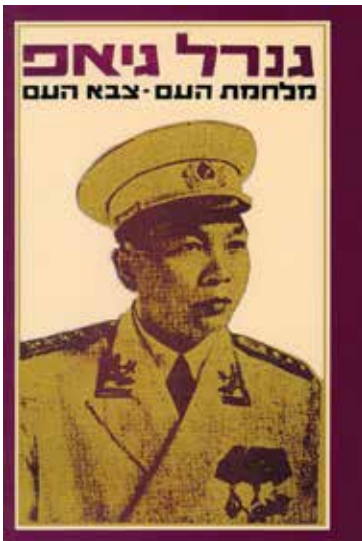
לימים שימשתי עוזר ליהושפט (פטי) הרכבי באוניברסיטה העברית, והוצאנו לאור קבצים של אנשי גרילה ערביים מגופי המחבלים השונים. ידידותנו נמשכה עד לכתו לעולמו ב'1994. שיחתנו האחרונה הייתה

המזרח התיכון והמערב. "מערכות", 1970

ישיבת מערכת במשרדו של אלעזר גלילי

גנרל גיאכ, "מערכות", 1969

בבית החולים הדסה עין כרם, בהיותו על ערש דווי, ונסבה על השוואה בין המשא והמתן על הסכם שביתת הנשק עם ירדן, שבו השתתף ב־1949, לשיחות השלום עם ירדן, שבהן עמדתי באותה עת בראש המשלחת הישראלית. פטי היה אינטלקטואל, בעל ביקורת נוקבת כלפי הזולת וכלפי עצמו, יושר קיצוני ואישיות מורכבת, נושא כוויית וצלקות מימי פרשת "ליל הברווזים" ב־1959, שבעטייה נאלץ לעזוב את ראשות אמ"ן, לדעתו על לא כל עוול בכפו. את זעמו תלה במידה רבה ברמטכ"ל חיים לסקוב, ואף התמרמר על ראש הממשלה ושר הביטחון בן־גוריון שהבטיח לאימו כי ישוב אחרי שנת לימודים בארצות־הברית לתפקיד ראש אמ"ן - הבטיח ולא קיים.

במלחמת ששת הימים והתקופה שלאחריה הוצמדנו, אנשי **מערכות**, החל מימי הכוננות שקדמו למלחמה, ליחידת דובר צה"ל - אינני יודע אם פורמלית אם לאו. תפקידנו בחלקו היה ללוות עיתונאים זרים שבאו בהמוניהם לסקר את המצב. כמונו עשו גם קציני מילואים ותיקים. שירתי אז בחברת הסופר משה דור. זכור לי מאותה תקופה ביקור ראשון בעיר המזרחית בירושלים, ימים ספורים לאחר המלחמה, ברחוב צלאח א־דין. לימים עתידה הייתה רעייתי לעבוד במשרד המשפטים השוכן בו משך עשרות שנים, ואני כיהנתי בבית המשפט המחוזי ולאחר מכן כיועץ המשפטי לממשלה.

בניין בית המשפט המחוזי היה בעבר בית המשפט הירדני, וכשביקרני בשנות ה־90 ד"ר עבד אל־סלאם מג'אלי הירדני, עמיתי לראשות משלחת המשא ומתן על הסכם השלום, בלשכתי כשופט, סיפר על הקמתו של הבניין. הוא גם שימש למשך שנים אחדות מפקדת הממשל הצבאי באיו"ש עד שעברה לבית אל, וכמשפטן צעיר במשרד הביטחון ביקרתי בדיונים אצל מפקד אזור יהודה ושומרון תא"ל (לימים אלוף) רפאל ורדי שברבות השנים היה ידיד קרוב.

ב־1967 הייתה מטרת דובר צה"ל להציג לעולם כי החיים בגדה המערבית ובירושלים המזרחית חוזרים למסלולם. סבבנו עם העיתונאים בחנויות בצלאח א־דין. מה שהפתיעני היה כי גברים מבוגרים יחסית, בני 50 ו־60, ישבו ככתבנים ליד מכונות הכתיבה של אז, ענובים ולבושי חליפות - תופעה שלא ניתן היה לראותה בישראל של 1967. ההסבר היה כי נשים בחברה הערבית מיעטו אז לעבוד מחוץ לבית - לא שמלאכה זו של כתבנות מיועדת מטבעה ברייתה חס וחלילה לנשים בלבד, אך המציאות ברחוב הערבי הירושלמי הייתה שונה כליל ממציאות הרחוב הישראלי. ביקרנו גם באזור ים המלח; במלון קליה לא אהבתי את התנהגות חלק מחיילינו, וגם הערתי על כך. לימים, במלחמת יום הכיפורים, צוותה **מערכות** לאלוף אהרן יריב במסגרת פעילות לוחמה פסיכולוגית כלשהי הקשורה בפרסומי תקשורת, ושירתי בה במילואים לצד חבריי משה קוחנובסקי ואברהם יבין.

נותרה בי נוסטלגיה לימי **מערכות**, לחשיבה ולהרחבת האופקים שניסינו לקדם בצה"ל, שהייתה בה תרומה מקצועית וגם אנושית. הדברים ראויים להיזכר. אסיים בסיפור קטן. ב־1969 מלאו ל**מערכות** 30. לנשיא המדינה זלמן שזר מלאו 80. הזמנו עצמנו, יחד עם ותיקי הדור מן הקצונה הוותיקה והסופרים, אל הנשיא - להתברך מפיו. הייתה אי־הבנה קטנה, והנשיא חשב שבאנו לברכו בגבורותיו. ממילא לא היה עימו כל טקסט כתוב. הוא הרים ידו ונשא נאום מרשים של 45 דקות על התמורה בעמנו מתקופת "אל תתנו להם רובים" של נתן אלתרמן, שיר פציפיסטי מ־1934 שארוחק ממנו לימים, אל צבא מנצח בששת הימים, והימים ימי האופוריה. ככל הזכור לי, הדפסנו את דברי הנשיא כנתינתם. תם ולא נשלם.

30 ל"מערכות", 80 לנשיא שזר. אנשי "מערכות" בביקור אצל הנשיא זלמן שזר. מימין לשמאל: גרשון ריבלין, מ"ז וולפובסקי, הנשיא שזר, אברהם שלונסקי, אלעזר גיללי

ב

ראשית 1949, בסיום קרבות מלחמת העצמאות, סיימתי את תפקידי כמפקד פלוגת המפקדה והפלוגה המסייעת בגדוד השישי של חטיבת הראל ומצאתי עצמי על פרשת דרכים, ממתין לשיבוץ חדש. בפגישה אקראית עם ידיד הוצע לי להצטרף למערכת של ירחון צה"ל מערכות. נענית להצעה, וכך קבעתי מבלי דעת את עתידי. כקצין מערכת צעיר עם תעודת עיתונאי בכיסו, וכמי שעיקר עיסוקו היה להעלות על הכתב את פרשיות הקרב של מלחמת העצמאות ולראיין את בכירי מפקדי צה"ל במלחמה, החמצתי את גל השחרורים הגדול של 1949. כך חתמתי לשנה ולעוד שנה של שירות קבע, והתחלתי בדרך ארוכה שאותה השלמתי ב־1981 - כשפרשתי מצה"ל בתפקיד ראש אמ"ן. עם בואי למשרד מערכות שברחוב נחלת בנימין בתל אביב מצאתי במקום את שני המייסדים, "לסיה" (אלעזר) גלילי וגרשון ריבלין, שיזמו והקימו את כתב העת של ארגון "ההגנה" עשר שנים קודם לכן. היום - שישים שנה לאחר מכן - איני יכול שלא להשוות בין תרומת השירות במערכות למסלול החיים שלי ובין תרומתו למסלול חייו של ריבלין.

במערכות ההגנה והדפוס

"אחד המכשירים שיקרבו את קוממיות ישראל"

גרשון ריבלין נולד ב־1914 בשקלוב שברוסיה, אזור המוצא של רבים מבני שבט הריבלינים. ב־1921 עלה עם הוריו לארץ, והמשפחה נמנתה עם ראשוני המתיישבים במושבה רמת גן. מאז ועד פטירתו נשאר ריבלין נאמן לעירו. גרשון הילד השתבץ במערכת החינוך המקומית כתלמיד בית הספר "בנימין", שהקים אביו זלמן ריבלין. כשהיה בן 17 התנדב להגנה. ב־1939 צורף למנגנון הקבע של הארגון, לאחר שנפלה ההחלטה להוציא לאור עיתון מקצועי־צבאי, "לגלי-למחצה", שנועד לשמש את סגל המפקדים בהגנה. המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, בראשות דוד בן־גוריון, קיבלה את ההחלטה על ייסוד כתב העת, ולעורכים הראשונים של הביטאון מונו אלעזר גלילי ואליעזר ליבנה. ריבלין מונה לשמש המוציא לאור. בבקשה שהגיש לממשלת המנדט הבריטי לאישור כתב העת, הסביר ריבלין כי עסק בעבר בנושאי דפוס - בדפוס ז' ריבלין של אביו - ובשל ניסיונו הצבאי כנוטר הוא מבקש להוציא עיתון שיעסוק בנושאים מדיניים, כלכליים וצבאיים. הוא אף הסביר כי הוא מיעד את העיתון בעיקר לחיל הנוטרים.

אלוף (מיל') שלמה גזית¹

הגיליון הראשון של **מערכות** ראה אור בספטמבר 1939, ימים ספורים לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. ריבלין שירת במערכות 34 שנה, תחילה כמרכז עבודת העריכה והבאת העיתון לדפוס ובהמשך כעורך הראשי של הביטאון ושל הוצאת **מערכות**.

על חינוך לכתיבה ותרגילי הטעיה

הגיליון הראשון הודפס ב־3,500 עותקים, אלה אזלו עד מהרה, והתעורר צורך להדפיס מהדורה נוספת. עם הופעת החוברת השנייה עלה הרצון לשמוע את חוות הדת של החברים בהגנה על כתב העת, ומאחר שההדים היו חיוביים מאוד הוחלט להטיל על מערכת **מערכות** לשמש גם מחלקת ההסברה של ההגנה. הן מערכת העיתון והן מחלקת ההסברה קיבלו את הכוונת מן המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. כך למשל, כחלק מפעילות ההסברה, הוכנה בחודשים ינואר-מרס 1939 סדרת בת שש הרצאות שעסקה בצבא היבשה, בכוחות השריון, בלוחמת המדבר, בחיל האוויר ובכוחות הים. כ־300 מפקדים בהגנה האזינו לסדרת ההרצאות, וריבלין היה איש מפתח הן בכתיבתן והן בהרצאות עצמן. ריבלין אף הציע את סמל הוצאת **מערכות** - המגן והחנית -

¹ אלוף (מיל') שלמה גזית כיהן בין היתר כראש אמ"ן, כנשיא השלישי של אוניברסיטת בן־גוריון בנגב וכמנכ"ל הסוכנות היהודית.

גרשון ריבלין ואביו בדפוס ריבלין

בעקבות ציור של אפרים ליליאן שבו מתואר יהודה המכבי נושא מגן וחנית. בצד סמל זה נקבעה גם הססמה: "כחוסן החנית כן רוחב המגן לעם".

בעיה קשה שעמדה בפני מערכת כתב העת בראשית הדרך הייתה גיוס כותבים מקרב מפקדי ההגנה. אומנם היו פניות מצד אנשים שונים שרצו לפרסם מפרי עטם, אולם אלו היו לאו דווקא האנשים המתאימים. מפקדים שהיו ראויים לכתיבה היו מתי מעט, ולכן היה צורך להכשיר כותבים, לעודדם ולכוונם - הן בתחום התכנים והן בתחומי הסגנון ואופן הכתיבה.

מאמצים מתמידים אלה נשאו לבסוף פרי: מפקדי ההגנה ניסו כוחם בכתיבה, שאומנם חייבה במקרים רבים עריכה יסודית, אך דבריהם הופיעו בירחון, והם אזרו עוז והמשיכו לכתוב. במקביל התעוררה בעיה נוספת, מאחר שמרבית הכותבים לא יכלו בתנאי המחלת לפרסם דברים בשמם. משום כך לא אחת יזמו במערכת תרגיל הונאה, ומאמרים הופיעו כתרגום כביכול מכתב עת זה, תחת שם בדוי של מפקד בצבא זה.

ואולם למרות המאמצים ובהיעדר מבחר כותבים מספק בראשית הדרך, חלק ניכר מהמאמרים שהתפרסמו בחוברות הראשונות היו פרי העט של אנשי המערכת או מאמרים מתורגמים מספרות זרה. בסך הכול, במשך קרוב לעשר שנים עד למלחמת העצמאות, כתבו במערכות כ-150 מפקדים בכירים, ובצוות העריכה שימשו במשך הזמן גם אברהם שלונסקי ונתן אלתרמן.

זר לא יבין

ריבלין פרש מצה"ל ב-1973 בדרגת אל"ם, כשהוא קרוב לגיל 60. לאחר פרישתו המשיך לעשות את שידע ואהב ב-34 שנותיו הקודמות, אך הפעם ללא מדים. עד פטירתו ב-1994 שימש "אנציקלופדיה היסטורית מהלכת" לתולדות ההגנה, שאת ערכיה ליקט בזכות ה"אני הייתי שם" ובהסתמך על זיכרונות הפנומנלי.

צעדו הראשון כאזרח היה דווקא בתחום הפוליטי: כחבר מפלגת המערך התמודד ב-1973 על ראשות העיר רמת גן. במשך תשעה חודשים ניהל מערכת בחירות הוגנת להפליא מול ידידו וקרוב משפחתו ישראל פלד (שהיה נשוי בעצמו לבת משפחת ריבלין), ובסופו של דבר הפסיד ב-150 קולות. לאחר תקופה קצרה כראש האופוזיציה פרש מן ההרפתקה הפוליטית הקצרה וחזר לכור מחצבתו. יחד עם עליזה רעייתו ירד לשדה בוקר והפך למנהל הראשון של המכון למורשת בן-גוריון ולמרצה בכיר באוניברסיטת בן-גוריון. על אף המרחק נשאר גרשון שקוע ראשו ורובו בהיסטוריה הצבאית-ביטחונית של ישראל, ובתקופה זו הוציא לאור את **זיכרונות דוד בן-גוריון** ואת יומני המלחמה שלו. מעבר לכך היה גרשון מזכיר המערכת של **ספר תולדות ההגנה**, ואחד המקימים של ארכיון ההגנה וארכיון צה"ל.

לאחר שש שנים בנגב חזר לרמת גן, והשתלב במרכז לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי. הוא שימש חבר הנהלת המרכז, והיה העורך של כתב העת של חקר כוח המגן **עלי זית וחרב**.

גולת הכותרת בפרסומיו הרבים היה הספר שכתב עם עליזה רעייתו **זר לא יבין** - לקסיקון כינויי הסתר ביישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת שלטון המנדט הבריטי. הספר מכיל כ-9,500 שמות ממלאי תפקידים בהגנה, באצ"ל ובלח"י, ולצד כינוייהם המחתרתיים המלאים מובא פירוט מעשייהם לאורך השנים. הספר אומנם נועד בעיקר לחוקרי התקופה, אך עם זאת ראו המחברים בספר מעין מחווה אישית, הצדעה לחברים שנסתלקו ושחלקם היו אלמונים.

פרי העמל של ריבלין מסתכם בכתיבה ובעריכה של כ-400 ספרים שעסקו בחשיבה הצבאית ההיסטורית של המדינה בדרך ושל ישראל. כן פרסם שלושה ספרי שירה: **זוגית האור**, **אל תגידו לי רוץ והכול כאתמול**, ו**אחרת**.

זר לא יבין - ספר הכינויים, הוצאת מערכות, 1988

ב

תחילת חודש ספטמבר 1939 ציין היישוב היהודי בארץ ישראל, שמנה פחות מחצי מיליון נפש, שלושה אירועים שהיו שונים זה מזה בחשיבותם ובהיקפם. אחד מהם היה גדול ומאיים: פרוץ מלחמת העולם השנייה; שני האחרים היו בחזית הפנימית, והראשון שבהם היה ידוע רק למעטים, אך חשיבותו לעתיד הייתה רבת משמעות: לראשונה הקים ארגון "ההגנה", בדרך להפיכתו לצבא, מטה כללי ובראשו הועמד ראש מטה כללי. הקיצורים מטכ"ל ורמטכ"ל הונהגו כבר אז. האירוע השני היה גלוי, אם כי נעטף בשכבות של הסוואה: ראה אור כתב עת ראשון לענייני צבא וביטחון. שמו היה **בימי מערכות**, ומאחוריו עמד ארגון ההגנה. אך כלפי חוץ הוא הוצג כ"ירחון המוקדש בעיקר למזרח התיכון".

עורכי כתב העת הצבאי הראשון בתולדות היישוב היו אלעזר (לסיה) גלילי, חבר קיבוץ אפיקים ששימש בשנים הקודמות שליח היישוב בגרמניה, באנגליה ובארצות הברית, ואליעזר ליבנה (ליבנשטיין) בעברו חבר קיבוץ עין חרוד שאף הוא התוודע לבעיות מדיניות וצבאיות בשותותו בשליחות בארצות אירופה. ליבנה היה בן 37 וגלילי בן 36. באביב 1938 פרסמו השניים במשותף תזכיר שנשא את השם "מקומה של ארץ ישראל העברית במסגרת תוכנית ההגנה הקיסרית [הבריטית] במזרח התיכון". התזכיר קרא להפוך את ההגנה מארגון התנדבותי לגוף לוחם סדיר. בעקבות התזכיר הוקמה "הלשכה לייעוץ ביטחוני", גוף חדש שעליו הוטל לספק חומר צבאי עדכני למפקדה הארצית של ההגנה ולמחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. שני העובדים המרכזיים של הלשכה היו גלילי וליבנה. בחורף 1939 כתבו השניים תזכיר נוסף שכותרתו "לבחנית כוחנו הצבאי". בתזכיר זה הושם הדגש על פעולה צבאית של היישוב במקרה של מלחמה עולמית, בהנחה שהבריטים יוציאו את רוב כוחותיהם מהארץ.

בקץ של אותה שנה עמדו גלילי וליבנה בראש היוזמים להוצאת כתב העת הצבאי. הם הסתייעו בשורה של אישים מרכזיים: דוד בן גוריון, יו"ר הנהלת הסוכנות; משה שרתוק, ראש המחלקה המדינית; יוחנן רטנר, ראש המפקדה הארצית של ההגנה; ויעקב דוסטורובסקי (דורי), ראש לשכת ההדרכה של הארגון, שבעצם אותם הימים מונה לרמטכ"ל הראשון. הוחלט להוציא כתב עת, פרטי-מסחרי כביכול, שיעסוק בנושאי מדיניות, כלכלה וביטחון שיכלול מאמרים וניתוחים ממיטב הספרות הצבאית בעולם וחומר מקורי שייכתב במיוחד לכתב העת. ואכן, החוברת הראשונה כללה חומר מקורי ומתורגם כאחת. נכללו בו שישה מאמרים מקוריים וארבעה מתורגמים מאנגלית ומצרפתית. עם המחברים המקומיים נמנו גלילי עצמו, ד"ר ארתור בירם, ד"ר אליהו אורבך ויעקב דוסטורובסקי, הרמטכ"ל הנכנס. כן הובא מידע מעיתונים צבאיים בעולם וידיעות קצרות על הנעשה באגן הים התיכון. שישה מעמודי הירחון הוקדשו למודעות מסחריות ולפרסומים ביטחוניים לגללים, כגון המלצה על ספריית החוברות **לנוטר**.

בחלק האחרון של החוברת הופיע "מילון המונחים הצבאיים" - 64 מונחי צבא באנגלית בליווי תרגום עברי. כמה מהמונחים שוב אינם בשימוש בימינו, כגון Headquarters - 'מעון ראשי' (כיום - מטה או מפקדה); Trench - 'חֲפֵרָה' (כיום - תעלה); ו־Armament - 'זיון' (כיום - חימוש). כדי לעקוף את הנחיות הצנזורה הבריטית נקטה שיטה מקובלת אז: הוצאת חוברת חד-פעמית. החוברת הראשונה, שנקראה כאמור **בימי מערכות**, הוכנה והודפסה באוגוסט 1939, וכשיצאה לאור בתחילת ספטמבר, כבר פרצה המלחמה, ולתוך החוברות הוכנס פתק מודפס שציין כי כמה מהמאמרים והרשימות צפו את ההתרחשויות.

כתב העת התקבל בהתלהבות, ותוך שבועיים הודפסה מהדורה שנייה שלו. גלילי וליבנה עבדו על הכנת חוברת נוספת, והיא ראתה אור בנובמבר 1939 וקיבלה שם שונה: **אשמורות**. המתכנת

"מערכות": השנה הראשונה

ד"ר מרדכי נאור¹

ספרי עזר לשוטרים מוספים ולנוטרים - מודעה ב**בימי מערכות**

¹ מרדכי נאור הוא סופר וחוקר תולדות ארץ-ישראל, לשעבר מפקד גלי צה"ל, עורך במחנה גדנ"ע ובמחנה נח"ל.

כתב העת הראשון לענייני צבא וביטחון, **בימי מערכות**, יצא לאור בספטמבר 1939 בנובמבר 1939 ראתה אור חוברת שנייה, שקיבלה שם שונה: **אשמורות**

בינואר 1940 יצאה לאור חוברת שלישית שנשאה את השם **מחנות**

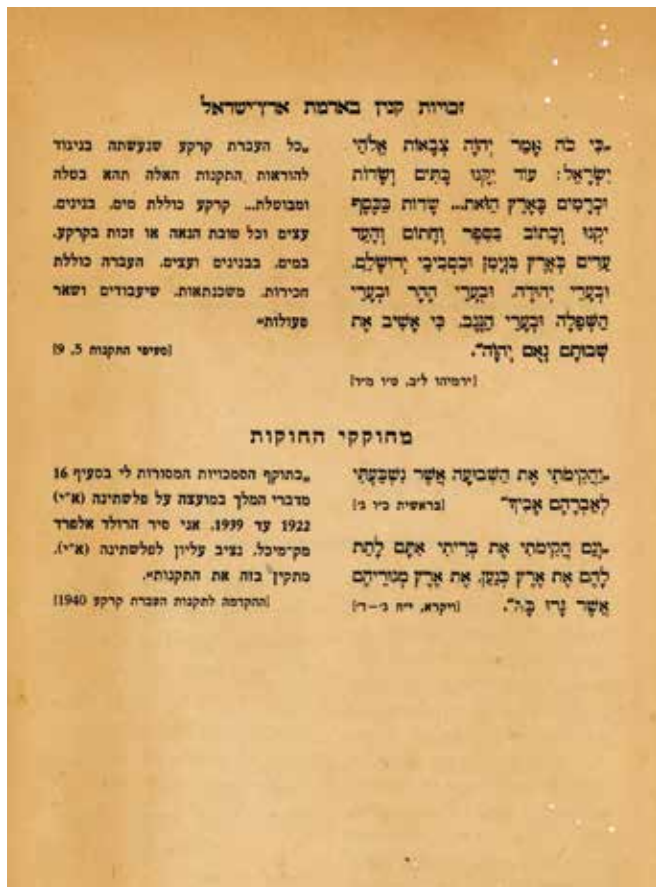

הייתה דומה: מאמרים מקוריים ומתורגמים תוך התייחסות לאירועי מלחמת העולם שפרצה בינתיים, במיוחד לכיבוש פולין על ידי הגרמנים. במאמר הפותח את החוברת נכתב כי הטעות העיקרית של מפקדי צבא פולין שהצבא הגרמני הביסם תוך שבועות ספורים, הייתה שהם סברו כי חיל הפרשים המסורתי יכול לעצור את "הפורמציות המשוריינות והמוטוריות של הגרמנים". בהמשך ניתנה תשומת לב מיוחדת לאפשרות שארץ ישראל תופצץ מן האוויר ולהשפעה הכלכלית של המלחמה על הארץ. שניים מהמאמרים עסקו בנעשה במדינות ערב מצרים ועיראק. בביקורת הספרים נסקרו שניים: הלקח האווירי של מלחמת ספרד והאימפריה מוכנה - על הנכונות של מדינות האימפריה הבריטית לסייע לארץ האם בריטניה במלחמתה.

גם החוברת השלישית נשאה עדיין סממנים של ארעיות. היא נקראה **מחנות** וראתה אור בראשית ינואר 1940. היא כללה ארבעה עשר מאמרים ושפע של חומר צבאי אקטואלי למדי: על מלחמת פינלנד שיזמה ברית המועצות, על הנעשה בסוריה, המפה ושימושה הצבאי, הפסיכולוגיה והצבא וגם מאמר על נושא הנראה כיום ביזרי: השימוש הצבאי ביחידות של רוכבי אופניים. במדור "אגרות קוראים" הציע האינג'ינר י' שימקין למוסדות היישוב לפנות לממשלת בריטניה ולהעלות בפניה את האפשרות שתשלח מהארץ יחידה צבאית של בני ארץ ישראל שיסייעו לצבאות הבריטי והצרפתי הניצבים בפני איום של פלישה גרמנית למערב אירופה. הבריטים גייסו עד כה יחידות מהאימפריה - מאוסטרליה, מניו זילנד, מקנדה ומהודו. מדוע ייגרע חלקה של ארץ ישראל?

בין שלוש החוברות הראשונות, שנשאו שלושה שמות שונים, לבין החוברת הרביעית, שהכותר שלה כבר היה **מערכות**, חל שינוי. לפי מה שכתב בחוברת ה־100 (1956) גרשון ריבלין, שנכנס לתפקיד המו"ל של כתב העת בתחילת 1940, הוא נקרא למשרדי מושל המחוז ו"הוסבר לו ברורות כי [הבריטים] 'מבינים את החכמה'", ואם החוברות הבאות לא יוגשו לצנזורה, לא יהיה ניתן להמשיך ולהוציא את כתב העת.

בפגישה שהתקיימה עם הצנזורה הצבאית התמזל מזלם של גלילי וריבלין, והצנזור שהנחה אותם לגבי העתיד היה "אחד משלנו" - גבי מוסקוביץ' (לימים דורון). השניים הסבירו לו כי כתב העת מיועד לחיילים היהודים המשרתים בצבא הבריטי, ומטרה נוספת שלו היא להסביר לציבור הרחב את מהלכי המלחמה. סוכם איתו כי כתב העת יצא לאור תחת השם **מערכות**, והצנזורה

בפתח חוברת **מערכות א**, תחת הכותרת "שתי חוקות לאדמת ישראל" מופיעים, זה לצד זה, ציטוטים מהתנ"ך ומ"תקנות העברת הקרקע" תבדוק את תוכנו מראש. רק מאוחר יותר נודע לאנשי כתב העת כי מוסקוביץ' הוא חבר ותיק בהגנה, ואת שלוש החוברות הראשונות של כתב העת רכש בכספו...

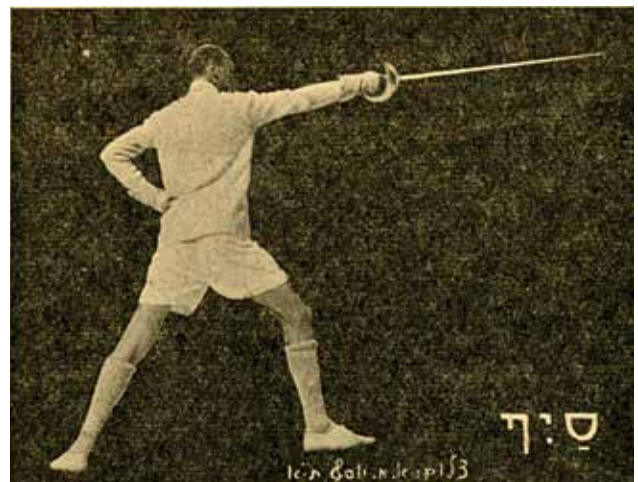
וכך, המספור של חוברות **מערכות** מתחיל למעשה רק בחוברת הרביעית הנושאת את האות א'. היא ראתה אור באפריל 1940, תקופה לא נוחה במיוחד ביחסי היישוב והבריטים, שכן בסוף פברואר 1940 פרסמה ממשלת פלשתינה-א"י את "תקנות העברת הקרקע" שהיו המשך ל"ספר הלבן" של מאי 1939, ושנועדו לצמצם במידה ניכרת את אפשרויות היהודים לרכוש קרקעות בארץ. בפתח חוברת א' מופיעים שני קטעים יוצאי דופן. תחת הכותרת "שתי חוקות לאדמת ישראל" מופיעים, זה לצד זה, ציטוטים מהתנ"ך ומ"תקנות העברת הקרקע". למשל: מימין הובא הפסוק ירמיה (פרק לב. 15): "כִּי כֹה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עוֹד יִקְנוּ בָּתִּים וְשָׂדוֹת וְכַרְמִים בְּאֶרֶץ הָאֵת". ומשמאל, מתוך תקנה 5 ב"תקנות העברת הקרקע": "כל העברת קרקע שנעשתה בניגוד להוראות התקנות האלה בטלה ומבוטלת".

הצנזור הבריטי הבין ללא ספק את הטריק, אך לא פסל אותו, שהרי הבריטים היו ידועים באהבתם לתנ"ך, והקטעים מתוך "תקנות העברת הקרקע" הובאו בשלמותם.

המתכונת של חוברת א' הייתה דומה לזו של קודמותיה ה"זמניות", והיא כללה בחינה מזוויות שונות של מהלכי מלחמת העולם השנייה בחודשיה הראשונים, סיפורי קרבות בתנ"ך ובמלחמת העולם הראשונה, בעיקר בהתייחס לחלקם של הגדודים העבריים בקרב על ארץ ישראל, וגם נושאים שהיום מעלים חיוך, כגון "מקום הסיוף בחינוך הצבאי". לראשונה כתב **למערכות ד** ר ישראל בר, לימים פרשן צבאי נודע וסגן

בפתח חוברת **מערכות א**, תחת הכותרת "שתי חוקות לאדמת ישראל" מופיעים, זה לצד זה, ציטוטים מהתנ"ך ומ"תקנות העברת הקרקע"

גם "מקום הסיוף בחינוך הצבאי" בין הנושאים שהופיעו **במערכות א**

מספור החוברות החל רק בחוברת הרביעית, שראתה אור באפריל 1940 תחת השם **מערכות**

ראש אגף המבצעים במלחמת העצמאות. בחוברת הזאת הובא מאמר מ"הכוכב האדום" - מכתב עת שפורסם במוסקבה.

החוברת הבאה הייתה האחרונה בשנה הראשונה של **מערכות** והופיעה במתכונת כפולה, ב'-ג'. היא ראתה אור ביולי 1940, בעצם הימים הקשים באירופה שהקרינו גם על אגן הים התיכון וארץ ישראל: נפילת צרפת בידי הגרמנים והצטרפות של איטליה לגרמניה במלחמתה בבריטניה - אם להזכיר רק שתיים מהמכות שניתכו על בריטניה. ארץ ישראל, כזכור, הייתה בעת ההיא בשליטת בריטניה.

במאמר הפתיחה שנשא את השם "לקח הימים האלה", הסביר הכותב, כנראה אלעזר גלילי, כי המפלה באירופה אינה של הלוחמים. אלה התגלו דווקא בגדולתם, והדוגמה לכך היא היחלצות רוב הצבא הבריטי וחלקים גדולים של הצבא הצרפתי מדנקרק לאי הבריטי. את האשמה יש להטיל על הממשלות של צרפת ובריטניה שלא השכילו להיערך נוכח התוקפנות של היטלר, והשלו את עצמן שרוח הזמן מבטיחה שלום וקידמה. אולם בבוא שעת המבחן לא הספיקו הכוחות הדמוקרטיים להדוף את האלימות הנאצית.

המאמרים בחוברת עסקו בהווה ובעבר, לרבות העבר הרחוק, ואחד מהם ניתח את קרבות שאול ויהונתן שנערכו במחצית השנייה של המאה ה-11 לפנה"ס. יש גם התייחסויות לנעשה בקרב הערבים בארץ ולהתפתחות התעשייה היהודית בארץ בשנת המלחמה הראשונה. שני מאמרים עוסקים בפוטנציאל הגנוז בפולי סויה. מתברר שבגרמניה הנאצית הם שימשו תחליף למזונות אחרים, וגם בארץ ישראל נכוונו להם עתידות.

עד כמה תפיסות העולם היו מקובעות בעבר הוכיח המאמר "השקפת חיל הפרשים" מאת גנרל לסטקוואה, שהועתק מתוך ביטאון חיל הפרשים של צרפת, חוברת מאי-יוני 1939. הגנרל הציג את השאלה: מה יעיל יותר, רץ פלוגתי או גדודי רכוב על סוס או אופנוען? תשובתו היא שלשניהם יש מקום, אך הרכב יעיל יותר, שכן הוא יכול להגיע לכל מקום, לרבות שטחים הרריים או כמעט בלתי עבירים, מה שלא ניתן לומר על רכב האופנוע.

בתום השנה הראשונה, כתב העת קנה לו מהלכים שקנה את עולמו בחוגים ביטחוניים וגם בציבור הרחב. בשנים הבאות היו למערכת קשיים גדולים בשל מחסור בנייר הדפסה בתקופת המלחמה. לאחר מכן התקבעה המתכונת של שש חוברות בשנה.

כאמור לעיל העורכים הראשונים של **מערכות** היו אלעזר גלילי ואליעזר ליבנה. האחרון פרש לאחר שנתיים, וגלילי המשיך בעריכה כמעט שלושים שנה. מחליפו היה גרשון ריבלין, המו"ל הראשון, שעבד לצידו כל השנים. וכך דור המייסדים ליווה את בית **מערכות** מהימים הראשונים של מלחמת העולם השנייה עד מלחמת יום הכיפורים.

העורך הראשון, אלעזר גלילי (משמאל), וגרשון ריבלין, המו"ל הראשון, שעבד לצידו כל השנים

כ תב העת "מערכות" ותיק מאוד, ויסודותיו נטועים בימי בניין הכוח העברי בסוף שנות ה־30 של המאה ה־20. למרות גילו המופלג איננו פטורים משאלת שאלות המגדירות את אופיו של כתב העת - אילו נושאים הוא מקיף ואילו אינם באים בשעריו; לאיזו אוכלוסייה הוא מכוון - האם לקצונה הבכירה מאוד או דווקא לשכבות הביניים, האם הוא מיועד למקצוענים יושבי אגפי המטכ"ל או דווקא ללוחמים בשדה; האם הוא מצומצם לנושאי הלחימה ביבשה או שהוא מקיף את כלל ממדי הלחימה. במהלך שנות הפעילות של כתב העת הוא קיבל מדי תקופה פנים אחרות בהתאם לתפיסת העולם של עורכיו.

כאשר נכנסתי לתפקיד לא מצאתי תורה כתובה בנושא, ולא הייתה גם הנחיה פיקודית לגבי האופי של כתב העת. יחד עם אפי מלצר ז"ל, ששימש לצידי שנים רבות בתפקיד עורך כתב העת, גיבשנו את מדיניות הפרסום שהוצגה למפקדים הממונים וקיבלה את ברכתם.

הגדרנו את אוכלוסיית היעד כ"כלל הקצינים בשירות הקבע מדרגת סרן ומעלה ומקביליהם באוכלוסיית הנגדים". במונחי תורת מנהל העסקים הגדרנו את האוכלוסייה הזאת כלקוחות וכספקים גם יחד. זאת מפני שראינו לנכון לבסס את כתב העת ככל האפשר על כתיבה של קצינים מתוך המערך הסדיר. מקום מיוחד הוגדר למערך המילואים, ונדון בו בהמשך.

נקודת המוצא הייתה הבנת המארג הבונה את אוכלוסיית הקצינים בצבא. בדרגות הנמוכות נמצאים במערך הלוחם קצינים צעירים שרובם לא זכו עדיין להכשרה צבאית עיונית מעבר לקורס הקצינים הבסיסי. לצידם משרתים במערכים המקצועיים קצינים בעלי ידע בתחומם המוגדר, למשל, רפואה, הנדסה, מחשבים, אך החסרים כמעט לחלוטין ידע, ולעיתים גם עניין, בעולם הלחימה.

בדרג הנמצא מעליהם משרתים הקצינים שהם הליבה המקצועית של הצבא. אלו קצינים בדרגות רס"ן וסא"ל הממלאים תפקידים של ראשי מדורים וראשי ענפים במפקדות וביחידות המקצועיות. לידם נמצאת קבוצה ייחודית ומצומצמת של מפקדי גדודים, טייסות ויחידות מיוחדות. הקצינים בדרג הזה הם עיקר המניין והבניין של קוראי כתב העת והכותבים בעבורו. הקצינים שצמחו בדרג הנפרס חסרים לרוב ידע על המערכים המקצועיים ועל תרומתם לתפקוד הכולל של הצבא. במקביל במערכים המקצועיים הידע אודות עולם הלחימה מצומצם מאוד.

רוב הקצינים בדרגות אל"ם ומעלה מתקשים לפנות זמן לקריאת תכנים בנושאים צבאיים שאינם הכרחיים להם באופן מיידי.

בהתאם לתמונת המצב הזאת הגדרנו את מטרת כתב העת בדרך הזאת: להנגיש לדרג הנפרס את המידע אודות פעילות המערכים המקצועיים ולהרחיב את הבנת המערכים המקצועיים בנושאים הקשורים ללחימה.

שאלה חשובה הייתה אופי הכתיבה. האם נדרוש מהקצינים כתיבה על פי אמות המידה האקדמיות הנוקשות, או שיש מקום להתיר חירות גדולה יותר בכתיבה. בחירה בכתיבה על פי אמות המידה האקדמיות הייתה מאפשרת לכותבים לקבל קרדיטציה אקדמית למאמרים. אולם מצאנו כי לשימוש באמות מידה אלו כאבן בוחן לקבלת מאמרים לכתב העת תהיה פגיעה רבה מתרומה. זאת מפני שבצבא צומח ידע ייחודי, שגם אם הוא לא זכה לבחינה בכלים מדעיים, נכון וחשוב לשתף בו את הקצינים. זאת, כמובן, בלי לוותר על הדרישה לעגן בספרות כל קביעה שאינה נגזרת מהניסיון הישיר של הקצין. על פי אותו היגיון ויתרנו גם על מערכת אקדמית לכתב העת. חששנו שהיא תהיה חסם לרעיונות יצירתיים של קצינים, אשר לא בהכרח עולים בקנה אחד עם המקובל באקדמיה.

אחרי עשרים שנה

סא"ל (מיל') חגי גולן¹

¹ סא"ל (מיל') חגי גולן, מפקד מערכות בשנים 1997-2016.

מ

אז ראשית ימי העיתונות, בעיקר מאז המצאת המצלמה, נאבק האיור העיתונאי על קיומו לצד המילה הכתובה. מה התפקיד של איור בתוך כתב עת בכלל ובתוך כתב עת בנושאי צבא וביטחון בפרט? האם הוא משמש רק קישוט? האם איור הוא סוג של תיעוד? והאם יש לו תפקיד משל עצמו?

כמובן שאין לאיור רק תפקיד אחד. לעיתים איור עיתונאי משמש תפאורה, לעיתים הוא כלי להבעת דעה אישית, ובמקרים רבים הוא יוצר סוג של נרטיב מקביל או פרשנות חזותית לצד הדעה המילולית, ומטרתו היא לתנוק, להסביר, להמחיש, ללמד ובעיקר ליצור סקרנות אצל הקוראים. בימי ראשית המדינה זכו קריקטורות עם ביקורת פוליטית לפופולריות רבה בעיתונות היומית. אלא שכתב העת **מערכות**, אף שהעסיק מאירים שעבדו גם בעיתונות האזרחית, לא יכול היה לתת במה לסוג כזה של עיסוק פוליטי. מתוך כך, דווקא בכתב העת **מערכות** התפתח סגנון ייחודי של איורים: עוקצניים פחות ותמימים יותר, והיו אלה איורים שלא היה ניתן למצוא בעיתונות הרגילה. את השפה הוויזואלית של **מערכות** ניתן לזהות בקלות, אם כי חלו בה שינויים במהלך השנים.

סקירה נוסטלגית זו היא הצדעה לחומרים החזותיים "שאינם כתובים" של כתב העת **מערכות**, והם רבים ומגוונים: איורים של אומנים בעלי שם ולצידם שאינם מציינים את שם האומן; חידות תצלומים; מילונים ציוריים למונחים צבאיים; מפות ושרטוטים; שערים וכריכות ואפילו קריקטורות עוקצניות. לשם מה להתבונן דווקא בכל אלה? הרי טבעי שההיסטוריה מותירה בזיכרון תרועות ניצחון, רעמי תותחים ונאומים חוצבי להבות. רשמים אלה משתקפים מתוך הגיליונות עצמם. אבל מה עם הזיכרון הוויזואלי? וכיצד הוא מתעצב ונבנה? התשובה היא דרך איורים, תמונות וציורים. החומרים הללו הם סימני דרך, הם רמזים, ולעיתים הם אוצרות המשקפים שנים של עיצוב התודעה הציבורית והתודעה הפרטית שלנו.

בגיליונות הראשונים של **מערכות** לא הופיעו תמונות ואיורים. בתחילה אפילו העטיפה הייתה חלקה לגמרי. לא ברור האם היה זה בגלל הרצון שלא לעורר יותר מדי את תשומת הלב של הבריטים - הם הרי לא ידעו עברית - אבל את הציורים הם יכלו להבין היטב. אולי המחסור בתקציב לשלם למאייר או לצייר גרם להיעדר זה. מכל מקום תשומת הלב הופנתה לתכנים ולא לרישומים. במהלך שנות ה-40 של המאה ה-20

היו זמנים: הוויזואליה במערכות

ד"ר ענת חן¹

תפסה את מקומה של העטיפה החלקה עטיפה שבה מפורט תוכן העניינים של הגיליון. בדיעבד אפשר להגיד שיש בכך ראייה שיווקית נכונה, שהרי כיצד יחשפו את התכנים של העיתון לציבור? כך גם אדם שלא רכש את העיתון, היה יכול לדעת מה כתוב בו. החומרים הוויזואליים הראשונים שהופיעו ב**מערכות** היו מודעות פרסומת. בגלל מחסור תקציב היה צורך בנותני חסות. בעניין הזה לא השתנה דבר. הפרסומות שיקפו את רוח התקופה, אבל הייתה בהן גם התאמה לקהל היעד, והן מציגות הווי צבאי. לדוגמה פרסומת "ה'צבר' המסכן" של חברת "שמן".

איור למדור מכתבי קוראים, **מערכות** ע"ה (אוקטובר 1952)

¹ ד"ר ענת חן, המכללה לביטחון לאומי.

ה"צבר" המסכן - פרסומת לסבון ולמשחת גילוח של חברת "שמן", **מערכות** ד (נובמבר 1940)
 מימין: הכריכה היא "תוכן העניינים", **מערכות** כ"ב-כ"ג (דצמבר 1944)

שומר ראשון: היום זמנים

מערכות מ"ד הוא הגיליון הראשון שבו הופיע אלמנט גרפי על העטיפה

במודעת הפרסומת מתוארת סצנה בבית משפט. השופט הבריטי המכובד חובש פאה נוכרית, כפי שמקובל עד היום בבריטניה. הנאשם הוא ה"צבר" בדמות הלוחם יליד הארץ, מלא קוצים ואינו מגולח. והנה מספרים לנו שהצבר הלא מגולח יצא אשם בדיון. על מה ולמה הואשם איננו יודעים. ניחוש פרוץ? אולי נחשד שתלה כרוזים של "ההגנה". מכל מקום, מכיוון שהוא הגיע לבית המשפט לא מגולח ומרושל הוא נמצא אשם. האם יש כאן רמז לאנשי היישוב שעליהם להקפיד יותר על הופעתם החיצונית, במיוחד במגעיהם עם השלטון הבריטי? כנראה. התחנפות לשופט הבריטי לא יכלה להזיק. חברת שמן הייתה אחת החברות הגדולות באותם ימים, ואחד ממותגיה הוא "עץ הזית". את בית החרושת, שבו ייצרו סבון מגפת, הקים נחום וילבושביץ (לימים, וילבוש) עוד בשנת 1906. לאחר קשיים וגלגולים שונים חנך הנציב העליון הבריטי סר הרברט סמואל את בית החרושת מחדש בשנת 1924. בגיליונות רבים של **מערכות** מהתקופה מופיעות מודעות פרסומת של חברת שמן, והדבר אומר שהחברה השקיעה ממון רב בכתב העת בשנים.

עיצוב עטיפות

גיליון מ"ד של **מערכות** היה הראשון שבו הופיע אלמנט חזותי על העטיפה, ומאז שנת 1948 כל העטיפות של הגיליונות מאוירות, ואפשר להגיד ש**מערכות** יצא מהמחתרת. ביולי 1948 הופיע גיליון נה עם סמל צה"ל על העטיפה, ובתוכו סמלי כל הדרגות מלווים בהסברים. כיצד יוצרים עם? בעזרת סמלים. הנחת העבודה של כל מחקר של תרבות חזותית היא שאיורים הם לא רק בבחינת קישוט. על החשיבות שיוחסה לאיורים, לתמונות, למפות ולשרטוטים בימים הראשונים של בית **מערכות** אפשר ללמוד מדבריו של אלעזר גלילי, העורך הראשי, בפתח דבר

שער מערכות נ"א (יולי 1948) מול שער מערכות 287 (יוני 1983)

לגיליון ינואר 1948: "תצלומי הקובץ הזה לא במקרה נבחרו. הם נועדו לא רק להזין את העין כי אם להבהיר, להסביר ולא לפי".

בהקשר הזה מעניין להשוות את העטיפה של גיליון נה עם העטיפה של גיליון 287. בשני השערים מופיע נושא זהה, אבל השפה העיצובית היא אחרת לגמרי. ההשוואה ממחישה את השינוי שעברו השערים של **מערכות** - מעיצוב דידקטי שביקש ללמד ולתת מושג בסיסי על הצבא בתחילת הדרך (גיליון נה) לעיצוב טיפוגרפי, עכשווי, שבו יש חזרה על המילים "צבא ההגנה לישראל" כמעין טפט המודבק על קיר (גיליון 287). העיצוב הטיפוגרפי מתכתב עם האופנה של שימוש במילים ובטקסטים על מנת ליצור אמירה חזותית. הגיליון כולו הוקדש ליחסי צבא-חברה, וניתן לראות דפוס חוזר בעיצוב השערים של **מערכות** המתאימים עצמם לתוכן הגיליון.

העמוד הראשון של גיליון מו-מז (מרס 1948) הכריז: "החל מגיליון זה ת[נ]שאנה חוברות

'מערכות' ופרסומיה את סמל החנית והמגן". הסמל מופיע על העטיפה של גיליון ע"ה (אוקטובר 1952). את הסמל מלווה הסיסמה: "כחוסן החנית - רוחב המגן לעם".

הסמל של בית **מערכות** עוצב כבר בשנת 1944 לקראת הופעת הספר הראשון בהוצאת מערכות **מורשת וגבורה**. גרשון ריבלין הציע את הסמל - המגן והחנית - בעקבות ציור של האמן **אפרים משה ליליון** המכונה "הצייר הציוני הראשון". ליליון מוכר בעיקר הודות לצילום המפורסם שלו שבו נראה הרצל במרפסת במלון בבאזל. בציור של ליליון נראה יהודה המכבי כשהוא נושא חנית ומגן, ומכאן באה השראה לסמל. יחיאל כגן, איש גדוד נהגי הפרדות, עיצב את העיצוב הסופי של הסמל.

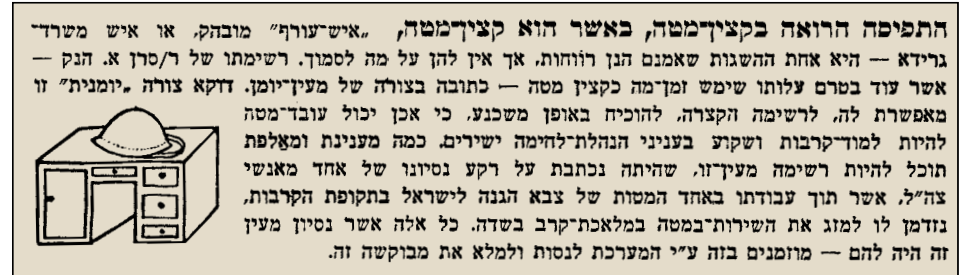
למטה: יהודה המכבי, ציור של האמן אפרים משה ליליון
למטה משמאל: **מערכות** ע"ה (אוקטובר 1952)

משחקי מילים מאוירים

תוכן העניינים בעשורים הראשונים של מערכות זכה לכותרת "מי ומה בחוברת?", והוא היה מבואר ומאויר. האיורים היו מילוליים בכך שהם שיקפו את הכותרות של המאמרים. כך למשל בקטע העוסק במאמר שדן בתפיסת קצין המטה (מערכות ע"ה) יש איור של שולחן. הדימוי של קצין המטה הוא של אדם היושב ליד השולחן, ואפשר לראות פה גם אמירה סטראוטיפית:

איור בתוכן העניינים "מי ומה בחוברת", מערכות ע"ה (אוקטובר 1952)

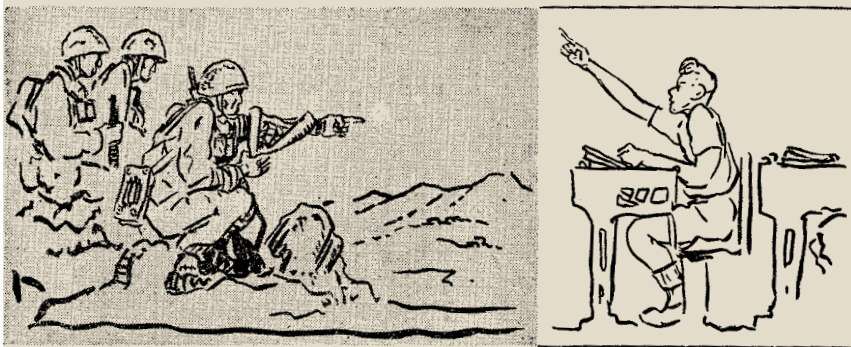

אבנר כץ, "פרות קדושות", מערכות 272 (פברואר 1980)

תופעה נוספת שאפיינה כתבי עת רבים באותה תקופה, ושהיו לה שורשים בכתבי יד בימי הביניים, היא איור כותרות של מאמרים. התפיסה הייתה שהכותרת צריכה למשוך את העין. לרוב השמות של המאמרים היו אינפורמטיביים ומשעממים. ההנחה הייתה שאם הכותרת תהיה באותיות גדולות ובוולטות, ואם יתווסף לה איור מושך, אזי הקורא יישאב לתוך המאמר ולא יסתפק רק במבט חטוף. עד היום, אגב, אם רוצים למשוך את תשומת לב הקורא, ישקיעו העורכים הגרפיים של העיתון בעיצוב הכותרת ובצד החזותי שלה. במקרה של הכותרת "פרות קדושות" של אבנר כץ (מערכות 272), למשל, יש גם משחק מילים.

"מתלמידים לחיילים", איורים במאמר "צה"ל והחינוך התיכוני", מערכות ע"ה (אוקטובר 1952)

משחקי מילים עם כפל משמעות הופיעו לא רק בכותרות האלה אלא גם במאמרים עצמם. כך למשל במאמר "צה"ל והחינוך התיכוני" (מערכות ע"ה) כתב המאמר טוען שכדאי להשקיע בחינוך גופני בבתי ספר כיוון שהתלמיד יהפוך להיות חייל. על מנת להמחיש את ההשוואה פזורים לאורך כל המאמר איורים המראים את האופן שבו התלמיד הופך לחייל.

גם שימוש של כותבי המאמרים במטפורות היה חביב על המאיירים. כך, למשל, בגיליון ע"ו (ינואר 1953) יש מאמר העוסק באגד ארטילריה. התוכן מדבר על המורכבות של הפעלת הארטילריה, והמאייר משתמש במטפורה של מנצח

"ה'ניצוח' על ארטילריה", מערכות ע"ו (ינואר 1953), עמ' 21

המילון החזותי

היו גם מדורים שלמים שמטרתם הייתה להעביר רק תוכן חזותי. המדובר בעיקר במילים שהיו נחוצות מאוד כדי לבנות מערכת משותפת של מונחים, להמחיש את האופן שבו נראה בניין הכוח או לפשט מהלכים טקטיים. היה צורך להסביר כיצד פועלים כלי נשק. כך נולדו המילונים החזותיים.

במערכות פורסמו כמה סוגים של מילונים חזותיים. הנפוץ ביותר הוא איור שמטרתו להסביר

"מן המילון הצבאי", המונח אש אוגפת, מערכות ע"ה (אוקטובר 1952)

אש!!!

מאת: אקרופס פת

אש סובלנית

אש מרוכזת ואש מהירה

אש הירסה

אש לחמנית

אש שסוחת מסלול

אש חלולת מסלול

אש משל הראש

סוגי אש בפרשנותו הפרטית של קטינא הגיוני

בשיכון שהגו, שיכון צבאי קבע, מחנורת משפחה אמיצה שבראשה עומד סרן בדימוס (היום מנהל מחלקת החינוך בעירייה) ובקצה – בנם המסוכן – קטינא הביגבי.

כשמהלך מחלקת החינוך בעירייה היה עדיין סרן, הוא מילא את החמקיד הנאה של סמ"א בימיג (סגן מנהל אגף ביהדות מינוח) ודוקא על כך גאוותו, עד היום הזה.

את פירות הנאותה הו אנו מוצאים בעולמו הנפשי והפיו של הנצר הוריו של המס"ח (מנהל מחלקת החינוך) בעירייה. המס"ח אינו חוסך ממצו ומסוגנו על מנת להרביץ בקטין את תורת המינוח (גם מלשון הנחתה – לפי דעתו) בצורת המעוררת אהדה. קטינא מצדו אינו חוסך ממצו. מוסגו וממחשבתו הרוצרת כדי להביא לידי ביטוי את פירושו ורא ל- תורת המינוח.

כשאתה פותח את מילון המינוח הצבאי, (שה"מס"ח בהיותו סמ"א בימיג, הכתיב כמו פיו 27 ערכים מסגנון לשקידה הכתבנית באגף), באות א' מודקרת לעיניך העובדה שהמונח א ש פותח אפשרויות מינוח רבות. מסתבר שמה שמדקרת לעיניך, הודקרת גם לעיניו של קטינא הומוס.

הענין החולל בכך, שיום אחד חזר קטינא מביה"ס בשעה 9.15 בבווקר כשפרצופו גבוך מעט – תוצאה ישירה של הצמח השמאלית הטרומה של הילדה שיושבת לימינו. אבא תה' בונן בידי המפויחות של קטינא ורטן במסק' נות: אש אנפית'!

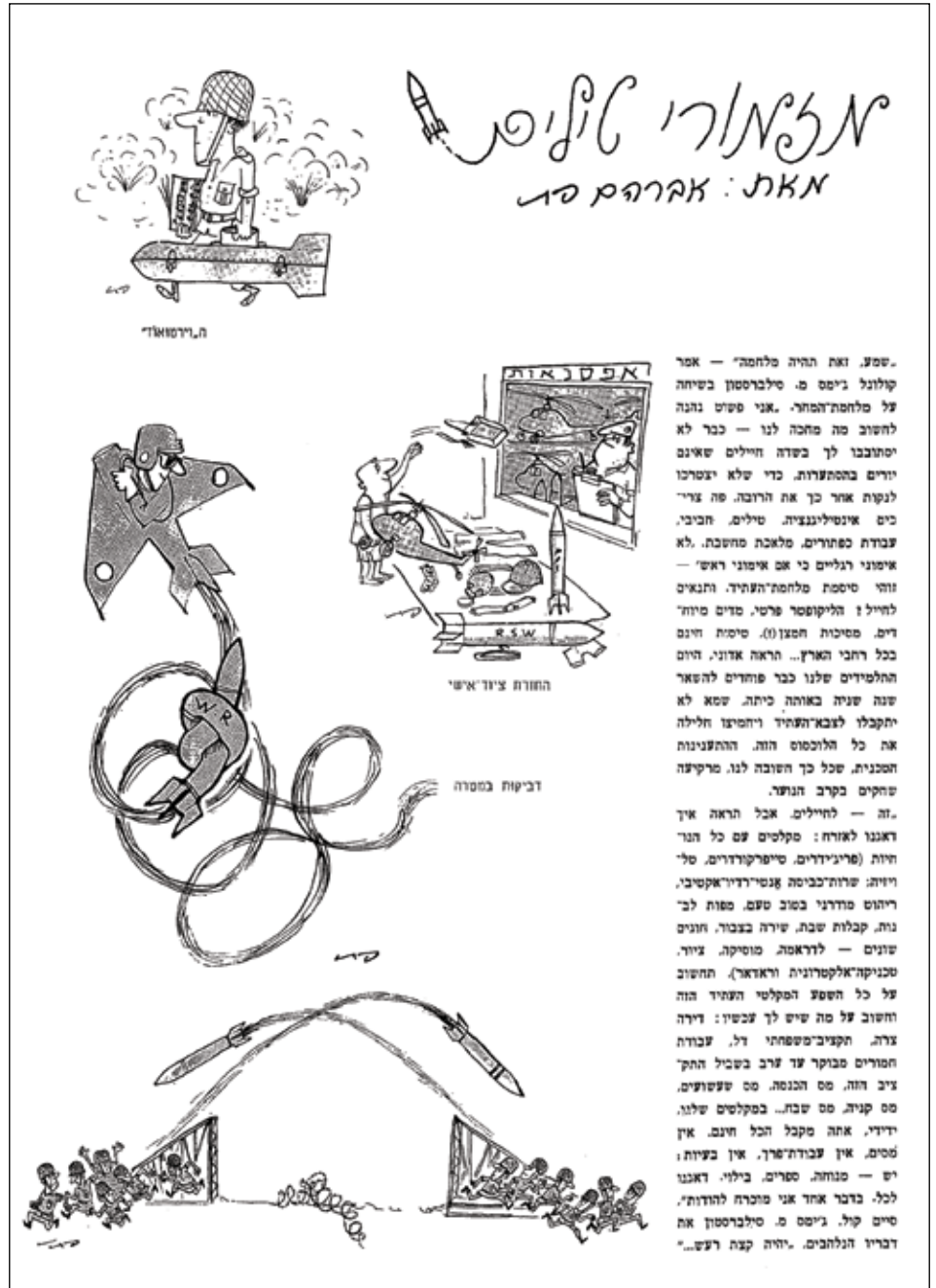
קטינא קפץ על המציאה. הוא שקד על המרק 'אש' במילון המינוח הצבאי (נאות המשפחה) ומאו: ובצעג סרצוף – 'אש ישירה'; נשר' פה גודר הווסתן של השכנים – 'אש המנעה'; דורך על כפות הרגלים של הכי יפה בכיתה – 'אש גישוש'; וכך הלאה – 'אש המרדה', 'אש אלכמנית', 'אש שיווק', 'אש המהד' רות'. קטינא שש לספר לאבא בלשון המינוח הצבאית על התוצאות המפתיעות של פעולתו תיו המליטריסטיות. המס"ח מקשיב, מתפעל וקובע: 'שמחת גיביג (גידול בגיג)!'.

יהודה הררי, "דמויות מתמרון", מערכות 103 (אוקטובר 1956)

מונח, לרוב ביטויי צבאי, הדורש הבהרה. כך, למשל, המילים 'איתות' ו'תמרון'. כמה גליונות עסקו במילה 'תמרון', וניכר שלא היה פשוט לאייר אותה. לפנינו אחד הניסיונות להמחיש "דמויות מתמרון". האיור הוא של יהודה הררי, ועוד

סוג אחר של מילון חזותי הוא המילון ההומוריסטי שבא להוסיף לעיתון, שתכניו כבדים, קצת קלות ראש ושעשועו. אין לשכוח שקהל היעד של **מערכות** היה צעיר. מדובר בחיילים שלא מזמן היו נערים ונערות שנהנו מעיתונים, כמו "דבר" ו"על המשמר" שבהם הופיעו קריקטורות וסיפורי קומיקס. מתוך תפיסה זו נולד כנראה בשנות ה-60 המדור של המאייר אברהם פת. המילון החזותי של אברהם פת היה למעשה פרשנות אישית שלו לתופעות שלא היה צורך להסביר אותן. באופן מילולי אלא באופן רעיוני. נסתכל למשל על "מזמורי טילים" בגיליון ס (דצמבר 1949). דממה שגם היום המדור הזה היה יכול להיות רלוונטי בשינויים קלים.

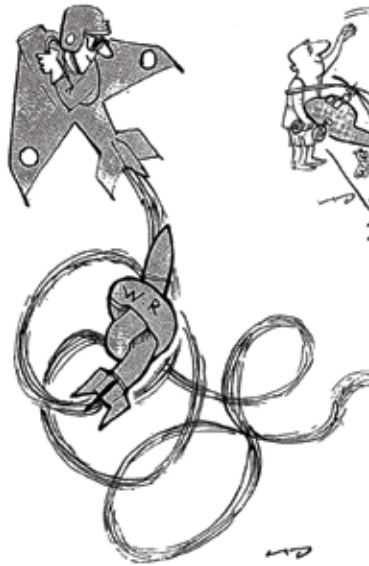

ה'ירושלמי'

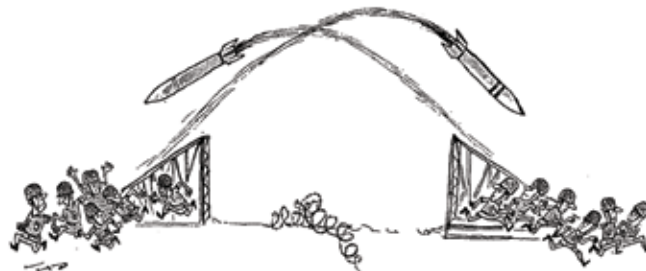
מלחמתי אלוים
מאת: אברהם פת

החזרת ציוד אישי

דביקות במסרה

שמש, זאת היתה מלחמה – אמר קולונל גייסס מ. סילברסטון בשיחה על מלחמת המדבר. אני פשוט נוהג לחשוב מה מחכה לנו – כבר לא יסתובבו לך בשדה חיילים שאינם יוריים בהתעוררות. כדי שלא יצטרכו לנקות אחרי כך את הרובה, זה צריך כיום אינטליגנציה, טילים, חיבים, עבודת כפתורים, מלאכה מחשבת, לא אימוני רגליים כי אם אימוני ראש – וזהו סיסמת מלחמת העתיד. והנאים לחייל? הליקופטר פרטי, מדים מיוחדים, מסיכות הסגנון (1), סיסמת חינוך בכל רחבי הארץ... תראה אדוני, היום המלטידים שלנו כבר פוחדים להשאר שנה שנית באותה כיתה. שסא לא יתקבלו לצבא העתיד והמסע החילה את כל הלוכסוס הזה, ההתענינות הסכנית, שכל כך השוכנה לנו, מרסקה שהקים בקרב הנוער.

זה – לחיילים, אבל תראה אין ראגנו לאורח: סקלטים עם כל הנוריות (פריג'ורידים, סימפיקורידים, סל' ויזיה; שרותיכביסה אנטירידיריאקטיבי, ריחוט מודרני במובן טעם, משות לב' נוח, קבלות שבת, שירה בצבור, חוגים שונים – לדראטה מוסיקה, ציור, טכניקה אלקטרונית וראדאר). החשוב על כל השפע הסקלטי העמיר הזה החשוב על מה שיש לך עצמיו: דירה צרה, תקציבים שפחתי דל, עבודת המורים מבוקר עד צרב בשביל התק' ציב הזה, סס הכנסה, סס שעשועים, סס קניה, סס שבת... במקלטים שלנו, יודי, אהה מקבל הכל חנם, אין טסים, אין עבודת שרך, אין בעיות; יש – מנוחה, סרטים, בילוי, ראגנו לכל, ברבר אחרי אני מוכרת להודותי, סיים קול, גייסס מ. סילברסטון את דבריו הנלהבים, ויהיה קצה רעש...

אברהם פת, "מזמורי טילים", מערכות 154 (ספטמבר 1963) עמ' 50

אברהם פת (1938-2013), כותב המדור והמאייר, נולד בחיפה. כבר בגיל 16 זכה בתחרות ציורים ארצית. אז גם הוא החל ללמוד בבצלאל. דודו היה יעקב פת ממיסדי "השומר" ומפקד ההגנה בירושלים, ועל שמו נקרא צומת פת. בשנות ה־60 התפרסמו איוריו ב**מערכות**. פת עסק בציור ובעיצוב ולימד עיצוב גרפי בבית הספר ויצ"ו חיפה. ניכר שהשילוב של מילים ותמונות היה שילוב משמעותי בעבורו. בשנות ה־90 עיצב פת מדליות ומטבעות בעבור החברה הממשלתית למטבעות. במדורו המאויר, שלא החזיק מעמד יותר מכמה גיליונות ספורים (אולי זה לא התאים לאופי הרציני של **מערכות**), הושפע פת מגיבורים מקומיים של קומיקסים ומאפקטים המוכרים בעולם האיור. האפקטים הללו הם למעשה שפה חזותית בין־לאומית, והם ההתחלה של דמויות הקריקטורות המוכרות לכל חובבי הז'אנר.

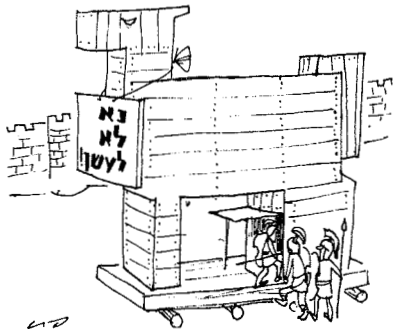
אברהם פת, "כלי־הנשק מאז - ועד עתה",
מערכות 151 (אפריל 1963)

כלי־הנשק מאז - ועד עתה

אברהם פת

הפנתר זועף הקלסתר טיפס בטוחות על הגזע המעוקם של עץ המנגו. אט־אט התקרב לטרפו המיועד. הגיי אנדרטל המבוהל שיטב לו במרומי העץ התגרד אובר־עצות בסדי חתו השעירי. הפנתר מתקרב, עוד פסיעה, עוד אחת ועוד אחת... הגיי אנדרטל, מיועדו, המויע חש כבר בכפות רגליו את נשימתה החמה של הזיה הרעבת... לפת ע מסתובב האדם הקדמון הזה אינסטינקטיבית בהפגית חדה אוורגית. קולט בידו אחד מן הפירות המגולגלים. קוטף אותו ו... טרח! מטילו ישר אל תוך עינה של הזיה. הפרי העסיסי מתנפץ לרסיסים על פרוצו של הפנתר, וזה האחרון טב על עקביו ומתרדר, נעלב ומנהם, אל מרגלות העץ. בצעדים הססניים של גבר שסרח בעלם בינות לשיחים העבותים. נו, ומכאן ועד לטיל הבליסטי בעל ראש הנפק הגרעיני, הדרך באמת איננה רחוקה. כי במשך השנים האלו שבר האדם את הראש איך לשבור את הראש לצד שכנגד, ואפשר לסי מוך על הראש היהודי שימציא לנו פטנטים...

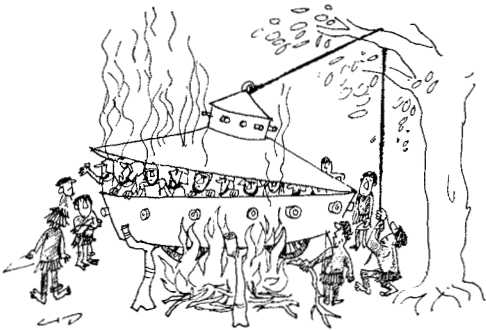
אלא שלא תמיד, כפי שמסתבר להלן, "הלכו" הענינים חלק. לעצמים חסר בכל המנגנון המסיבך הזה איזה בורג (בראש המצצא, או בנשק המורכב), ואז מתחילים הענינים להיות יציבים...

סוס טרניה

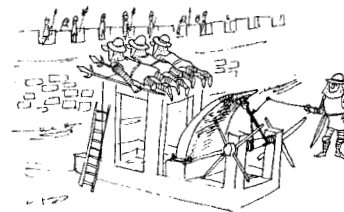

האדם הקדמון

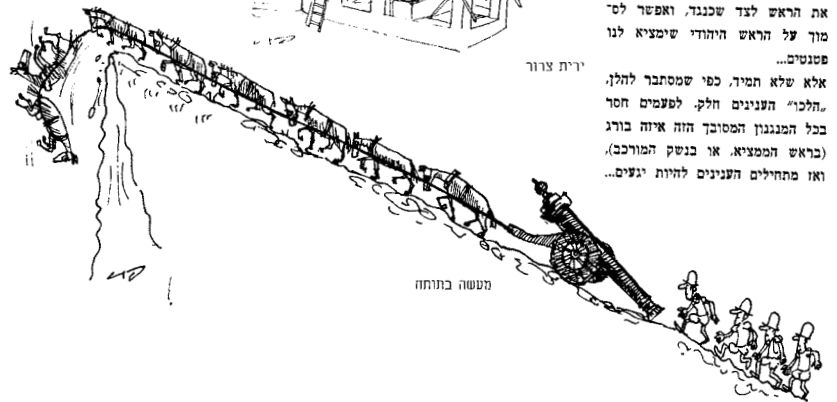

אפילו ליאונרדו דא וינצ'י עצמו לא הטלה על דעתו את האפשרויות המופלאות הסמוכות בטנק - פרי אמצאהו הגאונית - ששה שהטנק נופל בידי אוכלי־אדם.

פטר'יה כזאת ענקית עוד לא ראינו!

ירית צורר

משעה כותחח

מי היו המאירים?

המקרה של אברהם פת היה יוצא דופן, ולמרבית הצער בחלק גדול מהגיליונות בעשורים הראשונים, גם בגיליונות שהופיעו בהם איורים רבים, נותרים המאירים אנונימיים. לא ברור אם היו אלה חיילים בשירות סדיר ששירתו בתפקידים במערכת, או במאירים אחרים, ומדוע הם לא חתמו את שמותיהם על האיורים. אולם השינוי בתפיסה ובקרידיט לא איחר לבוא. כנראה שהדבר היה מלווה במינוי עורכים גרפיים לצד עורכי התוכן. למשל פאול קור, סופר הילדים והמאייר האהוב הידוע בין השאר בזכות ספרו "הפיל שרצה להיות הכי", שימש העורך הגרפי של **מערכות** במשך שנים רבות. ייתכן שהוא העלה את המודעות לכך שצריך לתת לאומנים המשתתפים בגיליונות את הכבוד המגיע להם לצד כותבי המאמרים.

דוד שניאור הוא אחד המאירים הראשונים ששםם חתום לצד האיור. איוריו מלאי הומור, וניתן לומר שהוא מחפש את הסצנות האנושיות הנמצאות מאחורי התכנים הצבאיים. כך למשל באיור "הלו יעל 7! עבור".

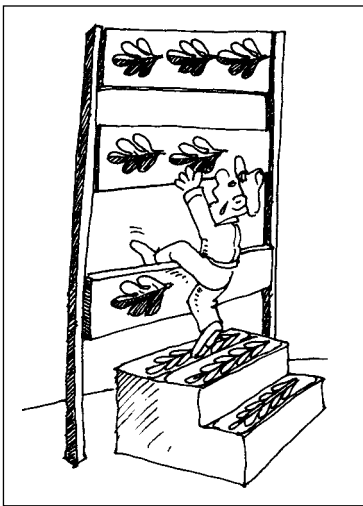
דוד שניאור היה צייר, מעצב במה וגרפיקאי. הוא גדל במינכן ובה הוא גם למד לימודי אמנות. בשנת 1933 אסרו אותו השלטונות, והוא שהה כאסיר פוליטי במחנה הריכוז דכאו. לאחר שנחלץ משם הצליח להגיע לארץ, השתקע בתל אביב והקדיש את חייו לעולם הגרפיקה והפרסום. האיורים שלו, שהתפרסמו בין השאר ב**מערכות**, מתאפיינים בקו ברור ובעובי משתנה. זהו סגנון איורי קליגרפי שהיה אופייני גם למאירים קריאל גרדוש (דוש) ויעקב פרקש (זאב). מהאיורים ניכר שלמד אומנות ושהיה לו ידע באנטומיה. כמו מאירים אחרים, הוא לא נעדר קריצה הומוריסטית וחוש ביקורת עדין.

מכל המאירים של **מערכות** אפשר לומר שהאיורים של **אבנר כץ** היו הביקורתיים ביותר. צריך לזכור שבועד שבעיתונות היומיומית באותה תקופה התפרסמו קריקטורות עוקצניות, הרי שכאן מדובר בעיתון בהוצאת צה"ל, ולא ניתן היה בשום אופן לעסוק בו בגלוי בפוליטיקה. בה בעת באיורים תמיד נמצא גם רובר סמוי שדרכו אפשר להגיד משהו על המערכת. הנה למשל באיור "עלייה בסולם הדרגות", אנו רואים קצין בשירות קבע המנסה לעלות בסולם הדרגות, אך המעבר מדרגת רביסון לדרגת סגן אלוף הוא משוכה בלתי אפשרית. פיו פתוח וזיעה יורדת על מצחו מרוב מאמץ. רגל אחת שלו כבר נמצאת בחוץ וספק אם יצליח לטפס בסולם ולקבל את הדרגה המיוחלת.

ההלייבוק המוצא בהודו, כפי שגילוי איוות ביהודי הושט, בו נהגו הלזים מהדמ-דגא. דחפיה לקידום ניתנה על המצאת הא"ב של מורס במחצית המאה ה-19.

"הלו יעל 7! עבור" דוד שניאור, **מערכות** מ"ח-מ"ט (מאי 1948) עמ' 56 משמאל: "האיתות בגלגוליו", עמוד מאויר של דוד שניאור, **מערכות** מ"ו-מ"ז (מרס 1948), עמ' 68

אבנר כץ, עלייה בסולם הדרגות, **מערכות** 272, (פברואר 1980), עמ' 36

אבנר כץ נולד בשנת 1939 בקיבוץ רמת רחל. הוא התפרסם כצייר, סופר ומאייר של דמויות ידועות ואהובות. בין השאר עיצב את הדמות של "קיפי" מרחוב סומסום ואייר את ספריו של יהודה אטלס. הוא עבד בעיתונים רבים וזכה בפרסים יוקרתיים. כץ אייר גם מדורים קבועים ב**מערכות** ואפילו את מכתבי קוראים - דבר יוצא דופן, שכן מכתבי קוראים אינם זוכים בדרך כלל להתייחסות ויזואלית. הקו האופייני של אבנר כץ נע בין קו קליגרפי ברור לקו וירטואוזי.

בניגוד לדוד שניאור ולאבנר כץ שהגיעו ל**מערכות** כבר כמאיירים מקצועיים, הסיפור של יהודה הררי הוא יוצא דופן. הררי (1919-1980) היה המאייר של **מערכות** בגיליונות 102-103 ואולי גם בגיליונות נוספים שהוא אינו חתום עליהם. יהודה הררי נשא דרגת אלוף-משנה בצה"ל. הוא נולד בבודפשט, עלה לארץ בשנת 1938 ועבד כפועל דפוס. בשנת 1947 התגייס להגנה, נפצע במלחמת העצמאות, ובמהלך שיקומו מינה אותו רב-אלוף חיים לסקוב לראש אגף ההדרכה. בשנת 1949 נשלח הררי לעשות סדר ביחידת הצנחנים שהייתה נתונה בכאוס. הוא אכן השליט סדר, הקים את בית הספר לצניחה, ניסח את תורת הלחימה, ולא פחות חשוב מזה - עיצב את כנפי הצניחה ואת תג היחידה של חטיבת הצנחנים.

לאחר שגדוד 890 התמזג עם גדוד 101 של אריאל שרון, פרש יהודה הררי מצה"ל ויצא ללימודים במחזור הראשון של המכללה הבינ-זרועית לפיקוד ומטה. נוסף על היותו לוחם, מפקד בצה"ל ואיש מוסד, הוא היה מאייר. הוא פרסם קריקטורה יומית בעיתון "מבט", והוציא לאור ספר איורים. האיורים שלו ב**מערכות** היו שונים מאיוריו האחרים, וניכר היה שהוא מכיר היטב את שדה הקרב. הם התבססו על התבוננות ישירה בלוחמים - בשפת הגוף שלהם, בפעולות שהם עושים, ובעיקר ביכולות המקצועיות שלהם. הוא צייר בשביל לקדם את תורת ההדרכה ולא בשביל להוסיף הומור למאמרים. מטרתו הייתה להבטיח שהמתבונן באיורים אלה יידע בדיוק מה לעשות בשעת מבחן.

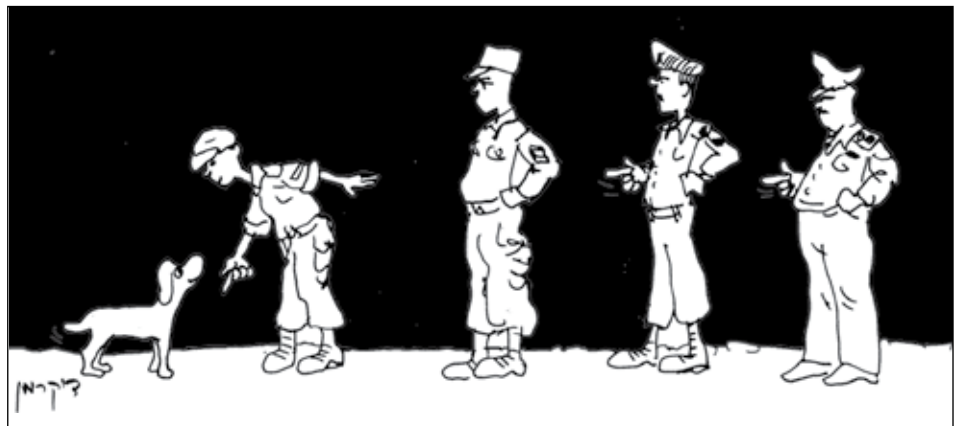
איור השופט רשאי להתערב...
יהודה הררי, "איור השופט רשאי להתערב",
מערכות (מרס 1948), עמ' 42

מערכות אז והיום

האיורים בשחור-לבן נעלמו בהדרגה, ואת מקומם תפסו תמונות צבעוניות וצילומים דיגיטליים, ו**מערכות** שינה את פניו. אבל הנה פה ושם עוד נמצאו אלה שזכרו שבעבר הדברים היו אחרת. בגיליון שהוצא לפני עשור, לציון 70 שנה ל**מערכות**, הוזמן במיוחד המאייר **בוריס דיקרמן** לעצב את עטיפת הגיליון כמחווה לגיליונות של העשורים הראשונים. האיור הפותח את הגיליון הוא למעשה מבט רטרוספקטיבי על הגיליונות הראשונים של **מערכות**. באיור מתואר מאהל צבאי שבו הגיליונות של **מערכות** משמשים אוהלים. במונחי הגרפיקה של ימינו העיצוב של הגיליונות הראשונים של **מערכות** הם בבחינת תאונת עיצוב. עטיפות בלי תמונות, עמודים ללא צבע, תוכן עניינים ארוך ומייגע, אותיות קטנות ושורות צפופות, נייר עיתון דק ופשוט. מי יכול להתלהב מפרסומות בשחור-לבן ומאיורים של דרגות? וממהלכים טקטיים? עיתון שאינו עוסק ברכילות, בעולם הבידור ואין בו תמונה של כוכבי קולנוע.

ואולם התבוננות מעמיקה יותר חושפת פתאום עולם אחר. אולי ילדותי ותמים, אבל האם לא כאלה היו החיים אז? תמימים. הנופים היו תמימים, החיילים היו תמימים, וכך האיורים. התמימות אומנם חלפה, אבל אי-אפשר להמעיט בחשיבות של ההיסטוריה הצבאית הוויזואלית שהלכה והתפתחה מגיליון לגיליון. כמו כל עיתון אחר שצמח בנוף הישראלי, גם **מערכות** גיבש לעצמו קו חזותי המזוהה איתו ועם הרעיונות שהוא מבקש להנחיל. ולא זו בלבד אלא שבמאמר מפתיע בגיליון עה אומר המחבר סא"ל י' נאמן (לימים פרופ' יובל נאמן, שר המדע) אמירה שאינה מקובלת היום, ושעל פיה המפקדים צריכים ללמוד אומנות. נאמן הסביר: "יתכן שהקורא ידמה שסטינו כאן מן המגמה. יתכן ולא יראה על שום מה צריך דווקא מי שיהיה מפקד או קצין מטה לדעת תולדות האמנות [...] ובכן הניסיון מוכיח שצריך שידע זאת. ראשית - משום שכדי להיות מפקד טוב עליו להיות אדם טוב, לאהוב את רוח האדם ולדעת אותה. ושנית - משיזכה להצצה זו - [...] יהיה מסוגל הוא עצמו ללמוד ולהתפתח בתמידות, לקלוט ולדלות מכל מקור ומקור (**מערכות** ע"ה [אוקטובר 1952])."

בוריס דיקרמן, 70 שנה למערכות, מערכות
427-428 (אוקטובר 2009). איור עליון: עמ' 6,
איור תחתון: עמ' 12

ב

ניסן התש"ף מלאו שמונים שנים לכתב העת **מערכות**, ולכבוד המאורע המיוחד הוחלט להפיק אלבום חגיגי. באלבום הופיעו כתובים ("טקסטים") מכתובים שונים - ברכות של ראשי המדינה, שופטים, אנשי ספר ועוד; סקירות של ספרים שהופיעו במערכות והמלצות לספרים אחרים; מאמרים שפורסמו בכתב העת בעשורים האחרונים ועוד. כיאה להפקה רשמית של כותר בבית הוצאה לאור ותיק ומכובד, נקבע שכל הפרסומים ייערכו ויוגהו.

בכל הקשור למאמרים שפורסמו בשנים האחרונות המלאכה הייתה קלה יחסית. מבחינה טכנית אפשר היה להגיע למקור דיגיטלי, וכל שנדרש היה להגיה פה ושם את הכתוב. הגם שלא תמיד נכתבו המאמרים בהתאם לכללי הפיסוק והכתיב של האקדמיה ללשון העברית, השינויים שנעשו בכתוב היו מזעריים. לשמחתנו רוב מכריע של הכותבים עדיין חי בינינו, ולכן בשעת הצורך ניתן היה לפנות לכותב או לכותבת ולבקש הבהרה באשר לכוונתם.

במאמרים ישנים, בני 50 שנים ויותר, היו הדברים מורכבים יותר. חלק מהמאמרים נסרק והומר לתבנית דיגיטלית, וחלק אחר הוקלד מחדש. כבר בתחילת הדרך קבע העורך שלא יעשה כל שינוי בסגנון ובפיסוק, ושיתאפשר רק לערוך את הכתוב בהתאם לכללי הכתיב המחייבים היום. בעיה נוספת התעוררה עקב העובדה המצערת שרוב הכותבים אינם בין החיים, ובמקרים של חוסר בהירות לא ניתן היה לפנות אליהם בבקשה להסבר. הקריאה מחדש במאמרים ישנים ובפרסומים אחרים הציפה לא מעט תופעות המעידות על התהפוכות שעברה העברית בשמונים השנים האחרונות - כתיב וגופן שונים, כללי פיסוק, מילים שנעלמו ואחרות שהחליפון ועוד.

בשנת 2009, לכבוד יום הולדת ה־70 של כתב העת, פרסם ד"ר ישראל בן־דור מאמר שתיאר בקצרה את תולדות מערכות. המאמר עסק בכותבים ובנושאים שפורסמו במערכות,¹ אך לא תיאר את העברית של המאמרים השונים. במהלך השנים האחרונות נכתבו לא מעט עבודות ומאמרים העוסקים בלשון המקובלת בצה"ל,²

והמבקש לדעת "איך חיילי צה"ל אומרים בטלה וחוסר מעשה" יוכל לפנות לאתרים שונים במרשתת ולקבל תשובה.

יש עניין רב בעברית של המאמרים שהתפרסמו במערכות. הלשון העברית עברה שינויים רבים במהלך השנים האחרונות, ואין זה המקום לסקור אותם. לכן במאמר זה נדון רק בשינויים הנובעים מנושאי הכתיבה - תחומי ביטחון ומדיניות חוץ.

שני גורמים השפיעו על הזקדוק העברי של **מערכות**. הגורם האחד היה העברית, על כל תחומיה: הגופן, הכתיב, התחביר ועוד, והגורם האחר היה הכותבים.

כתב העת יצא לראשונה בתחילת מלחמת העולם השנייה - תקופה שבה החלו להשתמש באמצעי לחימה חדשים ובשיטות שלא היו מקובלות קודם, והדבר חייב שימוש במילים חדשות ובמונחים מיוחדים וחדשים. אוצר המילים שיכול היה לשמש את הכותבים היה קטן מאוד. העברית של לשון המקרא לא יכלה לספק מילים רבות מדי, ובטח שהיא לא הייתה יכולה להיות מקור לאמצעי לחימה ולשיטות שרק באותם ימים הפעילו אותם לראשונה. לשון חז"ל ולשון ימי הביניים היו אף הן מקור אכזב למונחים. המקור היחיד היה "העברית החדשה", וגם הוא לא היה עשיר במיוחד במילים בכלל ובביטויים בנושאי ביטחון ומדיניות בפרט. לכן נקטו הכותבים אמצעים לשוניים שונים כדי להשלים את החסר, והם יפורטו בהמשך.

הגורם האחר שהשפיע על הכתיבה היה הכותבים: שפת האם שלהם, השכלתם הכללית

הדקדוק העברי של כתב העת "מערכות"

אריה שרביט*

* אריה שרביט הוא העורך הלשוני של הספר.
** ההערות למאמר זה - בסוף הספר.

והשכלתם הצבאית. עד אמצע שנות השבעים שפת האם של רוב הכותבים לא הייתה עברית, ולכן גם בשל סיבה זאת נמצאו לא מעט ביטויים בלעז ומילים שהולבשו במלבוש עברי ובמדי צבא. את השכלתם הצבאית רכשו רוב הכותבים בצבאות זרים, וכתוצאה מכך נוצר מגוון רחב מאוד של מונחים שהושאלו מצבאות העולם.

שני גורמים אלה והניסיון ללכת בין טיפות ההגבלה של שלטונות המנדט הבריטי יצרו סגנון מיוחד מאוד ומעין דקדוק פנימי של כתב העת **מערכות**. במאמר זה נעמוד על כמה מהשינויים הבולטים. במיוחד נעמוד על כמה תמורות שחלו במונחים ונפרט גם הבדלים הקשורים לתחומים אחרים בשפה.

הגופן

בימים אלה שבהם המחשב, תוכנותיו ויישומיו מאפשרים לכל אדם לעצב כל כתוב בהתאם לרצון הכותב או הגרפיקאי, נראה ששאלות, כגון סוג הגופן, גודלו ותוצאיו ("האפקטים" שלו), אינן מעניינות במיוחד. ניתן בקלות לשנות את הכתיב ואת הגופן בהתאם לרצון הכותב. אולם לפני שמונים שנה הייתה לנושאים אלה משמעות רבה. לדוגמה, אם בימינו יגלו סופר או עורך טעות בדמות יו"ד יתרה או סדר מספרים משובש, יעלה התיקון במספר הקשות אצבע על המקלדת. לפני שמונה עשורים תיקון הטעות חייב הוצאת מספר גלופות ממקומן בתוך מסגרת עץ ששימשה להגדרת העמוד, והחלפתן בגלופות אחרות. לעיתים חייב התיקון גם סידור מחדש של תבנית העמוד ואף של העמוד הבא.

הגופן הרגיל שבו השתמשו להדפסת הירחון³ **מערכות** היה פרנקריהל⁴ גופן זה נחשב נוח לקריאה, ועד היום הוא משמש את מרבית הפרסומים בעברית המודפסים על נייר. לצידו, לרוב בכותרות, בציון שמות הכותבים ובציטוט ישיר, שימש גופן וילנא או גופן הידוע היום כגופן מרים.⁵ אולם באותה עת סבל גופן פרנקריהל ממספר חסרונות, והם חייבו פתרונות יצירתיים. החיסרון הראשון נבע מהנטייה, הקיימת עד היום, של אנשי צבא להדגיש את דבריהם. קצינים בכל צבאות העולם ובכל הדורות אוהבים להדגיש מילים ואף פסקאות שלמות כדי להציג את חשיבותן היחסית ליתר הכתוב. מעבד התמלילים מאפשר להדגיש אותיות בתוך מילים, מילים בתוך משפטים ואף משפטים שלמים. ההדגשה, שהיא למעשה עיבוי קווי המתאר של האותיות, מבליטה את הכתוב ומפנה את תשומת לב הקורא, גם אם אין צורך בהבלטה, וגם אם ההבלטה תסיח את דעת הקורא. אולם בשנים עברו לא הייתה אפשרות להדגיש תווים, משום שמשמעות ההדגשה הייתה

החלפת גלופה שמחירה היה גבוה, ולעיתים קרובות אף לא נמצאה. לכן העורכים מצאו מספר פתרונות. בתחילה הושגה ההדגשה או הסבת תשומת לב הקורא באמצעות מרווחים. כך הודפס: "ממשלה נ א צ י ת",⁶ ובהמשך המאמר אפשר לקרוא: "הבלטת ה ב ר י ה" ועוד. בדרך זאת נקטו העורכים גם במקרים שבהם הוספת המרווחים פגעה בכתוב. בהמשך יובא דיון שיעסוק בתפקיד המקף, אולם כבר כעת ניתן לקבוע כי המקף חייב להיות צמוד לאות שלפניו ולאות שאחריה, שהרי תפקידו לחבר. לכן תמוה מעט הכתיב "פ ל ו ג ו ת - פ ש י ט ה".⁷ כאמור תמיהה זאת שוכתת, אם מתחשבים בעובדת חוסר האותיות המודגשות.

דרך נוספת להדגשה הייתה תוספת של סימן קריאה, כמו בדוגמה הזאת: "אין לאכול בלא תאבון!"⁸ בדרכים אלה המשיכו העורכים עד אמצע שנות החמישים.⁹ עם התפתחות הדפוס במדינת ישראל הוחלפה שיטת המרווחים בשיטת הגופן השונה. מילים וביטויים שהכותבים או העורכים ביקשו להדגישם, הודפסו בגופן שונה. כך נמצא "הקניית ניידות גדולה יותר לארטילריה".¹⁰ הגופן האחר היה אומנם דק יותר וגודל האותיות היה קטן יותר משאר חלקי הכתוב, אך המטרה

המוטאמים לתנועה בהרים. בתותח-הירים קלים ומרגמות: הבטחה מידית של כל שטח שנכבש ע"י סלילת דרכי-תחבורה אל הבסיסים, ושמירת הדרכים הללו ע"י פטרולים מוביליים וביצורים קלים. ברם נתברר, כי כל ההכנות הללו היו מיותרות. החכשים עשו משגה גדול, שקשה להבינו וסביבותיו לא הובהרו עדיין כראוי: צבאותיהם הבלתי-מאורגנים. הקויים מבחינת הזיון והפיקוד והבלתי מוכשרים לקרבות סדירים. העצמו במערכה בפורמציות המוגיות מול אש מכונות-היריה, התותחים. הסנקים והפצצות של האיטלקים. התוצאה ידועה לכל. מלחמת חבש אישרה את נכונות העקרון. שכבר נוסח ע"י קלאוזאביץ והוטעם וחזר והוטעם בספרו של ארהרדט – כי המשגה הגדול ביותר שלוחמי הגארילה עלולים לעשות. הוא לבוא לידי התנגשות גלויה עם גייסות סדירים.

הגארילה החדישה בספרד

בדרך כלל רואים את מלחמת-האזרחים בספרד כדוגמה למלחמת-קורים – אמנם לא בקנה-מידה גדול ביותר. אך שאופיה נקבע ביסודו על-ידי השימוש בנשק

בתחילה הושגה ההדגשה באמצעות הוספת רווחים, **מערכות** א (אפריל 1940), עמ' 38

הושגה, ותשומת לב הקורא פנתה אל המילה החריגה. רק באמצע שנות השבעים, ומאוחר יותר עם תחילת השימוש במחשב, יכלו סוף־סוף המדגישים לבוא על סיפוקם. כך מצאנו "אולם הטנק לא איבד את חשיבותו".¹¹

בימינו, כמובן, שאלת אופן ההדגשה אינה מעלה ואינה מורידה. מספר הגופנים העומדים לרשות העורכים והמדפיסים הוא גדול מאוד, הצבע מאפשר להדגיש הדגשות שונות ומגוונות, ניתן להטות תווי דפוס ועוד. לפחות מבחינה זאת ניתן לקבוע ששמונים השנים האחרונות היטיבו עם מערכות.

עוד תופעה מעניינת היא השימוש בסימני המקף ("קו מחבר") והקו המפריד. המקף הוא סימן עברי הנמנה על טעמי המקרא, ויש לו תפקיד חשוב בקביעת תצורת המילה וההטעמה של שתי המילים המחוברות, כמו בדוגמאות אלה: "כל צפור" מול "כל־פֶּנֶף".¹² בכל מקרה שבו היה צורך הקפידו העורכים להדפיס את המקף במקומו, אם כי היום חלק מהמקפים ייחשבו מוגזמים, כגון "דברים־שבשגרא[ה]"¹³ ו"התנפלויות־פתע בקו[ן]־העורף" ועוד. מגמה זאת נמשכה זמן רב, וכך הודפסו "חיל־ההנדסה"¹⁴ ו"קבוצת־החבלנים" אך גם "פלוגת החבלנים".¹⁵

למקף היה גם תפקיד חשוב שנבע מקוצר השורה בדפוס - לחבר בין שני חלקי מילה. בעבר נהגו לסדר את גלופות האותיות בתוך מסגרות עץ. מלאכה זאת הייבה תשומת לב רבה ודיוק רב על מנת שהרווחים בין האותיות יהיו זהים, ועל מנת שהרווחים בין המילים יהיו אחידים. אך למרות שהסֶפְרִים¹⁶ היו מיומנים להפליא הם נאלצו לעיתים לחלק מילה לשתי שורות. בדוגמה "פלוגת החבלנים", נאלץ הַסֶפֶר לסדר את המילה כך "החב־לנים" - האותיות "לנים" הודפסו בשורה הבאה.

כשהגיעו הדברים לקו המפריד נאלצו הסדרים להשתמש בקו מפריד משפה אחרת, בין היתר משום שהקו המפריד, כמו סימני פיסוק רבים, אינו עברי מקורי. בסימן זהה השתמשו גם לציון טווח. כדי להבדיל ביניהם, סודר הקו המפריד בין שני רווחים וקו הטווח סודר בצמוד למילים. לדוגמה, בעמוד אחד ובטור אחד הודפס כך: "ביכולתם לחסום את נסיגת האויב - ולאבטח בכוחותיהם" הם,¹⁷ ובהמשך הופיע "בכביש בלגראד־זאגרב". היום עניינים אלה יכולים להיראות חסרי משמעות, במיוחד לאור האפשרויות שמעמידות לנו תוכנות עיבוד התמלילים שבהן נמצאים שלושה גדלים של קו, והכללים שקבעה האקדמיה ללשון העברית.¹⁸ ראויה לציון ההבחנה בשימוש בין קו מפריד שתפקידו לצייין טווח [ממקום למקום], כגון "קו מסילת־הברזל סרֶבֶבו־קוניץ (Sarajevo-Konjitz) [מסילת הברזל מסריבו לקוניץ]"¹⁹ לבין מקף, כגון "הגשר המכונה קרבלי־מוסט". נראה שמדובר בהבחנה מכוונת לפי הצירוף "לאיקובץ־גורני־מילנובץ (Lajkovac-Milanovac)"²⁰ (Gornji).

שאלות נוספות עלו גם באשר לשימוש במירכאות. במשך שנים רבות נהוג היה לצייין מירכאות בדפוס עברי באופן זה: «מלחמה הקטנה»²¹ או בדרך זאת «מלחמה הקטנה». בגיליון הראשון עוד ניתן לראות הבדל בין אופן הדפסת המירכאות, אולם בהמשך נעלם הבדל זה.

הכתיב

ההתפתחות שחלה בכתיב העברי של מערכות דומה מאוד להתפתחות הכללית שחלה בלשון העברית - מעבר מכתב חסר לכתב מלא גם במקרים שאין מנקדים את הכתוב. אפשר לצייין כמה תופעות. לדוגמה, בשל הצורך לכתוב שמות רבים של מקומות ושל אנשי צבא זרים, ראינו נטייה לצייין את העיצור ם ב"ו אחת עם ניקוד "וקרמל"²²; עוד ראינו ניקוד חלקי למילים בלעז "אינטרפֶּרְטציה"²³ ואף למילים בעברית "הָרוּח (הרווח)"²⁴ "נשק־הַטְּלָה"²⁵ ועוד. עניין מעט מוזר היה הכתיב של ראשי

"צבא הסוכנים בתמונות", מערכות ב-ג (יולי 1940)

התיבות. את ראשי התיבות "ע"י [על-ידי] ציינו תמיד במירכאות, אולם את ראשי התיבות ל"זאת אומרת" ציינו על דרך האנגלית כך: "ז. א.", והוא הדין לגבי שמות הכותבים וראשי תיבות אחרים כדוגמת "ח. נ. מ." [חנ"ם - חומר נפץ מרסק] ו"גנ"לויט" [לוטנט-גנרל - דרגה המקבילה לסגן-אלוף בצה"ל]. לעומת הכתיב החסר במילים עבריות, ניכר חופש רב בכתיב של מילים בלעז, כגון תכסיסי-גְאָרְיֶלָה²⁷ ועוד.

הצורות

בימים אלה שבהם היצור "הֶפְעִיל" מנסה להחריב את הבניין הנאה 'הֶפְעִיל' ולהיבנות עליו, נראה שצורות, כגון "בהתגבר" ["בזמן שהיא התגברה"],²⁸ "שעת הָאָר היום" [השעה שבה אור היום עולה],²⁹ "גלשות"³⁰ ["גלישה", "סנפלינג" - ירידה מצוקים באמצעות חבלים] הן צורות ארכאיות, ולבטח הן אינן רגילות. אולם בדומה לתופעות לשון שהוזכרו ושתצוינה בהמשך, לא כך היו פני הדברים בעבר הקרוב. דוגמה מובהקת היא אחת המילים הרגילות ביותר בצה"ל - 'מוקש'. המילה נגזרת מהשורש יק"ש, היא מופיעה במקרא בעשרים-ושבע היקרויות,³¹ ומשמעה הוא "פח", "מלכודת" ו"כל דבר שנוקש בו אדם [או חיה]".³²

על אף שהשורש מופיע במקרא בבניינים "קל" ו"נפעל",³³ בימינו אין איש צבא או אדם מן היישוב שיסכים לכתוב או לבטא כך: "יקשתי את השדה במוקשים רבים" או "יקשנו מלכודות לציפורים". השימוש היחיד כמעט מתבסס על גזירה מוטעית, ואנו נקרא ונשמע רק "מיקשתי", "מיקוש" ו"למקש" על דרך בניין פיעל. שמענו אף "היחידה התמקשה" ["היחידה טמנה מוקשים סביב המוצב שלה"] ו"מיקוש פזיר" ["מוקשים שמפזרים אותם באמצעים שונים"]. עיון במאמר בן פחות משמונים שנים יראה שלצורך הטמנת מוקשים הצורה הרגילה שנכתבה באותה עת הייתה "יקישה"³⁴ או "הנחת מוקשים" או "זריעת מוקשים".

דוגמה נוספת היא המונח 'אבטחה'. ההבחנה בין משקל 'הפעלה' ובין משקל 'אפעלה' נדונה בהרחבה באקדמיה ללשון העברית,³⁵ ואפשר למצוא גם את ההבחנה בין 'אבטחה' ו'הבטחה'. בצה"ל מקובל היום רק המונח 'אבטחה' לציון 'פעולות ואמצעים שנוקטים כדי לשמור על כוח, על [...] מפני פגיעה',³⁶ והפועל הוא תמיד 'לאבטח', 'אבטחנו' ועוד. אולם גם במקרה זה אפשר למצוא את המקור ואולי רמז ליציאה נגד השימוש במשקל אפעלה.³⁷ המונח הרגיל שהופיע במערכות היה תמיד 'הבטחה',³⁸ אך הפועל היה 'לאבטח'³⁹ או 'הבטיחו'.

אוצר המילים

תחום המילון הושפע משני גורמים חשובים. הגורם הראשון היה אוצר המילים הכלליות - המילים שהיו קיימות בעברית ושהיו בשימוש החל מסוף שנות השלושים; התחום האחר הוא אוצר המילים והמונחים המקצועיים שעמדו לרשות כותבי מאמרים בנושאי צבא וביטחון. חיבור זה עוסק בכתיבה בתחומי צבא וביטחון, ולכן נתרכז בו.

עוד לפני קום המדינה התבקש ועד הלשון לסייע בקביעת מילים ומונחים שימשו לנושאי צבא וביטחון,⁴⁰ והוא עשה כן. המציאות של שלטון בריטי הקשתה על פרסום המונחים, ולא אחת פורסמו מילים במקומות משעשעים. לדוגמה, המונח 'צבא' פורסם במילון חינוך גופני (התעמלות) בשנת 1937 וכך גם 'אגף' ומילים נוספות למונחים בתחום הביטחון. כך נעשה גם לגבי המילה 'מוקש' שפורסמה במילון למונחי ספנות (ת"ש-תש"א). נראה שהצורך גבר, ולכן נאלצו הכותבים להמציא מילים ומונחים.

הדרך הראשונה שבה בחרו הייתה תעתיק משפות האם שלהם או מהשפות שבהם נרכשה ההשכלה הצבאית של הכותבים. כך, כשתרגמו העורכים מאמר של ארתור ארהרדט, נמצאה המילה "אבטוג'ורו"⁴¹ - כלי טיס הדומה מאוד לכלי הטיס הידוע היום כ'מסוק' או "הליקופטר".⁴² הדיון במילה זאת נמשך עד שנת 1957, וניתן לראות באתר האקדמיה ללשון העברית את הגלגולים השונים ואת ההצעות המגוונות לקביעת השם הרשמי של כלי הטיס הנפוץ כל כך בימינו.⁴³ אך

למרות המילה החדשה והמתאימה המשיכו כותבים, ואף עורכי כתב העת, לעשות שימוש במילה 'הליקופטר' במשך שנים רבות.⁴⁴ דוגמה נוספת היא המילה "צְרִימוֹנֵי־אֵלֵי" במובן "טַקְסִי" שהופיעה במאמר הדין בתפקידי הגדודים המודרניים במלחמה הגדולה ובמלחמת הגרילה,⁴⁵ למרות שהמילה 'טקסי' במשמעות "טכס"⁴⁶ הופיעה כבר במילון למונחי חינוך גופני, ואף המילה 'טקסי' (במקור 'טכסי'). באותו אופן תועתקו גם המילים "טנק" (tank),⁴⁷ "פטרוול" (patrol) ועוד. לצד אלה עמדו כמובן גם מילים לועזיות נוספות, כפי שהיה מקובל באותם ימים, כגון "אנומליים"⁴⁸ במובן "מיוחדים, אינם רגילים"; "מוביליות"⁴⁹ במובן "תנועה או תמרון"; "אינפקציות" עם הפירוש (זיהום) ועוד.

המילון העברי הראשון למונחים צבאיים פורסם בשנת 1951,⁵⁰ אחריו - ב־1965 וב־1980⁵¹ - פורסמו מילונים נוספים שנשאו את הכינוי "מילון מונחים צבאיים", ורק בשנת 1998 זכה צה"ל ל"מילון למונחי צה"ל". לכן רק בשנת 1951 ניתן היה להשתמש במונחים רשמיים לציון שמות עצם ופעלים בתחומי צבא. בצר להם ועקב המחסור במונחי צבא פנו הכותבים לדרכים אחרות, ואחת מהן הייתה תרגום שאילה.⁵² בדרך זאת מתרגמים צירוף באמצעות תרגום כל מילה לעצמה. לדוגמה, 'קוֹנְיָה' העורף⁵³ (rear counter), 'מטוסי־קרב' (warplane או combat aircraft) ועוד. אלא שדרך זאת עלולה להתגלות כדרך חתחתים שניתן להיכשל בה בקלות, וכבר עמדו עליה בלשנים וחוקרי הלשון העברית.⁵⁴ כך נוצר, אומנם לזמן קצר, המונח "האקדח־מכונה"⁵⁵ (machine gun) - לשמחתנו נשכח מונח זה במהירות והוחלף ב'ת־מִקְלָע' וב'מִקְלָע'.⁵⁶

חלק מהמונחים שנקבעו באותה עת נשאר בשימוש עד היום, ואפשר שהמקומות השונים שבהם רכשו הכותבים את השכלתם הצבאית השפיעו גם על האופן שבו הם תרגמו את המונחים. דוגמה מעניינת למונח שעבר מספר שינויים הוא המונח "התקפה חזיתית". מונח זה קיים בצה"ל לפחות שישנים, והוא מציין פעולה שבה כוח צבאי תוקף את חזית האויב. המונח אינו מוצלח במיוחד משום שהוא עשוי להטעות את השומע או הקורא שיחשוב כי "התוקף תוקף מחזיתו", והרי תמיד מושא ההתקפה נמצא בחזית התוקף. הבלבול עלול להעמיק, במיוחד לאור חברים נוספים של 'ההתקפה החזיתית' - 'התקפת איגוף'⁵⁷ שבה התוקף מאגף⁵⁸ את אויבו; ו'התקפת מלקחיים' שבה התוקף פועל בצורת מלקחיים. נראה שהמונח שנקבע תורגם מאנגלית־בריטית frontal attack⁵⁹, לעומת המונח המקביל בצבא האמריקני שהוא direct attack - "התקפה ישירה". אך בדיקה מעמיקה תראה שלא תמיד כך היו הדברים.

בשנת 1950 פורסם **במערכות** קובץ מאמרים שעסקו במלחמת השחרור. כמעט כל הכותבים שירתו בצה"ל, אך את השכלתם רכשו בצבאות זרים, ובמאמריהם נזקקו לתאר את צורת ההתקפה. אלוף־משנה חיים הרצוג⁶⁰ ואלוף משה דיין,⁶¹ שזכו להשכלה צבאית בריטית, בחרו במונח "התקפת־מצח". הבחירה בדימוי זה מוצלחת מאוד, משום שאומנם המשמעות הראשונה של 'מצח' היא "החלק הקדמי והעליון של הפנים",⁶² אך בהשאלה משמעות המילה היא גם "כוח" וכמובן המקבילה העברית לאחת המילים באנגלית למצח, והחשוב ביותר - תרגום מדויק של המונח האנגלי־בריטי frontal attack⁶³. לעומת שני אלה פרסם קצין נוסף⁶⁴ מאמר שבו הופיעה צורת ההתקפה, אך הוא בחר דווקא במונח האנגלי־אמריקני "התקפה ישירה".

הכותבים לא הסתפקו בתרגום של מונחים, ולא אחת בחרו בדרך של הרחבת משמעות למילה קיימת. הרחבת המשמעות נעשתה באמצעות דמיון בצורה או דמיון אחר. מקרה מיוחד הוא המילה 'סוכך' [סִכֵך] במשמעות של "מצנח". במאמר שהוזכר כבר⁶⁴ משתמש הכותב במילה "סוככים" לצורך ניתוח ההתקפה הסובייטית על פינלנד, וכך הוא כותב: "המלחמה הפינית הראתה, יחד עם ליקויים אחרים של הצבא הרוסי, גם את התבדותו של הנשק החדש שלהם, אשר ארהדט החשיבו במיוחד: - צבא הסוככים [...] בסוככי נפילה".⁶⁵

המילה 'סִכֵך' קיימת כבר בלשון המקרא בהקשר צבאי, אולם משמעותה בתנ"ך היא "מבנה המגן על חומות העיר מפני תוקפיה".⁶⁶ גם השורש סכ"ך קיים במקרא, ומשמעותו היא "לחפות מעל, להגן וכדומה".⁶⁷ שימוש זה נמשך גם בלשון חז"ל ובלשון ימי הביניים ועד העת החדשה. מאוחר יותר חידש אליעזר בן־יהודה את המילה 'מְטָרָה' [מטרייה] במשמעות של "הגנה מפני

הגשם (המטר) או השמש", אך חיים נחמן ביאליק לא אהב חידוש זה, ולכן הוא חידש את המילה 'סוכך' במשמעות של "מטרייה, שמשייה"⁶⁸. הדמיון הצורני בין מטרייה ובין מצנח המשמש אנשי צבא והמשמש לספורט הוא ברור, וכך נולד הצירוף 'סוככי נפילה' שהציע ביאליק. איננו יודעים האם ד"ר ישראל בר הצטרף לגישת ביאליק, אך דבריו הם עדות לוויכוח לשוני צבאי. בכך לא הסתיים העימות הלשוני. בשנת 1940 פרסמה לשכת ההדרכה המרכזית שליד יועץ הסוכנות היהודית לענייני [ענייני] ה. ג. א. [הג"א]" - עוד דרך לקיים פעילות ביטחון בהסכמה בריטית - חוברת שנשאה את השם "ההתקפה מהאוויר [אוויר] וההגנה האקטיבית". בחוברת זו הוכרע הדיון, ובפרק ח' נקבע "סוככי נפילה (מצנחים)"⁶⁹.

מילה נוספת שהתחדשה באופן מיוחד היא המילה 'רומה'⁷⁰ לציון רובה שבעזרתו יורים כדורי מטען - רימונים מסוגים שונים ופצצות. השורש רמ"ה נמצא כבר במקרא. אומנם עיקר השימוש בשורש הוא לציון "הטעיה, שקר וכדומה"⁷¹, אך נמצאו גם היקריות של השורש בהקשר צבאי. לדוגמה, "מְקוֹל פָּרֶשׁ וְרֹמָה קָשֶׁת בְּרַחַת כָּל הָעִיר בָּאוּ בְּעֵבִים וּבְפָפִים עָלוּ כָּל הָעִיר עֲזוּבָה וְאִין יוֹשֵׁב בְּהֶן אִישׁ" (ירמ' ד, כט). בהקשר זה מפורשת המילה כצורת בינוני של השורש רמ"ה במובן "האדם] המטיל את החיצים מהקשת", אך יש לפחות היקרות אחת שבה הפועל הוא במובן נשק: "בְּנֵי אֶפְרַיִם נוֹשְׁקֵי רֹמֵי קָשֶׁת הִפְכוּ בַיּוֹם קָרָב" (תהל עח, ט).⁷² התיעוד הראשון ל'רובה' מופיע במילון למונחי ספורט שכאמור שימש כיוני מצוין למונחים צבאיים. כשנזקקו הכותבים לכלי הנשק ששמו באנגלית "rifle grenade [projection adapter]", הם תרגמו בפשטות "רימוני-רובה"⁷³, ואף נקבע שם לחייל מפעיל הנשק - "רמן-רובה"⁷⁴. עברו שנים, אמצעי לחימה זה החל לשמש בצה"ל, וכדי להבחין בינו ובין סתם רובה נקבעה המילה המקראית הישנה - "רומה"⁷⁵. בתחילה הופיע כל הביטוי המקראי "רובה-רומה", ולאחריו, על דרך ההשמט, הופיע המונח "רומה".

סיכום

מטרות העורכים הראשונים של כתב העת מערכות היו רחבות יותר מהוצאת פרסום מקצועי.⁷⁶ כתב העת היה, כפי הנראה, מקור חשוב מאוד להדרכת אנשי ההגנה בתחומי צבא וביטחון, ושנים רבות לאחר הקמתו נמנה כתב העת על מערך ההדרכה של צה"ל. למרות זאת אין ספק שהעברית שבה נכתבו המאמרים **במערכות**, עניינה מאוד את העורכים ואת המוציאים לאור, והיא עדיין ממשיכה לעניין את העורכים גם היום - רשימות חשובות, שעניינן לשון ומינוח, מתפרסמות כבר מספר שנים בתוך כתב העת. את היחס המיוחד ללשון העברית ואת החשש מפני טעות במונחים מצאנו בהערות שוליים למאמר שהתפרסם בשנת 1943,⁷⁷ וזאת לשון ההערות:

* יש להזהיר את הקורא מפני ערבוב (למראית-עין) של מונחים אשר יתקל בו. הגירסא העברית המקובלת למונח האנגלי intelligence (במובנו הצבאי) הוא "שירות ידיעות". אך בשל נוחות שבסגנון, ובגלל אי האפשרות להשתמש במונח הנ"ל במבני משפטים מצריכים סמיכות (או ההכרח במבנה מסורבל כגון "עבודת שירות-ידיעות") מופיע כאן הביטוי "חקר" או "עבודת החקר" - אשר אינו בא לקבוע מושג חדש או לערער על הגירסה המקובלת.

בהערה הבאה נרשם כך: * "שיום - קביעת ערכו של דבר ("שמאי"). - המעה."

כמעט כל התופעות שהוזכרו כאן מתבטאות בציטוט זה: "גירסא" ו"גירסה" (כך במקור) הן היום "גרסה"; המירכאות שינו את צורתן; "שירות ידיעות" הוא "מודיעין", "חקר" הוא היום "מחקר מודיעין"⁷⁸, ואף המילה "שיום" מובנת היום במשמעות "מתן שמות" ולא במובן "שמאות"⁷⁹.

במאמר זה עמדתי על כמה מהתופעות שאפיינו את כתב העת **מערכות** בשנים הראשונות לקיומו. לא פורטו כל תחומי הלשון. בתחום ההגה לא עסקתי כלל, גם בשל העובדה שקשה להסיק מסקנות הנוגעות לאופן הגייה של מילים ושל הגאים רק מתוך הכתוב. הוא הדין לגבי התחביר והסגנון. למרות שניסיון להסיק מסקנות נחרצות עלול להיחשב יומרני, נראה שהעיון בכתובים ישנים עד עתיקים חשף לא מעט שינויים בלשון העברית - חלק מהשינויים מבורך, ועל חלק אחר ניתן לוותר.

ס

יום "המרד הערבי הגדול (1936-1939) וחשרת הסופה של מלחמת העולם השנייה שימשו זריקת עידוד להנהגת היישוב היהודי בארץ ישראל ולהנהגת "ההגנה" להקצות משאבים ללימוד שיטתי של המקצוע הצבאי. על כן נוסד בשנת 1939 כתב העת **מערכות** שבתחילה ייעודו היה פרסום של מאמרים שהופיעו בכתבי עת של צבאות זרים, ושפורסמו באופן מושכל, בעיקר לחברי ההגנה, אבל גם לכלל הציבור בארץ. עם הזמן ועם פרוץ מלחמת העולם השנייה ואירועים ביטחוניים שונים בארץ ישראל נוסף לכך ניתוח קרבות ואירועי מלחמה שונים ומגוונים. שני התחומים האלה - לימוד מצבאות זרים וניתוח קרבות - היו מרכזיים גם עשרות שנים לאחר מכן. המטרות היו לא רק סקירת ההתרחשויות והמגמות ותיאורן אלא גם הסקת המסקנות הישימות לפיתוח הכוח הצבאי של ההגנה והעשרת השכלת מפקדיה, אשר חסרו מקורות לימוד אחרים בעת המנדט הבריטי.

מלחמת העצמאות בשנים 1947-1949 הפכה את **מערכות** לכלי העיקרי לניתוח המערכות

והקרבות במלחמה זו. כתב העת פרסם לא מעט ממצאים, ואביא כמה דוגמאות לפרסומים בכתב העת. למשל, המברק ששלח ישראל גלילי, ראש המטה הארצי של ההגנה ללוחמים שהשתתפו במבצע "נחשון". המברק נשלח אליהם ב־13 באפריל, שלושה ימים לפני סיום המבצע. וכך נכתב במברק: "הפיקוד העליון שולח ברכת עידוד והוקרה ללוחמי 'נחשון' על המאמץ, הגבורה והכושר הצבאי שגילו".² כן הובאו דברי יגאל ידין, ראש אגף המבצעים במטכ"ל, שכתב: "עם 'נחשון' החלה ה'הגנה' במבצעים יזומים; שוב לא הסתפקה בהגנה אלא פתחה **במבצעים צבאיים** שתכליתם הייתה לגרש את האויב, להכותו, להשתלט על שטחים נרחבים, לכבוש כפרי אויב ולהיאחז בהם".³

בשנת 1950 פרסם יצחק שדה מאמר **במערכות**, שבו דן בהיבטים התורתיים של הקרב על משמר העמק. בקרב, שהתקיים ב־4 באפריל 1948, ריכז צבא ההצלה, בפיקודו של קאוקג'י, כוח שמנה למעלה מאלף לוחמים - חלקם היו ערביי הסביבה. מטרת הכוח הייתה לבודד את קיבוץ משמר העמק ולכבוש אותו. צבא ההצלה הפגז בתותחים את הקיבוץ, ושריוניות התקדמו לעבר הקיבוץ מכיוון הכביש מכיוון צומת מגידו. צבא זה כלל שני גדודים עיראקיים, קאדסיה וירמוך, פלוגה מהגדוד ה־3 חטיין, שתי סוללות תותחים ופלוגה עם עשר שריוניות. במערב עמק יזרעאל פעלו הכפריים הערבים מאל־מנסי, מרוביה, מנרניה ומכופרין בתיאום עם קאוקג'י. לוחמי צבא ההצלה החדירו אנשים לכפרים אבו שושה ואבו זוריק על מנת לתאם את ניתוק הכביש לחיפה עם ההתקפה על היישוב.⁴

לדעתו השתקפו בקרב משמר העמק עקרונות מלחמה רבים שבאו לידי ביטוי גם במערכות הבאות, וכך הוא תיאר: "הותקפנו והתגוננו; אך לא הייתה זו הגנה פאסיבית. ברגע הנכון, עברנו מהגנה להתקפה, וההתקפות הן שהכריעו את הקרב לטובתנו".⁵

"מערכות" - אמצעי חיוני להפקת לקחים ולהשפעה

אל"ם (מיל') בני מיכלסון

"בשבילי מחשבה צבאית", **מערכות** ס"ב-ס"ג (יולי 1950)

* בני מיכלסון הוא חבר הנהלת העמותה הישראלית להיסטוריה צבאית, לשעבר רמ"ח היסטוריה.
** ההערות למאמר זה - בסוף הספר.

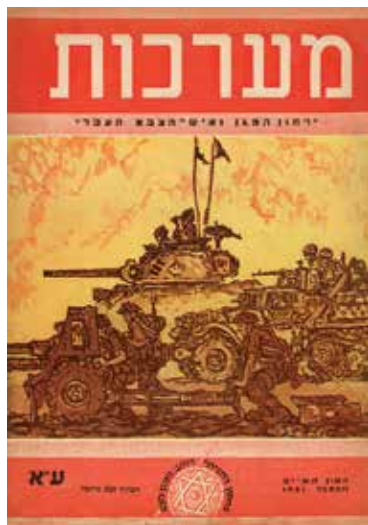
משימה נוספת - דיון בבניין הכוח הצבאי

עם שחרור צבא מלחמת העצמאות, שהוקם בחופזה תוך כדי המלחמה, נערכה מערכת הביטחון להקמת צבא חדש ולעיצובו בהתאם לצורכי מדינת ישראל הצעירה ולמגבלותיה. בתקופה זו היו התלבטויות רבות באשר לאסטרטגיה של מדינת ישראל, לתורת הלחימה, לארגון ולאמצעי הלחימה. כמו כן עלו שאלות בדבר היקף הצבא, נבחר המודל של צבא סדיר קטן וצבא מילואים גדול, ונידונו על הפרק הכשרת המפקדים, האימונים ותרגול היחידות, העוצבות וצה"ל בכללו. כתב העת **מערכות** עסק בדיונים שהתקיימו בצבא בעניין בניין הכוח על כל מרכיביו. יתר על כן, המפקדים הבכירים בצה"ל, כולל הרמטכ"ל, עשו שימוש ב**מערכות** כדי להציג את משנתם ולהתדיין בנושאים שונים.

התאורטיקנים הצבאיים מעל דפי "מערכות"

כדי להקל על התהליך של המטה של הקמת האוגדה (נושא חדש שעלה לדיון) והכנתה לתמרון דרום (1952) הממשמש ובא, המשיך צה"ל להתעניין בנעשה בצבאות זרים, והפעם השתתפו בדיון כמה הוגי דעות צבאיים ידועים, בהם קפטן בזיל לידל הארט ולוטננט־קולונל פרדיננד מיקשה. בשנת 1953 התפרסמה חוברת קטנה בהוצאת **מערכות** שעסקה במבנה הדיוויזיות בצבאות העולם בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. לאחר שחרור צבאות ההמונים ששירתו במלחמה והופעת הנשק הגרעיני, התלבטו צבאות רבים בעולם באותם לבטים שעברו גם על מפקדי צה"ל לאחר מלחמת העצמאות. הם דנו בשאלות, כמו איזה צביון יהיה לצבא המלחמה. היה דמיון לצבאות שהוקמו מחדש לאחר המלחמה, כמו הצבא הצרפתי או הצבא האוסטרלי. בחוברת הזאת - "גופי צבא חדישים - כיצד?" - מאת מיקשה נמתחה ביקורת נוקבת על תופעת ההתנפחות של הדיוויזיות בצבאות המערב - בריטניה ובעיקר צבא ארצות־הברית. נראה שהמחבר ערך מחקר דומה לזה שנעשה באג"ס־תכנון באותה תקופה, וממצאיו היו דומים להפליא. לאחר מחקר השוואתי מעמיק בין הצבא הגרמני לבין צבאות בעלות הברית במלחמת העולם השנייה ובין דיוויזיית החי"ר בצבא ארצות־הברית שלאחר המלחמה בהשוואה לדיוויזיות הסובייטיות (וכן בין צבא צרפת לצבא יוגוסלביה), הצביע מיקשה על הגודל המסורבל הדיוויזיות האמריקניות ועל צמצומן ביותר מ־50%. לדעתו כך יעמדו לרשות הצבא יותר דיוויזיות שיתמודדו עם ההשפעה ממזרח. הוא סבר שהיעילות שלהן תהיה רבה יותר, ושהעלויות שלהן יהיו נמוכות יותר. מיקשה טען שהגודל הנכון של דיוויזיה הוא 8,500 לעומת 18,500 שהיה התקן באותה התקופה, ועוצמת האש שלה לא תפחת בהרבה. החוברת הזאת פורסמה בסדרה "קונטרסים למקרא ולעיון"⁶.

מערכות ע"א (נובמבר 1951)

לפעולות השריון בתמרוני שנת 1951 הייתה השפעה קשה על מפקדי צה"ל, ונוצר הרושם שאין בכוחנו לעמוד מול התקפה של דיוויזיית שריון מצרית (שהוקמה באותה עת), שתינה מעדיפות באוויר, ושתצליח לחדור למרכז המדינה ולמרחב העורף האסטרטגי של ישראל. מנוי וגמור היה עם מפקדי צה"ל כי בתמ"ד ("תמרון דרום") 1952 תרחיש זה לא יחזור על עצמו, וננקטו כל הצעדים לשם כך. אג"ס־מה"ד הנחה את כל הצבא לבצע הדרכה אינטנסיבית ולהתאמן בלחימה נגד טנקים בכל הקורסים ובכל הרמות. גם הפעם גויסה הוצאת **מערכות**, ובנובמבר 1951, לאחר היוודע תוצאות התמרון, התפרסם בכתב העת מאמר תורתי ארוך ומעמיק של ישראל בר בנושא "התקפה משורינית והתגוננות בפניה"⁷. כמו כן פרסמה ההוצאה לאור חוברת נוספת "קונטרסים למקרא ולעיון", שכותרתה "תותח מול טנק" מאת פולקובניק א"א אלכסייב.⁸ החוברת מתארת את השיטות שאותן נקט הצבא האדום במלחמת העולם השנייה מול השריון הגרמני, ואת התורה שהתפתחה בעקבות ניסיון זה. כמו כן תרגמה וערכה הוצאת **מערכות** חוברת "רגלי מול שריון". החוברת פורסמה רק לאחר תמרוני 1952 והייתה לא פחות רלוונטית.⁹

התפיסה המבצעית בצה"ל ערב מלחמת סיני הייתה כי ההכרעה תושג בסופו של דבר באמצעות מתקפה, וכי בעול העיקרי יישאו עוצבות חיל הרגלים. ואולם הוויכוח על הפעלת השריון הציב

סימני שאלה בנוגע למעמד של החי"ר בצה"ל. בעקבות מלחמת העצמאות ובעקבות פרסום התפיסה המבצעית של צבא ארצות-הברית בתקופה שבין מלחמת העולם השנייה למלחמת קוריאה נתפס חיל הרגלים עדיין כ"מלך של שדה הקרב".¹⁰ עם זאת, נטען כי גם אם החי"ר מתאים להתקפה של צבאות הנהנים מעליונות בכוח אש וממשאבים בלתי נדלים, אין הדבר כך בתנאים של ישראל. בשל הנחיתות החומרית ביחס לצבאות ערב לא הייתה לצה"ל אפשרות של התקפה רגלית שתקבל סיוע אווירי וארטילרי בדומה להתקפות הסדורות של מונטגומרי במלחמת העולם השנייה או של האמריקנים במלחמת קוריאה. הנחיתות הכמותית של צה"ל והערך הגבוה שניתן לחיי אדם, לא אפשרו שימוש בחי"ר בהסתערות של גלי אדם בשיטה שאותה נקטו הסובייטים במלחמת העולם השנייה והסינים במלחמת קוריאה. לפיכך נאלץ צה"ל לפתח דרכים אחרות לשימוש בכוחו במתוים התקפיים. ברמה המערכתית הכוונה הייתה להימנע ככל האפשר מהבקעת חזית ולהחליפה בחדירה לעורף האויב בהסתננות או באיגוף. באופן כללי ההעדפה המוצהרת הייתה נקיטת אסטרטגיה של גישה עקיפה לפי שיטתו של לידל הארט¹¹ והשמדת כוחות האויב באמצעות תפיסת שטחים חיוניים ומשיכת האויב לתקיפתם במצב שבו "אנחנו בעמדות והאויב בתנועה". כלומר, הצבת מארבים בשולי שטחי השמדה אשר נבחרו בקפידה.

יש לציין כי היו כאלה שהביעו התנגדות לדבקות יתר בגישה העקיפה ברמות האופרטיבית והטקטית. אחד הבולטים שבהם היה מאיר זורע, סגן מפקד אוגדה 77 במלחמת סיני. בהיותו ראש מה"ד פרסם זורע מאמר בכתב העת **מערכות** שבו נכתב בין היתר: "על יתרונותיה של הגישה העקיפה אין בכוונתי להרחיב כאן, אין כל ספק שזוהי דרך מצוינת להשגת יתרונות גדולים בקרב, אולם נראה לי כי בשעת עריכת תמרונים יש להיזהר בפני הבאת הגישה העוקפת עד לאבסורד. שאם לא, ייתכנו מקרים בהם נדמה יהיה שכמעט ועניין לנו עם זוג כלבים יריבים המתאמצים לנשוך זה את זה בזנבו - מבלי שינסה אחד מהם כל מאמץ להגיע בשיניו הוא אל גרונו של היריב. אין הגישה העקיפה פותרת מההכרח להגיע בסופו של דבר להכרעה. אותה הכרעה תושג במקרים רבים על-ידי התנגשות".¹²

הנחיות הרמטכ"ל יעקב דורי משנת 1949 מדגימות את התפיסה ברמות המערכתית והטקטית. שיטת ההפעלה של חטיבת החי"ר נועדה להיות חדירה עמוקה לשטח האויב והקמת "בסיסים מוצקים" בעורפו, בנקודות חיוניות על דרכי התחבורה שלו, באופן שקיומם ישתק את שליטת מפקדות האויב ויכין את גיסותיו ל"מפלה פיזית ורוחנית".¹³ הבסיסים ייבנו "במקומות מוגנים באופן טבעי אשר יחייבו את האויב לתוקפו באופן רגלי".¹⁴ לאחר שכוחות האויב יישחקו ותושג עליונות על האויב, ניתן יהיה לנצל את "הבסיס המוצק" לחידוש ההתקדמות תוך שמירה על "רגל אחת על הקרקע". ההשראה לחדירה העמוקה באה מהצינדיטים (הכוחות המיוחדים של הצבא הבריטי), שעליהם פיקד אורד וינגייט בכורמה במלחמת העולם השנייה.¹⁵ ביטוי לכך ניתן בחוברת אג"ם-מה"ד **חדירה ארוכת טווח** משנת 1952. לפי דברי אל"ם מאיר זורע ראש מה"ד: "החדירה ארוכת הטווח, הינה דוגמא לכוח גמיש הפועל בעורפו של האויב והמאפשר למצות עד תכלית את יתרונו של הצד החלש בעוצמתו, אך המפותח מבחינה טכנית ובעל רוח-רמה על אויב רבי-עוצמה".¹⁶ פעולת חטיבה מוגברת שתפעל בעומק האויב תשיג תוצאות רבות במחיר נמוך מאשר התקפה חזיתית. היא תכריח את האויב להקצות כוחות לאבטחת העורף, והדבר יקל על ההתקפה העיקרית.

מאז תום מלחמת סיני שקד הרמטכ"ל רבי-אלוף חיים לסקוב על פיתוחה של תפיסת הפעלה משופרת של האוגדה. לסקוב כינה את התפיסה "יתד ומלכודת" (תרגום חופשי של כינוי טקטיקת הכיתור וההשמדה של הצבא הגרמני שהופעלה במלחמת הבזק - Kessel und Keil).¹⁷ תפיסה זו נשענה במידה רבה על שיטת ההפעלה של השריון שהציע לסקוב לפני מלחמת סיני, ושדיין דחה אותה. עיקרה היה פריצה לתוך המרחב המוגן של האויב בשני צירים לפחות (הצעתו לפני מלחמת סיני הייתה תמרון "יתד" - חדירה בציר אחד), וחדירה לעומק של עד 150 קילומטרים.

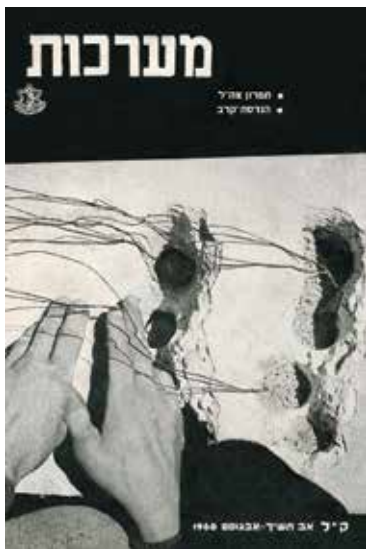

תותח מול טנק, הוצאת מערכות, 1952

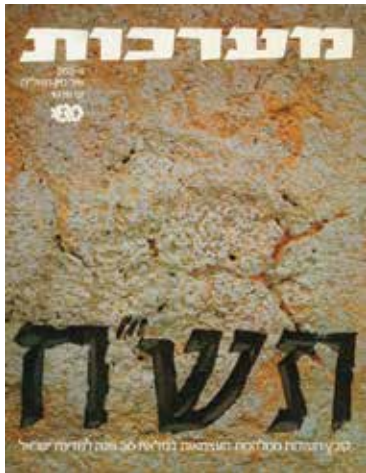

הלוגו של הסדרה קונטרסים למקרא ולעיון

בעמוד ממול, מימין לשמאל:
מערכות ק"ג (מאי 1958)
מערכות קכ"ד (נובמבר 1959)
מערכות קע"ח-קע"ט (אוקטובר 1966)

מערכות ק"ל (אוגוסט 1960)

מערכות 263-264 (יוני 1978)

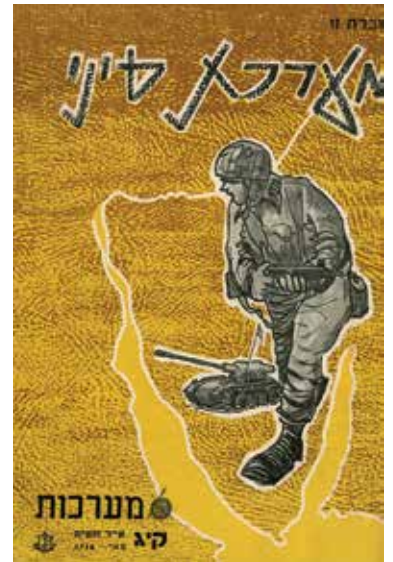
היתרון העיקרי בתמרון "יתד" היה בכך שהוא התבסס על חדירה לעומק שטח האויב וכיבוש יעד חיוני.¹⁸ על מנת לבחון את תפיסת האוגדה המשוריית בצה"ל קידם הרמטכ"ל חיים לסקוב קיום תרגיל אוגדתי מלא באש חיה בשנת 1960 אשר כונה תמרון "ברד".

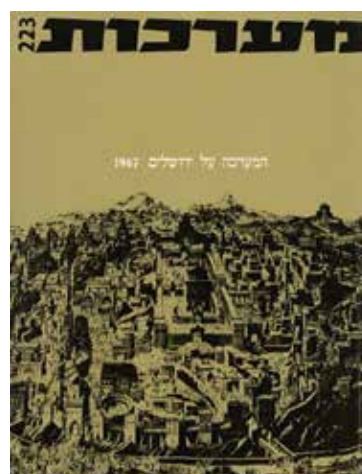
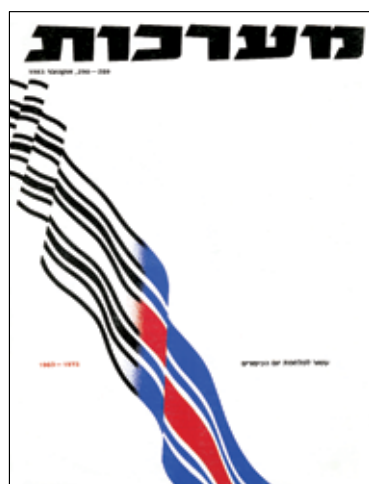
הרמטכ"ל לסקוב ייחס חשיבות רבה מאוד להפצת הלקחים של תמרון "ברד" ועודד קצינים בכירים להביע את רשמיהם בחוברת מיוחדת של **מערכות**, שחלק ניכר ממנה הוקדש לכך.¹⁹ פורסמו מאמריהם של המפקדים האלה: רא"ל חיים לסקוב, הרמטכ"ל (מפקד אוגדה 77 במלחמת סיני); אלוף אברהם יפה; אלוף יצחק רבין; אלוף חיים בר-לב; אל"ם צבי זמיר ואל"ם יהודה ואלך, מח"ט 10 (מפקד אוגדה 38 במלחמת סיני).

פרסום מקורות ראשוניים וניתוחי עומק של מלחמות ישראל-ערב

המשימה הזאת, שחשיבותה הרבה התבררה לאחר מלחמת העצמאות, כאשר עדיין לא קיים היה בצה"ל גוף אחר שעסק במחקר היסטורי צבאי ובניתוחי קרבות ואירועים, הפכה במהלך השנים להיות תחום עיסוק מרכזי של **מערכות**. המאמרים ב**מערכות** שימשו פלטפורמה לענף היסטוריה (שהפך לאחר מכן למחלקת היסטוריה) של צה"ל, ועל כן גם שני הגופים הוכפפו למה"ד (מחלקת ההדרכה במטכ"ל). נוצרה מתכונת קבועה: לאחר כל מלחמה הופץ גיליון **מערכות** שבו פורסמו חומרים ראשוניים, ולאחר עשור או יותר הוכנו גיליונות נוספים שהציגו מחקרי עומק של מחלקת היסטוריה וסקירות מפורטות של מפקדי צה"ל. ואלה הם הגיליונות:

- א. מלחמת העצמאות. נוסף על החוברת בשבילי מחשבה צבאית, שיצאה בחודש יולי 1950, ואשר דנה בהיבטים רבים ומגוונים של מלחמת העצמאות והכוח הצבאי שנלחם בה, התפרסם בחודש יוני 1978, שלושים שנים אחרי המלחמה, גיליון 263-264 המאגד מסמכים ראשוניים וניתוחים מוסמכים של המלחמה על כל היבטיה ושלביה. ביולי 1984 התפרסם גיליון עומק נוסף (294-295), הכולל מאמרים המנתחים את המלחמה ואת הקמת צה"ל.
- ב. מלחמת סיני נסקרה בגיליון 113 (מאי 1958). הגיליון שנקרא "מערכת סיני" כולל סקירה בסיסית של המלחמה מאת סא"ל בן ציון טחן, קצין הסיקור של ענף היסטוריה. כמו כן התפרסם בגיליון 124 (נובמבר 1959) מאמרו של שרגא גפני "קרב המיתלה". בשנת 1966 התפרסם גיליון 178-179 שכותרתו "עשור לקדש" ושעוסק בלקחים של העוסק בלקחי המלחמה ברמות שונות.
- ג. על מלחמת ששת הימים פורסם גיליון 185-186, שהופיע כבר באוגוסט 1967. הגיליון כולל

בין היתר תיאורים של מפקדי הפיקודים את המערכות בחזיתות השונות. חמש שנים לאחר המלחמה התפרסם גיליון 223 (יוני 1972), ובו מופיע כמעט במלואו המחקר המערכה של מחלקת היסטוריה על ירושלים במלחמת ששת הימים.

ד. למלחמת יום הכיפורים הוקדשה תשומת לב מיוחדת. בנובמבר 1973, חודש לאחר המלחמה, יצא לאור גיליון 232-233, שהוקדש למלחמה, ושכלל חומרים ראשוניים עליה, בעיקר דברים - כלשונם - שנשארו מנהיגי ישראל, מנהיגי מדינות ערב ומנהיגי מדינות שונות. שנה לאחר המלחמה התפרסם גיליון 240 (ספטמבר 1974), ובו נמצא תיאור של המלחמה כולה בהתבסס על המחקרים הראשוניים של מחלקת היסטוריה. באוקטובר 1983, כעבור עשור, התפרסמו בגיליון 289-290 מחקרי עומק על המלחמה. 25 שנים לאחר המלחמה הוקדש גיליון 361 (נובמבר 1998) במלואו למלחמה. המאמרים בו ניתחו מנקודות מבט שונות את המלחמה. שלושים שנים לאחר המלחמה פורסם גיליון 391 (אוקטובר 2003). זהו גיליון מיוחד הכולל סיפורים אישיים של לוחמים.

ה. מלחמת שלום הגליל נותחה באותה מתכונת. כבר בספטמבר 1982 הופיע גיליון 284 שכלל מאמרי סקר רבים וגם מאמר מקיף על מהלכי המלחמה. 20 בחודש יולי 2007, 25 שנים אחר כך, התפרסם גיליון 413, ובו מתוארת המלחמה בעיני מפקדיה.

בסקירה קצרה זו התייחסנו רק לגיליונות שהוקדשו במלואם למלחמות השונות. נוסף עליהם, פורסמו במערכות עשרות מאמרים העוסקים באירועים ובהיבטים שונים של המלחמות. למאמרים אלו יש חשיבות רבה משום שאת רובם כתבו היסטוריונים מוסמכים או קצינים בצה"ל, ועל כן הם משמשים מקורות חשובים למחקר ההיסטורי ולהפקת לקחים על ידי כל יחידות צה"ל, חילותיו וזרועותיו.

בניין הכוח הצבאי

גם בתחום בניין הכוח המשיך מערכות לשמש במה לדיון בהיבטים השונים שלו. בסקירה קצרה זו לא ניתן להתייחס לכל הידע שהצטבר בתחומים אלו במערכות, ולכן אציג רק כמה דוגמאות מייצגות של גיליונות העוסקים בתחומי העשייה המרכזיים בצה"ל, בעיקר הארגון, התפיסות והערכים.

גיליון 194 (ספטמבר 1968) הוקדש לתעשייה הביטחונית בישראל וכלל סקירה מקיפה על התחום החשוב הזה ועל התפתחותו במדינת ישראל.

גיליון 204 (ינואר 1970) הוקדש לנושא השטחים המוחזקים וכלל תיאור של המצב ודיון בגורמים שהשפיעו עליו בעבר וממשיכים להשפיע עד היום. גיליון 287 (יוני 1983) הוקדש כולו לערכי צה"ל, ונערך בו דיון על השירות בצה"ל ועל יחסי חברה-צבא.

אוגדן מאמרים לציון 30 שנה למלחמת שלום הגליל, יוני 2012

בראש העמוד, מימין לשמאל:

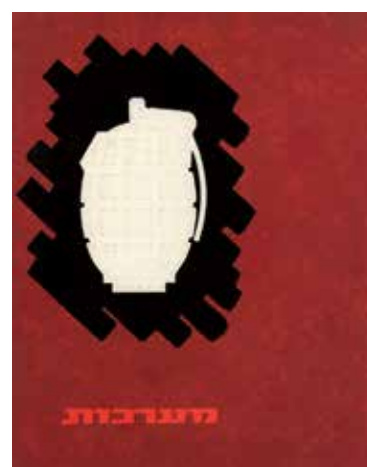
מערכות 223 (יוני 1972)

מערכות 289-290 (אוקטובר 1983)

מערכות 391 (אוקטובר 2003)

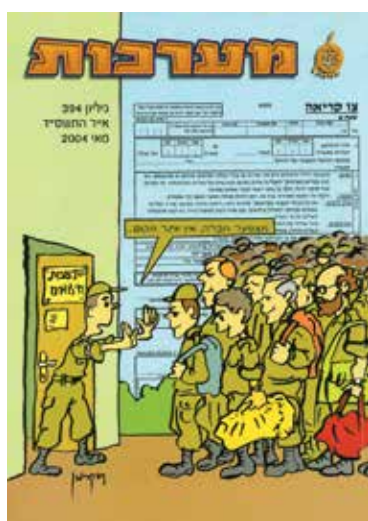
מערכות 194 (ספטמבר 1968) הוקדש

לתעשייה הביטחונית בישראל

מערכות 358 (אפריל 1998)

מערכות 394 (מאי 2004)

מערכות 404-403 (דצמבר 2005)

דוגמה נוספת היא גיליון 358 (אפריל 1998) שהוקדש לתוכנית "אביב נעורים".

במקביל ללחימה בלבנון ביצע צה"ל את אחד השינויים הארגוניים המשמעותיים בתולדותיו - תוכנית צה"ל 2000. הייתה זו תוכנית שנועדה לעצב מחדש את מבנה צה"ל ולהתאים את אופן פעולתו לתמורות שחלו בסביבתו. התוכנית גובשה בשנים 1998-1999 בשיתוף אלופי צה"ל והקצינים הבכירים, ובשנת 1999 הוחל ביישומה הלכה למעשה. באמצע שנות ה-90 התגבשה בצה"ל ההבנה שיש צורך בשינוי. תוכנית צה"ל 2000 הייתה ההמשך של תהליכים קודמים, בהם ביניהם "אביב נעורים", צוות "נעורים" ו"תשבץ 2000".

"אביב נעורים" החל בשלהי 1996 מתוך הבנה כי צה"ל נדרש לשינוי עמוק בדרכי פעולתו. כבר בשלבים המוקדמים זהו המאפיינים הניהוליים של צה"ל שדרשו שינוי: ניהול ריכוזי מדי, פיצול סמכויות בין גופים רבים, פיצול בין הסמכות התקציבית והמקצועית לבין הסמכות הפיקודית, היעדר גוף אחד האחראי לבניין הכוח ביבשה וכן היעדר תג מחיר למוצרים ולשירותים - בעיקר בתחום הפעילות השוטפת (כוח אדם, קרקע, זמן ועוד).

הבעיה הראשונה שבה הוחלט לטפל הייתה הניהול הריכוזי. דרך הפעולה שנבחרה ב"אביב נעורים" הייתה ביזור סמכויות ויצירת התנאים הניהוליים והאקלים הארגוני שיאפשרו יישום תכליתי של הביזור. לצורך מימוש הביזור נבחרו כמה תחומי פעילות ובהם חליפיות בכוח אדם, סלי משאבים ליחידות היבשה, ביזור סמכויות התקינה, מעבר לניהול משימתי ויצירת כלי ניהול לאוגדות.²¹

גיליון 394 (מאי 2004) הוקדש כולו למערך המילואים. נסקרו בו הדיונים וההתלבטויות בצה"ל בנושא הזה. בבואה לדיונים ולהתלבטויות בצה"ל בנושא בעת ההיא.

ברצוני לסיים דוגמאות אלו במאמר שהתפרסם בגיליון 395 (אוגוסט 2004). מאמרם של אלוף ידידיה יערי, מפקד חיל הים, ושל חיים אסא, יועץ בכיר לעניינים אסטרטגיים, שכותרתו "לוחמה מבוזרת ומולקולה דינמית", עורר לימים מחלוקת בקרב מפקדי צה"ל וקציניו. מאמר זה הטיף למהפכה בתורת הלחימה ועשה שימוש במושגים כמו "מערכה מבוססת אפקטים" שיצאה לאחר זמן כהנחיה של אגף המבצעים. הממצאים של ועדת וינוגרד, שחקרה את אירועי מלחמת לבנון השנייה, היו שהנחיה הזאת גרמה לבלבול בקרב ובאופן עקיף היא השפיעה על הכשלים במלחמה זו.²² נושא שנוי במחלוקת זה המשיך להעסיק את קציני צה"ל, והדיונים בו נמשכו עוד שנים רבות בכתב העת **מערכות**. כבר בגיליון 397 (אוקטובר 2004) התייחס לנושא סא"ל שי תחת הכותרת "רעיון המולקולה הדינמית - בין תיאוריה אוניברסלית ליישום לוקלי". בגיליון 404-403 (דצמבר 2005) התייחס אלוף (מיל) יעקב עמידורו במאמרו "המהלומה כפרדיגמה קוגניטיבית של אפקטים" לתופעה ולשיבוש השפה בצה"ל. בגיליון 418 (אפריל 2008) התפרסם מאמרו של יגיל הנקין, חוקר במחלקת היסטוריה, את המאמר "בשבח הנחילים", שבו הצדיק המחבר את התפיסה.

סיכום

כתב העת **מערכות** שימש במשך שנים רבות, ומשמש גם כיום, כלי ביטוי של קציני צה"ל ומפקדיו. היו לו תמיד שלוש משימות עיקריות:

- שיקוף התפתחות ההגות הצבאית והמקצוע הצבאי בצבאות זרים.
- היסטוריה צבאית, וניתוחי קרבות בעיקר של מלחמות ישראל-ערב.
- דיון בהיבטים השונים של בניין הכוח הצבאי.

נוסף על משימות אלה, שימש **מערכות** אמצעי של הרמטכ"ל ושל מפקדי צה"ל להציג לקצינים הבכירים, ולציבור הרחב, את השינויים התורתיים והארגוניים שצה"ל מתכוון לבצע, זאת תוך ניהול דיונים המציגים דעות שונות בנושא, לעיתים דעות חריגות.

מערכות הוא כתב העת היחיד בישראל העוסק במקצוע הצבאי, בהגות הצבאית ובהיסטוריה הצבאית באופן שיטתי, ולכן הוא חיוני למערכת הביטחון בכללה ולקציני צה"ל בפרט וכן לכל החוקרים העוסקים בהיסטוריה צבאית.